

GISBERTI CUPERI NOTÆ.

Præfatio.

Ante annos aliquot, τοῦ μακαρίτου Joannis Colum-
bi, viri eruditi rogatu, nonnulla in chartam tumultu-
aria opera conjeci, quæ inservire arbitraber posse
uni aut alteri aurei hujus opusculi loco illustrando.
Edita illa sunt Aboæ, quæ urbs Finorum caput est :
sed quemadmodum facile credo, ea doctis non plane
probata fuisse, ita me non alia tunc temporis pub-
lici juris facere voluisse, velim iidem persuasum
habeant. Columbus me certior fecerat, multa sibi
in Lactantium annotata esse; nolui propterea fal-
sæ in ipsius messem immittere: sed ut morem
amico, præclarissimi Schefferi genero, et doctrinæ
perelegantis viro, gererem, notulas mihi, quæ editæ
in ultimo Septentrione sunt. Quid longiori vita vir
dignior præstiterit, palam est; eumque animadvertam,
haud pauca relicta esse, quæ merentur illustrari
pluribus, et cum ipsi mihi nonnulla meorum, neque
enim hoc diffiteri pudet, minus placeant, cœpi dili-
gentius elegantissimum opusculum excutere, et notas
meas, quas cum suis edidit Columbus, ubi commode
id fieri potuit, hisce novis inserere, ut omnes ea via
sub unum quasi conspectum cadere queant, et ut qui
sententiam meam cognoscere desiderant; non teneantur
singulis momentis con-ulere viri præstantis curas.
Natæ hinc mihi sunt annotationes longe auctiores :
easque ut luce donem publica, facit Patrum disertis-
simum; faciunt res præclaræ, quas ille nos docet;
et facit denique operis argumentum, quod hodie re-
nasci miramur, et stupemus, quodque caput est om-
nium confabulationum, saltem apud eos, qui vetera
tempora, vulnera Ecclesiæ inflicta, et Persecutorum
tragicos exitus secum animo revolvunt, quosque tan-
git ac cruciat Ecclesia Dei tam miseris, tam horren-
dis, et apud posteros forte fidem non inventuris mo-
dis vexata. Quod si aliquid dignum Lactantio, viris-
que doctis acceptum præstiterit, erit certe quod
læter serium in modum; secus si accidit, sique mo-
rosi ingenii homines, quibus nihil, nisi quod ab ipsis
proficiscitur, placet, multa invenire se posse putant,
quæ ipsis displiceant, per me id fiat licet; quippe qui
non litibus et commissionibus, sed veræ eruditioni et
humanitati, idque animi, cui lusus aliquando dari
debet, relaxandi causa, vacuum a negotiis publicis
tempus impendam.

Valere te juberem, lector, nisi manum injiceret
Constantinus Magnus, decus et ornamentum libelli,
quem a Lactantio compositum notis illustro. Nam
cum is sæpe ad partes vocandus sit, cum multa de
eodem oblata occasione moneam, non abs re me fa-
cturum arbitratus fui, si in Illustrissimi Principis na-
talem inquirerem locum. Video eruditionis præstan-
tis viros inter sese immane quantum dissentire,
aliosque in Thracia, alios in Britannis, alios alibi
existimare natum esse magnum illum Imperator
qui in nummis non absque ratione voca-
TOR OMNIUM GENTIUM, PRINCEPS PROV-
QUE VICTOR, ET FUNDATOR PACIS :
tribuitur SÆCULI FELICITAS, BEATA
NON SECURITAS REIP. Hunc igitur
Pomponius Lætus, archiepiscopus
Britannicarum Ecclesiarum
per ed. Stillengfleet
suerunt natum esse
matrem ipsius,

niæ, quod certe purum putum figmentum est. Cete-
rum præcipuus prioris opinionis fundus est Panegy-
ricus, quem Constantino Eumenius dixit : *O fortuna-
ta, ait, et nunc omnibus terris beator Britannia, quæ
Constantinum Cæsarem prima vidisti!* Illique adden-
dus omnino est Panegyricus ab incerto auctore dic-
tus Maximiano et Constantino, in quo hæc verba le-
guntur : *Liberavit ille Britannias servitute, tu nobilis
illuc oriundo fecisti.* Verum, pace tantorum virorum
quod fiat, alia ego omnia sentio; arbitrorque, Con-
stantinum Magnum natum esse in Illyrico late sump-
to, vel in Dacia Mediterranea, et quidem in urbe
Neso. Constantinus certe Porphyrogeneta illud nos
absque ambagibus docet lib. II Themat. 9 : *Præf-
ectura Daciæ Mediterraneæ sub Consiliario : urbes quin-
que, Patalia, Germanus, Naissos, ÷ πατρὶς τοῦ μεγάλου
Κωνσταντίνου : Naissus, patria Magni Constantini.* Ste-
phanus, vel Epitomator ejus Hermolau- Barbarus, idem
in v. *Ναῖσος* testatur : *Ναῖσος, πόλις Θρακίας, κτίσμα
καὶ πατρὶς Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως.* Urbs Thracia,
opus et patria Constantini imperatoris; putoque idem
tradere Julium Firmicum lib. I Matheseos, atque

B apud eum legi debere cum Valesio ad Ann. Marcel-
linum ex mss. *Naisum*, non autem *Tarsum*; id quod
editi libri servant : *Apud Naisum genitus Constanti-
nus, a primo ætatis gradu gubernacula Imperii retinens.*
Sed firmissimum argumentum nobis præbet
auctor Excerptorum de Constantio Chloro, et Con-
stantino Magno; cujus hæc sunt verba : *Hic igitur
Constantinus natus Helena matre vilissima in oppido
Naiso.* Nihil certe clarius dici potest; transivimque
ad alia, nisi conjecturam, quæ mihi commode in
mentem venit, cujusque etiam mentionem feci ad
cap. 26 supponere e repub. litteraria judicarem; non
quod illam aliis obtrudere velim, vel ipse illam
eam plane amplectar: sed ut diligentiores habeant,
in quo sese exercere possint. Helenam ab aliis
binam Constantii vocari notum est: verum
quod equidem sciam, inventus est, qui eam
fuisse vilissimam fœminam, præter auctores
ptorum, qui tamen forte non ita scrips-
sit verosimile, Christianum ita locuturum
et venerabili, quemadmodum in num-

C Augusta. Quid igitur? tiubanter et
dico, scriptum forte fuisse, vilissimo
videtur hoc oppidum non valde illud
fuisse; et certe mox in iisdem Excerptis
Constantinum illud mirifice ornasse
dem istud κτίσμα facit; et inde
cum fuerit, mirum non est, vocari
10, copiosum oppidum. Miror autem
nullos hanc urbem eandem
o et Neso (quarum illam esse
eæ, alioque modo scribi
n et fluvium Illyriæ)
Nesii arbis Illyriæ et
at Nestum
Thraciæ fluvium
Melam, Plinium, Sol
Plinium citat, 16, non
in Nestum, quando ut
Nestumque
vel qui ejus
in Illyria memor
fluvium, neque enim

PRAEFATIO.

his, Νεστόν. Quin imo Apollonius Rhodius IV, A
Nestæos etiam eidem regioni adscribit; et no-
 unt Scholiastæ verba; Τὸς Νεσταίους Σαδλαξ
 ὁ Ἰλλυριῶν ἀπὸ τούτων περιήλους ἔστιν εἰς τὸν
 μέγας μῦθος. καὶ Ἐρατοσθένης ἐν Γ. γεωγραφικῆς.
 Μετὰ Ἰλλυριῶν Νεσταῖοι, κατ' οὗς νῆσος
 Ἰαπίον ἀποικίος. Id est: *Nestæos Scylax* dicit
 em *Illyria*: ab his in sinum unius diei est na-
 et *Eratothenes* in tertio *Geograph.* libro ait:
Nestæi, prope quos insula est *Pharus*,
 in colonia. Fuit igitur in *Illyria* urbs et
 Nestus; fuit Nessus, vel Nestus fluvius
 , et denique Naisus urbs patria Constantini,
 Thraciæ urbem facit *Stephanus*, late scilicet
 huius nomine sumpto: nisi cum *Valesio* quis
 re velit *Δακίας*, et intelligere *Daciam* medi-
 m, de quo in *Notis* satimulta doceo. In op-
 ur Naiso natus *Constantinus*, a rerum gesta-
 tia postea *Magnus* dictus; videturque vile et
 fuisse, quia *Constantinus* illud mirifice orna-
 cificet natalem locum illustriorem redderet.
 B
 am inde dicitur auctori *Excerptorum*, si ta-
 jectura mea vera est, quam vel eo nomine
 diutius nolui, ut ab *Augusta Helena* vilitas
 , quam etiam non memini ab ullo veterum
 tam fuisse; nisi quod *Entropius* narret *Con-*
stantinii filium fuisse ex obscuriori matri-
 quod certe respectu secundarum nuptiarum,
stantius celebravit cum *Valeria* *Diocletiani*
 , dici ab eo potuit. Sed ut pergam, nullo
 modo temporum ratio permittit, ut in *Bri-*
oustantinus nasci potuerit. Natus enim est
 ristri 272, *co.* *Aureliano* et *Basso*, diu ante-
 ter *Cæsarea* dignitate fuit ornatus, quod lac-
 anno Christi 291. Neque enim insulam illam
 s est, antequam *Cæsar* foret, et antea sine
 plurimum in *Illyric* egit; ut enim auctor
 rum loquitur, *Constantinus D. Claudii optimi*
nepos ex fratre, Protector primum, *exin Tri-*
postea Præses Dalmatiarum, ultimamque digni-
 cepit a *Caro*, qui regnare coepit anno 282.
 eam sub eo gessit, uti patet ex *Vopisco* in
 nec quicquam illustres viros iuvat *Eumenius*;
 arbitror, alium longe verborum, quæ adfe-
 usum esse: nempe, *Constantinum* *primam*
 vidisse *Cæsarem*, non quia ibi natus, sed
 mortuo, ab exercitu *Cæsar* est factus; id
 esse patet satis superque ex iis, quæ in
 rrvavi. Nec etiam quicquam alter panegy-
 , qui dicit, *Constantinum Britannias* *no-*
trundo fecisse. Nam oriri quidem dicun-
 cuntur, et in vitam introeunt homines,
 rtus tribuitur; sed eadem voces singulari
 am usurpantur de iis, qui Reges, Impera-
 resares fiunt. Sic *Caius* et *Lucius* ab *Au-*
 ti, et principes juventutis designati,
 es dicuntur *Paterculo*, II, 99 et *exortum*
stantiani dixit *Plinius* XXXIII, 3, de initio
 loquens; et de eodem, ut multis vide-
 Curtius x, 9: Proinde jure meritoque
 tem se principi suo debere profitetur,
 pene supremam habuimus, novum si-
 jus hercule, non solis ortus, lucem
 dit mundo. Neque aliter panegyristæ
 . I Paneg. *Maximiano* et *Constan-*
tissimi principes, *Maximiane*, velis
 ste, et *Constantine oriens* impera-
 est, qui in ipso ortu *Numinis* sui,
 rporum injuriis effertas resp. ad
 id est, simul ac factus fuit impe-
 ii. *Eumenius* cap. 10 panegyrici
reabilem credo aliquam *Barbarorum*
 ratu, et improvise latrocinio ortus
 idemque in alio Paneg. cap. 2,
 us *Cæsar* est dictus, appellat
 cilla sua. Adeo ut quando *Con-*
stantinus nobiles fecisse illic oriun-

do, nihil certe aliud evinci inde possit, quam illu-
 ibi purpuram sumpsisse, et *Cæsarem*, vel Imperato-
 rem factum esse, quæ etiam sententia est *Justi* *Lip-*
 sii in *Admirandis*, et *Joh. Livineii*; estque loquendi
 ratio desumpta a sole, vel sideribus, quibus Impera-
 tores solebant comparari. *Britannicus* ab *Octavia* so-
 rore vocatur apud *Senecam* *sidus orbis*: *Antoninus*
Philosophus se senem vocat *solem occidentem*, *Com-*
modum vero *orientem* ανατῆλλοντα; et *Geta* atque *Ca-*
racalla in rarissimo *Ephesiorum* nummo apud *Spo-*
nium et *Morellium* vocantur ΝΕΟΙ ΗΛΙΟΙ.
 Quid mihi porro de *Actis* *Pilati* videatur palam
 feci ad cap. 36. Incidi postea in *Opera* posthuma
Episcopi Cisterciensis; et animadverti, virum Il-
 lustrem pag. 51 notare: « *Acta* *Pilati* plena impietatis
 adversus *Christum* conflictata ex mandato *Maximi-*
nii Tyranni, publice tam in agris, quam in civitati-
 bus proposita, et a ludimagistris addiscenda pueris
 tradita esse; his Romanos usos esse sub *Diocletiano*
 et *Maximino*, ad *Christianos* a martyrio revocandos,
 ut testantur verba *Maximini* in passione SS. *Tarachi*,
Probi, et *Andronici*: *Iniquissime, non scis quem in-*
vocas, Christum hominem quemdam factum, sub custo-
dia Pontii Pilati positum, cujus acta reposita (aliter
 legitur in editis) *sunt.* » Quod si illustris antistes per
Maximum intelligit *Galerium Maximinum*, quo im-
 perante *Acta* hæc conflictata fuisse *Eusebius* testatur,
 certe illis sub *Diocletiano* et *Maximino* (vel *Maximiano*
 potius) uti non potuere *Romani*; quippe qui purpura
 sese exuerant, antequam hæc *Acta* publicata sunt.
 Deinde *Maximinus* imp. verba in passione laudata
 non protulit, id quod videtur censere *episcopus*; sed
Numerianus *maximus* præses, qui in jus martyres
 traxit *Diocletiano* et *Maximiano* *Herculio* (ex quibus
 ut hoc obiter moniam interpretes *Theodori Metochitæ*
 male tres imp. facit, *Diocletianum*, *Maximianum*, et
Herculium, cum ipse scripserit, *Διοκλητιανός και Μαξι-*
μιανός ὁ Ἐρκυλιος) iterum *Coss.* uti *Acta* testantur,
 licet non inveniam, eos simul secundum consulatum
 C
 gessisse. Præterea *Eusebius* hæc spurcissima *Acta*,
 ut monui, *Galerio Maximino* tribuit; unde et lib. 1,
 cap. 9, *χθές και πρόην* illa inventa fuisse scribit. Vir
 doctus, qui dissertationem de legione fulminatrice
 publicavit nuper, scribit *Diocletianum* et *Maximinum*
 hæc *Acta* cudisse, cum tamen *Diocletianus*, jam im-
 perio deposito, *Salonæ* ageret; arbitraturque, *Acta*
Pilati laudata *Justino Martyri*, *Tertulliano*, et aliis,
 esse etiam supposititia: cui tamen opinioni adversatur
Episcopus Cisterciensis; quam litem aliis relin-
 quo examinandam.
 Eodem capite 36 per summum sacerdotem apud
Prudentium, non pontificem *Romanorum* *Maximum*,
 sed *Cybeles* sacerdotem intelligi debere doceo. Et
 procul dubio is primus erat sacerdotum *Cybeles*, et
 reliquorum caput, quomodo et *Apuleius* lib. 1.
Isidis sacerdotem *maximum* celebrat: Ac cum ad ip-
 sum jam templum pervenimus, sacerdos *maximus*, quique
 divinas effigies progerebant... disponunt rite simulacra.
 Notatu insuper dignum est, *Lactantium* cap. 4 nar-
 rare, *Valeriano* direptam vel dereptam, uti scriben-
 dum judico, eum et infectam rubro colore, in templo
 barbarorum deorum ad memoriam clarissimi triumphi
 positam, et legatis *Romanorum* semper fuisse
 ostentui. Nam auctor *Chronici Alexandrini* similia de
Carino tradit: eum nempe victum *Carus* profugisse,
 et a *Persis* captum, mox interfectum esse, pellemque
 detractam eos fecisse saccum, et συμπίπταντες, vel in-
 quentes servasse eis ιδίαν δόξαν, gloria causa. Unde hæc
 hausta sint, ignoro plane: Nam nemo aliorum aucto-
 rum tale quid de *Carino* memorie mandavit; quippe
 qui victus et occisus fuit in praelio, quod cum *Dioc-*
letiano habuit apud *Nargum* in *Moesia*. Adeo ut
Chronici illius auctor valde caute legendus sit; uti
 eo ipso loco *Carum* facit avunculum *Carini*, qui ta-
 men illius, nec non *Numeriani*, fuit pater. *Κάρνος ὁ*
βασίλειος ἀπὸ τῶν πολεμῆσας κατὰ Περσῶν κατὰ τοῦ θεῖου
αὐτοῦ Κάρου: *Carinus* in *Persas* profectus cum *Caro*

avunculo suo. Neque tantum ex patre avunculum facit: verum etiam scribit, Carionum patri in Persas proficiscenti comitem fuisse; cum contra Carinus Gallias rexerit, et Numerianus expeditionem cum patre in Orientem susceperit, teste Vopisco. Quod si vox αὐτοῦ abesset, vel addita foret ab ignavis librariis, θεῖον κάρου, reddi posset, *Divi Cari*; quomodo is non modo in nuppiis, verum etiam a Nemesiano in Cynegetico, quod scripsit ad Carinum et Numerianum, appellatur:

Mox vestros meliore lyra memorare triumphos
Accingar, divi fortissima pignora CARL.

Ad cap. 16 ἠπτάκι, humani aliquid Casaubonum V. Clar. pati, cum scribit Constantium bello Persas vicisse. Idem tamen etiam tradit auctor Chronicæ laudati pag. 642: Πέρσαι, αἰτ, κατὰ κράτος ἐκνήθησαν ὑπὸ Κωνσταντίνου καὶ Μαξιμιανῶν Ἰουθῶν; *Persæ maximo bello a Constantio et Maximiano Jovio Caesaribus devicti sunt*. Hæc gesta esse dicuntur Maximiano Herennio v et Maximiano Jovio Cæsare n *coess.*, qui annus U. C. B

est 1050 et Christi 297, quo certe Galerius Maximianus Narseum superavit; sed Constantius in Britannis bellabat. Deinde Maximinus Jovius est Galerius Maximianus Jovius, cum C. Valerius Maximinus illo tempore nondum Cæsar fuerit factus.

Putabam (*Vid. not. ad cap. 29*), Aurelium Victorum corrigendum esse, interposita particula *et*: sed vulgata etiam scriptura declarat, Licinium simul factum esse *Cæsarem Augustum*; cum alias primo Cæsarea dignitas, inde Augusti nomen daretur Principibus.

Disserui (*Vid. not. ad cap. 39*) de combustione cadaverum, putavique in his inscriptionibus hæc verba, CORPUS INTEGRUM CONDITUM, denotare corpus illud non crematum, verum humi mandatum esse. Nondum conjecturam illam damno: sed videant tamen eruditi, num potius significare illi, qui monumenta ista posuerunt, velint, corpora non mutilata, verum integra humata esse. Nam illud ut fieret, magna Gentiles tenebat religio; magnumque ipsis solatium erat, si florentibus et integris membris, ultimam valere rebus humanis dicerent. Statius n *Sylv. 4, 156*:

Gratum est, fata tamen, quod non mors lenta jacentis
Exedit puerile decus, manesque subivit
INTEGRUM, et nullo temeratus corpora damno,
Qualis erat...

Quo non incommode refert Gevartius factum Augusti, qui *supremo die, petito speculo, capillum sibi comi, ac malas labentes corrigi præcepit*, Suetonio teste. Scilicet umbras ita apud inferos versari, ut corpora ex vita decedebant, habebant persuasum; ut vel Deiphobus Apud Virgilium vi *Æn.* et Læius apud Statium n. *Theb.* ne alia exempla advocem, docent. Inde est, quod tam graviter in Antonium invehatur Cornelius Severus apud Senecam *Suas. vii*, quod Ciceroni caput et manum amputari jusserat:

Hæc nec in Emathio mitis victoria Perse,
Nec te, dire Scyphax, non fecit in hoste Philippo.
Inque triumphato ludibria cuncta Jugurtha
Abfuerant, nostraque cadens ferus Annibal ira
Membra tamen Stygias tulit inviolata sub umbras.

Et forte huc etiam respicit Nero, cum apud Sueton.: *Nihil prius ac magis a comitibus exigit, quam ne potestas cuiquam capitis sui fieret, sed ut quoque modo totus cremaretur*: quanquam ludibrium, et caput pilo infixum, ut fieri solebat, ante oculos habere potuerit. Integri igitur inferos adire exoptabant Gentiles, ut scilicet integris etiam membris in campo Elysio choreis et epulis operam dare possent. Hinc puto occisorum membra diligenter fuisse aptata, ut scilicet tanquam integri conderentur. Statius n *Th. 152*.

Vulneraque alta replent lacrymis. Pars spicula dextra
Nequicquam parcente trahunt; pars molliter aptant
Brachia trunca loco, et cervicibus ora reponunt

A Vulnere itidem obligabant; uti apud Euripidem *Phœn. vs. 1665*, Antigone Creontem rogat, ut vulnera fratris Polynicis occisi obligare posset:

Ἄλλ' ἄμφι τραύματ' ἔργα τελαμώνος βαλεῖν.

Capite eodem, de *rege sæculi* nonnulla ad Tertulianum explicandum movui, suspicatusque postea sum, scribi haud incommode posse, *pro diaboli scilicet æmulatione regis sæculi*; nam diabolus in Novo Testamento, et quidem in Evangelio Joannis, Ἄρχων τοῦ κόσμου, et in Epistola ad Corinthios secunda, ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, vocatur: vel vulgatam scripturam ita explicari posse, pontificem maximum esse ad diaboli imitationem regem sæculi.

Adjiciendum tandem est, Freherum, vir. ampl. pererudite de tributorum variis generibus agere in dissert. quam de Numismate Censuum composuit; et valde illustrari Lact. caput tertium et viciesimum per verba ejus, quæ se jununt. Tenendum est certe, ait, tributum soli, id est, agrorum, pro modo et latitudine eorum indictum fuisse, ut Ulpianus de *Censibus doctet*; vel potius pro feracitate. Stipendium enim et tributum onera sunt fructuum, lib. vii D. de *Usufr.*, lib. *Neque D. de Impens. in res dotales factis*. Unde Marcenas apud Dionem: Φόρον ἐπιτάξας πᾶσι ἀπὸς τοῖς ἐπιταρτίαις τῶν πεκαταμένων ἀπὸ παρέρχουσι. Nec agris solum, sed cæteris etiam facultatibus, aut factis et infectis, pecuniæ numeratæ, mancipiis, gregibus tributa imponebantur pro eorum modo. Qui ut inter divites et inopes diversus: ita et tributum onus; neque hoc inopibus valde formidandum. At capitis tributum in omnes perereque unum, liberos modo (nam servorum nulla capita: sed pecudum instar pro pretiis suis a domino cum cæteris foriunis horum tributum dependebatur) divites et tenues, maritos et cælibes, parentes et orbos. Non dicam juvenes et senes, quod ei rei modus datus, ut nec ante vigesimum annum capite obligaretur, et senectuti sua immunitas esset; nisi quod in *Judæa* hoc etiam aliquantulum aggravatum Ulpianus auctor est D. lib. iii D. de *Censibus*.

Hic cum te iterum relinquere, lector, vellem, ecce affertur ex Italia Henrici Norisii, viri certe celeberrimi, et cui plurimum antiquitatis studium debet, Epistola Consularis, quam mihi ille dono mittebat. Ad caput Lactantii 10 doceo, Cæsares in Augustorum plane fuisse potestate, nec propterea mirum esse, Galerium Maximianum ad carpentum Diocletiani concurrisse. Hæc mea et aliorum sententia valde firmatur a viro præstantissimo; quippe qui p. 177 laudatæ Epistolæ docet, Cæsarem nomen nullius imperii iudicium fuisse. Antonius Pagi, vir itidem pereruditus, imperium Cæsareum subinde commemorat; hoc alii explodebant, quos ita loquentes introducit: Nos plane, inquit, ignoramus, quidnam sit hoc imperium Cæsareum Domitiani ac Commodi, ut ille tunc fingit. Nam Dio lib. LIII disserens de titulis imperator. testatur, appellationem Cæsaris nihil peculiaris potestatis significare, sed tantum *incessionem stirpis*. Et ne a Domitiano discedamus, Tacitus in fine lib. iii *Histor.* scribit, Domitianum post necem Vitellii a frequenti milite Cæsarem consulatum. Et initio lib. iv ait: *Nomen sedemque Cæsaris Domitianus acceperat*. Eo autem titulo nullum eidem imperium collatum, patet ex iis, quæ statim subjungit: *Prætura Domitiano et Consulare imperium decernuntur*. Prætura nullum imperium, sed jurisdictionis tantum potestatem Domitiano conferebat. Cæterum ut Cæsar, idemque filius Vespasiani Augusti, quidpiam auctoritatis ac potestatis supra privatos prætores haberet, eidem *Consulare imperium* S. C. decretum fuit, quod nuda illa Cæsaris appellatio nullum eidem imperium tribuebat. Marcus Aurelius filios adhuc pueros Cæsares creavit, nullo cum eidem imperio ejus ob ætatem nondum capaces erant, communicato. Ideo vero post annum novum imperium proconsulare Commodum tradidit, ante quod sine ullo imperio Cæsar tantum fuerat. Et

D

usque potestatem atque imperium intra urbem irrantes, filios Cæsares imperio proconsulari bem insigniebant. Itaque Commodus ac reliques, ante imperium proconsulare, omnes impertes censebantur. Hinc cum anno 175 Sentium necis Avidii Cassii accepisset, inter acclamationes absentis M. Aurelio factas dixerunt *ommodo imperium justum rogamus, Commodum iam potestatem rogamus*. Erat igitur Commodus perio, quamvis jam inde ab anno 166 Cæsar estinatus tamen ad imperium, quod una cum a potestate eodem demum anno 175 accepit, Commodus cum Albinum Cæsaris nomine dicitur postea imperator pro concione dixit: *Commodum ne Cæsariano nomine contempsi, Non in Cæsarem dixit, sed purum putum nomen in. Horum auctor Capitolinus cap. 2 et 3 in hæc apud virum tam præclarum, et Fasto rectorem et conditorem, ejus amicitiam, amem et eruditionem maximi facio, leguntur; et his, lector, perspicere simul potes, non male a sese vocasse *Apparitorum fidum*; et Galerianum apud Lactantium cap. 9 causas, quare detrectaret Cæsaris nomen, cumque literis ad se datis audisset, exclamaret truci voce terribili: *Quousque Cæsar?* et quare Galerius Maximinus cap. 52, *nec Cæsarem se, o loco nominari volebat*.*

ommodum digresseram, cum ecce mihi litteræ constantissimo afferuntur; quas quia Cæsaream in magis illustrant, non secus ac annum, stantius ac Galerius designati Cæsares suellicere, lector, bona tua cum venia, visum

simo Domino, eruditissimo ac clarissimo viro SHERBO COPEHO, præpotentium ordinum Belgii ratii senatori amplissimo.

epistolam consularem tibi, vir illustrissime, ausus sum, haud in votis mihi fuit, ut tu hoc præsertim armis Gallicis concessæ Euto, præpotentium ordinum Belgii Fœderati implicitus, oculos ad eandem deflecteres. supremum provinciarum Belgicarum senatus, præsentia, ac quæ vario eventu composunt, consilio ac providentia curare debes, em in elapsa retro sæcula animum revocare. qui tuus genius est, ubi in senatu maximis s consilia discutis, ac Conso publice litas, stea Minervæ sacris operaris; quod utrumque ode exequi iis tantum datum, quos æquus Iupiter. Hinc victoris gentium populi Fastos pendatos laudas, qui ob præclara abs te edita a in litterariæ reipublicæ Fastis es laudatissimior autem plurimum, quod aureum Lactantii novis supra Baluzianas notis illustraturus sis; e enim majoribus nostris ignorata ibidem exr, ac chronologia imperii Diocletiani, que um, Panvini, Baronium, aliosque latuit, ne declaratur. Nicolaus Toinardus Aureliodum meam sententiam rogavit de anno, quo, ctantium, Constantius ac Galerius designati erunt, cum Baluzius id actum putet anno aræ vulgaris 295. At rescripsi Baluzium anmismum admittere. Nam Galerius Maximianus in lecti pro Christianis promulgati A. C. 311, quo Augustus animam inter cruciatu projecit, ur TRIB. POT. XX COS. VIII. At si ille tria potestatem accepisset A. C. 295, eadem a potestas anno demum 312 kalendis martiis cepisset multiplicari. Panvinius scribit, eos designatos fuisse A. C. 291, quod antea Ida-

tiani Fasti tradiderant, eodem anno eclipsim etiam solis advocantes. Sed cum Baronio ea Cæsarem designatione referenda est ad kalendas martias A. Christi 292. Etenim ubi Lactantius cap. 33 de Galerio scripsisset: *Jam decimus et octavus annus agabatur, quo percussit eum Deus insanabili plaga, etc.*, addit. *Et hæc facta sunt per annum perpetuum, cum tandem malis domitus Deum coactus est confiteri, etc.*, et jam deficiens Edictum misit hujusmodi. Itaque ægrotare cepit postrema parte anni imperii, sive TRIB. POT. XVIII ac toto anno TRIB. POT. XIX morbo vexatus fuit; initio vero TRIB. POT. XX, nempe post kalendas martias A. Christi 311 edictum emisit. Jam vero si edictum promulgasset anno eodem 311, antea kalendas martias, sub exitum TRIB. POT. XX primum initæ A. C. 291, uti putat Panvinius, idem ante edicti promulgationem pleno biennio ægrotasset: nempe postrema parte TRIB. POT. XVIII ac rursus TRIB. POT. XIX ac XX cum Consul VIII, anno scilicet 311, edictum emisisset. Consulendæ autem sunt tabulæ astronomicæ, si quæ eclipsis anno 292 contigerit, uti produnt laudati Fasti. Petavius anno Christi 291 posuit eclipsim die 15 maii, hora tertia post meridiem. At Idacius eam eclipsim, ac illorum Cæsarem designationem perperam eodem anno 291 recitavit, cum creatio Cæsarii anno insequenti, si Lactantio fides, contigerit.

De imperio Cæsarem sub Augustis ita censeo. Quidam fuere puri puti Cæsares sine ullo imperio, uti Caius ac Lucius, Augusti filii, statim post adoptionem; uti et Nero, antequam A. U. 804, imperio proconsulari ornaretur. Ita etiam et Commodus ejusque frater Annus Verus, cum essent parvuli. At quidam alii una cum Cæsarea dignitate imperium accipiebant. Ita Constantius ac Galerius cum primum Cæsares facti sunt, proconsulare imperium acceperunt. Vopiscus cap. 6, de Vita Carini ait, hunc in animo habuisse, *ut Carino Cæsarem imperium obrogaret, cum ut initio de Vita Carini scribit, Cæsarianum teneret imperium*, quo nempe bellum in Occidente gerere poterat. Vide scripta mihi p. 189 Cenotaph. Pisavorum. Cum vero Constantius ac Galerius uti futuri bellorum administratores Cæs. dicti fuerint, imperium etiam proconsulare una cum nomine Cæsareo inierunt. Hinc in plurimis rescriptis Codicis Justin. in titulis legum Diocletiani et Maximiani, *Augg. et Cæsares* nominantur, nempe ob imperium proconsulare extra urbem. Ita cum Valeriano et Gallieno Cæsar Valerianus etiam rescriptis ibidem præponitur, uti et Philippus Cæsar cum Augusto patre. At in eodem Codice, ubi Divorum fratrum rescripta recitantur, nunquam legitur additus M. Aurelius Cæsar: ex quo infero, hunc, vivente Antonino Pio, purum putum Cæsarem fuisse. Videsis lib. II Cod. tit. 1, 45 et 58; lib. VI, tit. 26. Nec item Commodus una cum patre M. Aurelio ac L. Vero legitur lib. III, tit. 31, lib. V, tit. 25, lib. VI, tit. 26. Itaque existimo, quosdam Augustos imperium proconsulare suis Cæsaribus tradidisse; alios vero nudam omni imperio dignitatem Cæsaream filii sive natura, sive adoptione communicasse. At omnia hæc singulari tue eruditioni examinanda propono ea mente, ut sim paratus tuam in sententiam, quæcumque illa fuerit, pedibus transire; es enim Senator, ac apud me primæ etiam, ut olim dicebant, sententiæ consularis. Vale, vir doctissime, ac litterariæ in Belgio rei decus et presidium. Dabam Florentiæ 10 kalendas decembris 1688.

Illustrissimæ Dominæ Vestræ

Humillimus et addictissimus servus.

Hæc Vir illustris doctrinæ ad me misit; quæ si tibi, lector, tantum quantum mihi placent, placebunt certe plurimum. Vale.

καταιβάτης, et eidem, p. 199, Ζεύς καταιβάτης dicitur fulmine hostium domos incendere; quamvis loca fulmine tacta consecrata sapienter eidem Jovi, teste Magni Etymol. auctore in v. Ἐργασία, nec non Pulluce lib. ix, cap. 5, puto tamen, Demetrium ita dictum fuisse, quia adulescentes ipsum Jovem esse persuasum sese habere volebant videri. Sic et Jupiter *descendere* dicitur, quando pluit. Virg. II Georg. 324.

Tum pater omnipotens fecundis imbribus aether
Conjugis in gremium late descendit.

et forte haec mythologia representatur in nummo Antonini Pii apud Seguinum, p. 197, in quo Jupiter in aere suspensus, et alatum tenens fulmen una manu, altera ex cornucopia effundit vel rorem, vel pluviam.

CAPUT III.

Donec impius manus. Interpres Vulgatus Esaiæ, XIV, 26: *Et hæc est manus extenta super universas gentes*; Lactant. cap. seq.: *Impius manus in Deum intendentis*; nihilque aliud illæ loquendi rationes significant, quam aliquem oppugnare. Alio sensu in Ins. apud Grut. I. DCCCXXX. *Procop.* dicitur manus *levare contra Deum, qui innocentem sustulit*, addito duarum elevarum manu e typo; nam illa se innocentem testatur obiisse, deumque ut crudelem accusat, quod tam cito humanis sit erepta rebus.

Interfectus domi. Etiam memoria. Parum abest, quin distinguam: *Interfectus. Domi etiam*, id est, Romæ, ex Senatus decreto, uti patet ex seqq. et Suetonio. De more autem dampnandi memoria alicujus vide Lips. ad VI Ann. Taciti; et Rad. Forner. II, c. 17 et 18 *Rer. Quotidianarum*. Eoque pertinet nummos talium imp. etiam abolitos et fusos fuisse, uti factum, Dione teste, mortuo Caligula; vel nihil eos valuisse, quemadmodum docet Arrianus de Nerone agens IV, 5, in Epictetum. At quanto melius cum bonis principibus habere *ἀγαθὸν μνημόνιον*, quam iis tribuit Themistius Orat. nona! Quod si distinctio hæc admittenda non est, per τὸ *domi* proculdubio intellexit Lactantius, Domitianum in palatio suo occisum, idque a suis, fuisse; uti patet ex Suet. c. 17, et hoc mihi nunc præferendum esse videtur.

In statum pristinum. Lactantius sentire hoc sub Nerva factum esse, non autem vivente adhuc Domitiano, satis puto patere ex verbis, quæ præcedunt, *rescissis igitur actis tyranni*; quod certe non nisi post mortem Domitiani evenire potuit. Non tamen ille diu Ecclesiam persecutus est; quin et melliori menti redditus, a persequendis Christianis destitit, et exules revocavit, uti haud obscure ex Tertulliano patet: *Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate; sed quia et homo, facile captum repressit, restituit etiam, quos relegaverat*; qualia etiam tradit Hegesippus apud Euseb. III, 20 *Historiæ Eccles.*

CAPUT IV.

Execrabile animal Decius. Si Martyrologiis habenda fides, proximi tamen ejus Christiani fuerunt, ut *Trophonia* vel *Tryphonia*, vel *Tryphana*, filii ipsius Cæsaris uxor, cujus celebratur memoria in Martyr. German. nuper edito a. d. xv kal. nov. iisdemque sacris imbuta fuit filia Cæsaris ejusdem *Cyrrilla*, teste Adone in Martyr. p. 159, 174 et 178. Sed cum diligenti cautela ejusmodi libri legendi sunt.

Exstitit enim post eum execrabile animal Decius. Nullus fere locus æque notabilis in hoc toto libello est; nam inde discimus, Christianos temporibus Nervæ, Trajani, Antoninorum, etc., promulgatis et propositis imp. edictis, atque adeo ipsorum jussa persecutionem passos non esse; unde et cap. præced. Lactantius eos nominat *bonos principes*; quod certe non fecisset, si res christiana tantum ab iis damnata accepisset, quantum martyrologia præ se ferunt. Et observatione imprimis etiam dignum est, Prudent. lib. II contra Simm. v. 669, Neronianæ persecutioni subjungere Decianam, omissis non modo persecutioni-

A bus, quæ Antoninis aliisque bonis principibus tribuuntur, verum etiam illa, qua Domitianus in plios grassatus.

Illius instinctu primus Nero, matre preempta,
Sanguinem apostolicum bibit ac me strage piorum
Polluit, et proprium facinus mihi sævus inoussit.
Post hunc et Decius jugulis bacchatus apertis
Insanam pavit ratiem mox: et sitis arsit
Multorum similis.

Causas proculdubio suas habuit Prudentius cur Domitiani sævitiam silentio involvere quam enarrare, maluerit. Scilicet persecutio illa non diu duravit, et consilium ille mutavit in melius. Anno enim imperii quartodecimo incepit sævire in Christianos; cumque anno quintodecimo occisus sit, per multos utique annos id facere non potuit: id quod clarius patebit inde, quod, teste Tertulliano, *facile captum repressit, restituit etiam, quos relegaverat*. Nec omitendum, eundem Tertullianum uti verbo *tentare*: *Tentaverat Domitianus*; et Lactantium cap. præced. scribere, *Domitianum subjectorum cervicibus incubasse quam durissime, et tutum regnasse donec impius manus adversus Dominum tenderet*; et traditum esse in manus inimicorum suorum, cum ad justum populum persequendum incitatus est. Nam hæc loquendi forma satis indicant superque Domitianum ultimo imperio suo persecutionem movisse: quin et vox *tentare*, eam emollire quodammodo, et inceptam esse significare videtur. Præterea Prudentius de cruciatibus et caedibus, quibus in Christianos sævierunt Nero et Decius, loquitur. At Domitianus eos tantum neci dedit, qui se oriundos Juda et cognatos Christi esse dicebant; reliquos autem relegavit, uti haud obscure ex Euseb. III, 20, patet: hinc etiam a Tertulliano dicitur *restituisse eos, quos relegaverat*; et Nerva redire in patriam eos permisit, qui *ἀδίκως* erant *ἐξελθάνοντες*, vel expulsi. Henr. Dodwellus, Dissert. XI, in Cyprinum multus est in adstruenda martyrorum paucitate;

relicti que, Lactantius secutus, persecutiones, quæ Adriano et Antoninis tribuuntur. Ejus sententiam refellere conatur. Jo. Mabillonius in Itinere Italico, ope Prudentii Hymn. XI *περὶ Στεφ.*, ubi *innumeros cineres* martyrum celebrat; et duarum inscriptionum, quarum prima Alexandrum quemdam sub Antonino, altera Marcum adolescentem, ducem militiæ sub Hadriano, martyrio affectos esse testantur. Verum licet genuinæ hæc inscriptiones forent (id quod aliis forte secus videbitur) non tamen binii martyres numerum eorum valde augere poterunt; nec indicio erunt, Hadrianum et Antoninum tot Christianos Romæ neci dedisse, quot in Martyrologiis memorantur. Deinde non disputatur, num aliqui Christiani sub iis passi Romæ, vel in provinciis sint (potuerunt enim id facere præfecti, vel præsides immitiores, et superstitioni gentili magis devoti), sed num talia jusserint boni illi principes; id quod certe ego difficulter credere possum. Denique Prudentius post gravissimas Diocletiani aliorumque persecutiones scripsit, per quos certe Romæ plures martyrio affecti sunt; et donandum aliquid poetis, ubi rem exaggerare conantur.

Nam profectus adversus Carpos. Cum his bellavit Philippus, qui ante Decium imperavit, et, si nummis fides, eodem vicit; æreus enim ipsius vultus, teste illustri Spanhemio, signatus inscribitur *VICTORALE CARPICE*. Sed vel non bene domiti fuerunt, vel rebellaverunt, quia Decius contra eos profectus est; inque ejus nummo apud Trist. I, II, p. 578, legitur *VICTORIA CARPICA VOTIS X*. Et ex nuncupatis votis decennialibus patet haud obscure, primo imperii sui anno prospere Decium adversus Carpos pugnasse: videturque per totum biennium cum Carpis, aliisque barbaris, bella gessisse. Et quidem Zozimus I, 2, testatur, eum imperio admotum hostes coegisse recedere ad ripam Tanais, eosque ex Mæsia et Dacia, quas recuperaverant, expulisse; unde in ejus nummis cernitur procul dubio *DACIA CAPTA*, et *DACIA FELIX*. Neque tamen ita Carpi quieverunt; nam ab iis cæsus fuit, teste

et Zozimo, qui longiori narratione nititur, s ab iisdem devictis *Carpicus* dictus est, Voniaco. Hinc Diocletianus postea antiquis *sedibus transtulit in Pannoniam*, teste Am. viii, 1; Hieron. in Chron. p. 478; Eutro-; Aur. Victore 59, aliisque. Et ab iis pro-*Carporum vicus* in Mœsia nomen accepit, hinc Ammianus xxvii, 5, ubi Valezius nota, Galerio victos fuisse, et deditione facta, Romanum solum translato esse Tusco et *cos.* Atque a devictis Carpi Galerius *dis- ristos* dictus est apud Euseb. viii, 17, His- Et hac occasione eruditè illustrandas pro-*Carpis*, quas memorat Menander Rhetor, A5 de Gen. Demonstrativo: *Τὸ δὲ ἀναγι- κατὰ τὰς πόλεις τὰς κατὰ τὸν ποταμὸν ὑπὲρ ποταμοῦ τὰς καλουμένας καρπίας, ὡς μὴ ἂν οἱ βάρβαροι κατοικήσιν.* *Necessarii* nu- quod attinet ad *urbes juxta flumen con- nans, quæ Carpiæ dicuntur, ne trajicientes testarent*, ut vertit Græca Natalis Comes. I autem alii, quæ hæc urbes fuerint, nunquæ, vel *Carpicæ* dicte sint, quas Romani rorum excursiones in ripa Danubii ex-; quod si verum, necesse est, multum sibi baris initio metuisse Romanos. Ptolemæus *ἀρπεν* Danubio imponit.

tura quidem. Et hoc inter pœnas Decio in-*rt Lactantius.* Gentiles maxime cadaverum, larum sepulturam exoptasse constat, quia habebant, insepulorum animas non quies- a superis, vel inferis diis recipi. Christiani equam Augustinus dicit nihil interesse, an alibi putrescat, sepulture admodum erunt, illamque gentiles judices saepe mar- iderunt, uti ex eorum historiis patet satis adeo ut mirum non sic Lactantium hoc æcipere in imperatore, cui mausoleum ex-*rectum* fuisset forte.

CAPUT V.

um esse dicebat. Verba hæc optime sese e quicquam, ut putabat vir eruditus, sub-*mani* scilicet in parietibus, aut tabulis elant imperatores calcantes hostium et reo-*rum* cervices et terga. Nummi certe mo-*indubitati* testes sunt; et imp. ita pictos et locus elegans Gregorii Nazianzeni Inve-*ctivum.* Dicit igitur Persarum rex fictitias rias esse picturas Romanorum, in quibus calebat regum, et forte ipsius Saporis erum illud verum esse, quod ille calcaret erga. Ut autem clare hic locus possit per-*dam* est. veterum sellas caruisse stape-*instrumentis*, quibus hodie in ascendendis tr, et quibus equites aliquo modo insistent. Iu equos ascendebant, vel aliorum opera-*bantur*, et subiiciantur. Virgil. xii *Æn.*,

nant alii currus, aut corpora saltu-*siunt* in equos, et strictis ensibus adsunt.

etiam ætate, quemadmodum patet ex *Tyrones* condiscébant non solum a dextris, i *sinistris paribus et insilire, et desilire*: *nihil* pertinent desultores Livii aliorumque, *mi Festi*, quos advocat Stewechius. Hinc s descendebant, dicebantur equis *declabi, quere*, uti ex Justin. l. i c. 40, Virgil. xi l, et Furio apud Macrob. vi Sat. 14, pa-*ci* eodem sensu *ἀποπηδᾶν* dixerunt, id est, i ex Themistii Orat. 6 patet. Et quidem *puto*, est uno saltu sese equo liberare; em, lente et trans corpus, ut sic loquar, *dere*: unde Furius ita locutus est de vul-*nique* facit Liv. lib. ii: *Nec quicquam equi- stardato, moribundus Romanus, labentibus*

A super corpus armis, ad terram defluxit: unde et Virgi-*lius* per τὸ *desilire* majorem agilitatem possit videri *Camillæ* tribuere, quam turmæ ipsius, quam emit *defluxisse*. Alii, et quidem honoratiores, ab homini-*bus* in equos sublevabantur; Liv. xi, 24: *Cum Ca- millus subjectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis oppositis: Hæc est, inquit, milites, pugna, quam poposcitis.* Habebantque *stratores*, a sternendis, vel in-*ternendis* equis ita dic. os, qui dominos in eos levabant. Spart. Caracal. iv: *Denique cum eum STRA- TOR ejus levaret, pugione latus ejus confodit*; Ammian. Marc. l. i. xxxviii: *Cum eum elatus non susciperet equus, anteriores pedes præter morem erigens in sublime, dex- tram STRATORIS militis jussit abscindi.* Ubi observa, milites id ministerium exhibuisse imperatoribus, lo-*quitur* enim de Valentiniano. Ita xxii, 1, de Juliano: *Lapso milite, qui se inessurum equo dextra manu erexit.* In Ins. apud Grut. 7, c. 1, occurrat MATERNIUS PER-*LETUS*. MIL. LEG. VII. PR. P. F. STRATOR. et in 2. CCCLXXXIX SILIUS HOSPES. HASTATUS. LEG. X. GEMI-*NAE*. STRATOR. EJUS. vel præsidis T. Cl. Candidi Nescio, an eodem sensu hæc vox occurrat in Ins. apud Spennium, pag. 255 Miscell.

DIOMEDES AP

STRATOR

FAUSTAE. HEDIAE.

Nam vir eruditus explicat *stratorem Appiæ*, qui viam sternebat eam, pavementumque, ubi deliceret, res-*tituebat.* Quod si Faustam Hediam in equum hic Dio-*demes* levavit, illustre documentum haberemus, mul-*ieres* etiam suos Stratores habuisse: sed, ut verum fatear, *Appiæ via* strator magis placet, qui uxoris forte suæ memoriam conservavit; et ita *strata* Virgil. et *straturum viarum* dixit Suetonius. Græcis homo qui equum ascendentibus idem officium præstabat, dicitur *ἀναβολεύς*; isque Suida exponitur ὁ ἐπὶ τὸν ἵππον ἀνάγων; idque exemplo ex nescio quo auctore sumpto firmat idem: ὁ δὲ βασιλεύς τὸν ANABOΛΕΑ

C προσκαλεσάμενος, καὶ ταχέως ἀναβάς ἐπὶ τὸν ἵππον, ἤτησε πικρῶν: Rex Stratorem vocans, celeriter conscenso equo, potum petiit. Neque aliter locutus est Pintarelius in Crasso: *Simul Crasso admotus est equus auratis franis καὶ οἱ ἀναβολεὺς αὐτὸν ἀράμενοι παρεβίβασαν; et stratores eum sublevantes imposuerunt*: unde simul patet, plures simul id officium uni eidemque homini præstitisse nunquam. Persas quoque *stapedes* ignorasse, et stratores servos habuisse, patet ex *Historia Tiribazi* apud Xenoph. lib. iv, nec non ex ejusdem Hipparchico pag. 956, unde videor colligere, stratores Græcis illo tempore adhuc incognitis, et morem a Persis deductum fuisse; nam scribit, ju-*niore* equites addiscere debere in equos insilire: ætate autem proventioribus haud parum profuturum τὸν περσικὸν τρόπον ἀναβάλλεσθαι ὑπ' ἄλλῳ. Scythas-*que* us usos non fuisse, ex Hippocrate docuit Magius in Miscellaneis. Sapor igitur ut equum conscendere posset, stratoribus usus non est, sed Valeriano, qui etiam ipsi stratoris vicem non præstabat, verum *stapæ*: quia dorso ejus imponebat pedes, uti optime observat illustris Salmasius ad *Histor. Augustam.* Et hoc notare oblitus non est auctor *Passionis S. Pontii* apud Baluzium: *Valerianus scilicet Imp. in capti- tatem ductus a Sapore rege Persarum, non gladio, sed ludibrio omnibus diebus vitæ suæ merita pro factis percepit, ita ut quotiescumque rex Sapor equum conscendere vellet, non manibus (ecce munus stratoris) ejus, sed incurvato dorso, et in cervice ejus (qui sc. stapæ-*dic* loco erat) pede posito, equo membra locaret; similia- que tradit Hugo Florensis in Chronico: Ad extremam autem ipse Valerianus Dei præsidio destitutus, a rege Persarum Sapore captus, ignominiosa apud eum ser-*vitate* consentit, et donec vixit, hanc infamis officii panam semper tulit, ut acclinis humi regem ascendurum, non manu, sed dorso attolleret. Cum igitur stapedum usus antiquis fuerit ignotus, certe Alexandri Magni nummus, quem exhibet Laurenbergius in Græcia*

D nant alii currus, aut corpora saltu-*siunt* in equos, et strictis ensibus adsunt.

Antiqua, vel suppositivus, vel male depictus est, quia ille pedes instrumentis istis habet impositos; et similis plane nummus denuitur apud Lazium lib. i Græciæ: sed stapedes ex lateribus equi non dependent.

Et recte quoque propterea Sponius t. ii, p. 586, rejicit sellam, vel ephippium, quod Julio Casari attribuunt Helvetii. In originem tamen horum instrumentorum inquirendum est; et Carolus quidem Pagius pag. 333 ea valde recentia facit. Scaliger quoque novitiam rem esse tradit; et eam ob causam miximum Constantini imperatoris nummum argenteum recentem esse judicat. Alii contra, interque eos Magius, antiquum, licet non antiquissimum morem esse contendunt, adducuntque Inscriptionem veterem, cujus hic finis est:

CASU. DESILIENS.

PES. HAESIT. STAPIAE. TRACTUS INTERII.
IN. REM. TUAM. MATURE. PROPERA. VALE.

Sed primo nihil de ætate hujus monumenti constat; deinde varia sunt, quæ illud vel ultimi ævi, vel suppositivum esse suadent: unde etiam Janus Gruterus illud spuris inscriptionibus inseruit. Negari tamen non potest, quin instrumenti hujus mentio sit apud Eustathium, qui floruit Manuelis Comneni temporibus, circa annum Christi MCL, item sub Alexio Comneno et Andronico, ad Odysseum: Ἀναβάλλειν καὶ τὸ εἰς ἵππου ἀνάγειν, ἐπιπποῦν ποιεῖν, ὅθεν καὶ ἀναβολεὺς οὐ μόνον τὸ σιδηρὸν ἢ τοὺς πόδας ἐνδεδέντες ἐπιπποῦν γίνονται τενες, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος ὅς εἰς τοιοῦτον ἔργον καθυποῦργει; id est, Ἀναβάλλειν significat in equum levare, et equo ut insideat eques facere: inde ἀναβολεὺς non modo ferrum notat, cui pedes inferentes equos nonnulli ascendunt, sed etiam hominem, qui eidem rei inservit. Ante Eustathium Suidas, qui vixit temporibus Alexii Comneni prioris circa annum Christi 1080 idem instrumentum memorat: Ἀναβολεὺς καὶ ἡ παρὰ Ῥωμαίους λεγομένη σκάλα. Idque adducto testimonio ex auctore anonymo firmare conatur: ὁ δὲ Μασσιᾶς γηράσας, ἵππου χωρὶς ἀναβολεὺς ἐπέβαινε. Salmasius in Epist. de Cruce, et Reinesius III Var. 2 recte rescribunt Μασσανίσσας; illeque per ἀναβολεὺς non scalam, verum stratorem intelligit, qui domino equum ascendenti manum commodabat. Polybii forte hoc fragmentum esse, putat vir illustris; ex eoque ῥῆσιν hanc desumpsisse Suidam, existimat Reinesius; sed recte Lipsius notat, ejus auctorem esse Appianum, quippe qui lib. de bellis Punicis p. 107 ed. ultimæ, ita de Masiussa loquitur: Corpore quoque magno et robusto ἐς γῆρας πολὺς fuit; usque ad mortem præliis interfuit, ἵππου δὲ χωρὶς ἀναβολεὺς ἐπέβαινε, et equum sine stratore (pressimè redditur sine ephippiis) ascendit. Adeo ut Suidæ quidem ætate scalæ fuerint nonnullis in usu: sed illæ in verbis laudatis nequaquam querendæ sunt, cum antiquioribus temporibus plane fuerint incognitæ. Leo imp. cognomento philosophus, qui imperium adiit mortuo patre Basilio Macedone, anno 886, lib. i Tact. c. 6, hæc instrumenta etiam memorat: εἰς δὲ τὰς σέλλας δύο σκάλας σιδηράς, ad sellas duas ferreas scalas; imo ante eum Mauritius, quem vixisse volunt anno 491 iisdem verbis utitur lib. i cap. 2 Tacticorum. Quin et D. Hieronymi ætate, qui floruit anno 408 videntur hæc scalæ in usu fuisse; ita enim in Epistolis, teste Magio loquitur: Si memoria non labat, se cum quasdam accepit litteras jumentum conscensurum, jam pedem habuisse in BISTAPIA; imo Vossius i de Vit. serm. 7, fretus inscriptione antiqua ante a me laudata, fortasse paulo antiquiorem earum usum fuisse censet: sed leve hoc argumentum esse, ex iis, quæ monui, constat. Atque ex his constabit utique Hugonem, i de Mil. Equestri c. 5, male existimare nullam hujus instrumenti mentionem extare, quam apud Eustathium Homeri interpretem. Notandum autem diligenter Eustathium dicere, quosdam id ferrum usurpasse; et illustrem Salmasium existimare Leonis imperatoris tempore equites istis scalis ferreis non

habuisse impositos pedes, dum equitarent: se tantum usum præstitisse ad scandendum in equum subductis, et sub sellam fuisse reconditas; quod verum, jam Leonis ætate absque illis scalis erant, et incognitis adhuc stapedarum nostrarum quas tamen Hieronymi bistapia, ipsiusque Leonis ferreæ scalæ (nam una suffecisset ascendenti) tur agnoscere. Nam bi in bistapia proculdubio instrumentum dualem denotat, non secus ac in aliis conditionibus: sic apud Prudent. Hym. 12 bifestus dicitur sacer duobus apostolis Paulo et Petro: bipalium Varr. i, 24 de R. R. bicinium, ubi duo canunt; biblex; et bisellium, quod illustravit Chimentus quodque etiam occurrit in colloquio scolastico Glossis edito à Vulcanio: Δότε ὡς θρόνον, δὲ βάρυν, διέδραν, Date huic sedes, sellas, scamnum, lium; et in notis Tyronis p. 164: Sella, sellarius, sternium, bisellium, subsellium, bidinium, triidium, ubi lege bicinium, tricinium. Quidquid sit, certus moris origo difficulter potest ex tenebris in prostrah. Casaubonus in Ath. vi, 16, antiquis Rabinorum stapedum mentionem facere se scribit docere; et si nummus à Tristano vulgatus genti adscribendusque est Chosroï Persar. regi, a Justo qui ille fuit æqualis, tempore, et a Persis fortasse hic repetendus est. Nam insidet equo Chosroës star Solis (cujus se et Lunge fratres dicebant Persarum reges) radiis ornatus, pedesque ejus stapedes quemadmodum ex ectypo patet, insistent. Cum omnes homines stratores non habebant, C. C. chus, libera Repub. ut consuleret plebis communi conciliaretque Itolorum sibi animos, vias stravit in columnas lapideas ad indicanda milliaria stadia. Ἄλλους δὲ λίθους ἐλάττον ἀπέχοντας ἀλλήλων ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ διέθηκεν, ὡς εἴη ῥαδίως τοῖς ἵππους ἐπιβαίνειν ἐπ' αὐτῶν ἀναβολεὺν μὴ δεξιμένους, Alios des paulum a se invicem divisos ab utroque viam constituit, ut qui equos habebant, facile eos ascenderent absque opera stratorum, teste Plut. in Vita; et quia tunc temporis scalæ non fuerint in certe nulla causa est cur Lipsius fluctuet, et instrumentum scansile verba illa trahi posse existimat. Idem autem quod Græchus fecit, diu ante etiam memorat alicubi Xenophon.

Impositio pede super dorsum ejus. Variant res illius et posteriorum temporum in descriptione calamitate, quæ Valerianum exercuit, ut videtur apud Barthium ad Claudianum et ad Statium Theb., v. 715, sed ipsi Saporem cervicem cal præter Victoris Epitomen, Passionem S. Savini, omni exceptione major est Lactantius nocte eruditus tam ex Veteri Testamento, quam pro auctoribus, illustrat, morem calcandi devictæ cervicis; aque ex Coryppo imperatores romani pietos fuisse docet:

Insum autem in media victorem pinxerat aula
Efferat Vandalici calcantem colla tyranni.

Inde conatur evincere, hæc verba: Nam qui vixit rex ejusdem provinciæ, incurvato eo, pedem vicibus imponens solitus erat equum conscendere, suta Eutropio aliunde esse, quia in melioribus scriptis non inveniuntur, atque etiam a Græco interprete ommissa sunt; et postquam attulisset variis Valeriani calamitate sententias, etiam Eusebium partes vocat, atque ex ejus lib. vii, c. 8, Hist. et vel potius ex Dionysio, quem ille sequitur, Valerianum ita in imperio consensisse, ut ipse sectus ætate tradiderit id regendum filiis; addit Eusebium rem Romano nomine indignam, revocata suorum principum, vel negligentia, vel alia causa, transire, eoque genere neminem nescire sæpius cum toto grege suo labi. Certe Valerianum duos filios habuit Gallienum et Valerianum, cum Augustum, hunc Cæsarem fecit, antequam in Persis venit potestatem: sed tamen apud non alium auctorem reperio, Valerianum ita in im-

ut ætate affectus id tradiderit filiis. Nam in imperio non consentit, sed annos 70 erator factus est; et cum ætatem ferret utisque virtutibus præditus dignus esset certe dici notest propter ætatem imperatorem tradidisse, Gallienum licet initio principatum, et alterum filiorum Valerianum, forte ad bellum Persicum profectus, Deceput proculdubio Barthius est a Christo Eusebii interprete, quem recte notat verba laudata intellexisse de Valeriano, erianum, cujus proxime mentio præcessit, anda; unde hodie ita ille locus vertitur: *vero imperandi cupiditate flagrans, tametsi lignus, cum regum imperium induere non corpore debilis, duos filios paterna in se crimina imperio præfecit.* Et quadrant e cum iis quæ narrat in ipsius Vita Trebellio. Nam quamvis ille non memoret inilitatem, tamen ex consilio, quod cum Balista (de quo iidem videatur in Gallienis), et Balista manus ipsi dedit, puto satis patere, hanc causam communis consilio cepisse et ita Macriano dici imperium concupivisse. Reliqua in conveniunt; nam Macrianus dixit: *Sed ne ætatis est: senex sum, ad exemplum equitum; lavandum est mihi frequenter, edentibus: divitiæ me jam dudum ab usu militiæ.* Cum autem Balista intellexeret eum de re, dixit: *Prudente se ipsius rempublice: daret liberos Macrianum et Quietum forenes;* atque ita factus est cum duobus militibus volentibus, imperator. Sed anî Caesaris mentionem tam illustrem factus, facere non possunt, quin Epitomen aminem. *Licinius Valerianus, cognomento imperavit annos quindecim, parentibus ortus nis stolidus tamen et multum iners, neque quem publici officii, consilio, seu gestis acis. Hic filium suum Gallienum Augustum sequitque filium Cornelium Valerianum Casarem.* Eugenio Valeriani dicit ille, satis refellitur in initio, tom. III, quem arbitror verisere; deinde Valerianus non regnavit per annos decem, sed ad summum per annos sex. Nam imperator septuagenarius, teste Trebellio quidem anno Christi 253 captusque a an. 259, Fulv. Æmiliano et Pomponio; notantque viri eruditi, eum crudelissima esse, a cervicibus cute ad imos pedes deoris jussu anno ætatis 77 quæ certe tot os excludunt, licet Chronicon. Alexandr. in quatuordecim annos tribuat. Erroris vitandus est ex iis auctoribus, qui scriptoriam et Gallienum totidem annos impedeam de Gallieno verum sit (quippe qui sex, solus novem annos imperium tenuit) in de Valeriano interpretati sunt. Trebellio loquitur in Gallienis: *De annis autem Valeriani ad imperium pertinentibus adeo duntur, ut cum 15 annos, eosdem imperet, id est, Gallienum usque ad quintandem, Valerianus vero sexto sit captus, alii i decem etiam Gallienum imperasse, in lit. it.* Neque aliam potuisse mentem esse auctores, patet ex iis, quæ mox narrat: *Reos quindecim (nimirum Gallienus) cum patris solus octo: unde Gallienus in Epistola ad Euseb., VII, 23, vocatur παλαιὸς ἄμα αὐτῷ.* Quod autem addit, Gallienum filium Valerianum Casarem a Valeriano esse alii meliori jure ad Valerianum Valeriani ruit, qui alia, quam Gallienus matre, vel Genitus, a patre absente Casar est appellatus Trebellio Pollione; eum contra *P. Licinius Saloninus Valerianus Gallieni filius natum tre sit factus Casar. Hic patre vivo mor-*

tuus et consecratus fuit: alter vero cum fratre Gallieno occisus est; adeo ut mirer Balerum Cadusiorum, et Artabasdem Armeniorum reges in epistolis ad Saporem missis apud Trebellium Pollionem, meminisse tantum filii Valeriani et nepotis: *Valerianus et filium imperatorem (Gallienum) habet, et nepotem.* Sed hæc aliis relinquo excutienda; nec te pœniteat, lector, consulere illustrissimum Spanhemium dissertatione VII et Joannem Vaillant, virum doctissimum in Numismatis imperatorum præstantiorum; necnon notam Reinesii ad ins. XLI, classis III.

Imposito pede super dorsum ejus. Athenæus, lib. VI, pag. 256, memoria mandat. Caria nonnullas fœminas accitas ab Artabazi et Mentoris uxoribus, κλισιαῖδας esse dictas, quia pro calis ita se illis offerebant, ὥστε ἐπὶ τοῖς νότοις αὐτῶν τὴν ἀνάβασιν γίνεσθαι, καὶ τὴν κατάβασιν ἐπὶ ταῖς τῶν ἀμαζῶν ὀχουμέναις, ut per earum tergum in currum quo vehebantur, conscenderent, et ex eo ita descenderent; observatque Casaubonus, Eustachium notare post adducta Athenæi verba, pag. 1669, sua ætate id etiam factum esse, et cum eques non facile posset equum ascendere, aliquem sese inclinasse, et cervicem ejus loco scale, vel stapedis fuisse: qui locus nos insuper docet, ipsius ætate illorum instrumentorum usum non fuisse promiscuum. Ceterum notanda est Persarum Orientaliumque gentium feritas; quippe qui tantum imperatorem tam fœdo affecerunt ludibrio. Et huc referenda crudelitas Adonibee, qui septuaginta regulis digitos pedum et manuum amputavit, eosque sub mensa sua colligere micæ coegit, teste Judicum libro. Huc pertinet arrogantia Sesostris, qui currui suo junxit reges subactos, eum templum, vel urbem ingrederetur, uti apud Diod. Sic. legimus; et denique Tammranis non minus sævum factum, qui Turcorum imp. Bajazethem ferrea cavea inclusum ludibrii causa circumtulit, quemque etiam currui adjunxit, si fides habenda Matthæo Palmerio in Chronico ms. quod mihi utendum dedit Heur. Copezius. *Tamberlanis, ait, incredibilis potentia imp. moritur. Fuerat apud Tartaros natus humili loco, et tantus vires adeptus, ut supra duodecim centena hominum millia haberet in castris. Qua multitudinem, atritis bello Teucris (ita et Turcos alibi vocat) eorum imperatorem catenis vinctum aureis currui, quo vehebatur, quasi triumphans adjunxerat.*

Quod cum filium. Gallienum, qui Christianos persecutus non est, unde a Dionysio Alexandrino apud Euseb. VII 23 Hist. Eccl. vocatur ὁ ὀσιώτερος καὶ φιλοθεώτερος, religiosissimus Deique amantissimus imperator.

Direpta est ei cutis. Mortuo scilicet; id quod etiam tradit Petrus Patricius in Excerptis Legationum, notante Valesio ad Eusebium, cap. 24 Orat. Constantini. Adeo ut male Cedrenus narret, vivum Valerianum execoratum fuisse: ὑπὸ Σαπῶρον ἐκδαρσεῖ ἐτελεύτησεν; et frustra Barthius ad lib. II Thebaïdo- Statii, vs. 715, hanc historiam in dubium vocet. Valeriano vivo cutem fuisse detractam tradit etiam Agathias, lib. IV. Nam postquam narrasset, Nachoragam a Chosroe ea pœna fuisse affectum, et fabulis adscripsisset Marsyæ historiam, adjicit, Saporem, qui multo ante Chosroem tempore regnavit, hujus supplicii auctorem: eum valde injustum, præcipitem ad iram et crudelitatem; et multas historias testari, Valeriano hanc pœnam ab ipso irrogatam fuisse.

Singularis Dei. Id est, unius, et qui solus Deus est. Lib. V c. 5 Inst. eum vocat *singularem rerum conditorem;* et cap. 14 libri ejusdem ita loquitur: *Qui justitiam veram defendere, Deoque singulari servire capissent.*

Continētis universa. Ha de mundo loquitur Cicero, II de Nat. deor.: *Mundus omnia complexu suo coercet et continet.*

CAPUT VII.

Tres participes regni fecit. Non simul, vel eodem tempore. Nam Maximianus Herculius assumptus est

in consortium imperii, et Augustus factus an. 285 a Diocletiano; illique ambo an. 295 Constantium Chlorum et Galerium Maximianum Caesares fecerunt. Puto enim errare Eutropium, cum, cap. 15 lib. xiv Herculium Caesarem, et cap. 14 eundem ex Caesare Augustum creatum esse narrat, licet eum sequantur Orosius, vii, 25, et P. Diaconus, lib. x Histor. Miscellæ. Errat etiam auctor Epitomes Temporum apud Scalig., p. 277, et non satis caute scribit, Herculium factum esse βασιλέως κοινόν ineunte tertio anno imperii Diocletiani, cum illud factum sit kal. aprilibus, an. 285, et Diocletianus imperium adierit 12 kal. dec. 284, uti docet Baluzius in Chronologia.

Indictionum. Id est, tributorum, uti docet idem, pluribusque exemplis firmat Ducange in Glossario, infra c. 51, *Indictiones auri et argenti*; videnturque initio extra ordinem imperatæ fuisse. Tangit hanc rem Victor, c. 39 de Caesaribus: *Hinc denique parti Italiae invectum tributorum ingens malum. Nam cum omnis eadem functione, morataque (Al. moderataque) ageret, quo exercitus atque imperator, qui semper, aut maxima parte aderant, alii possent pensionibus inducta lex nova.* Asterius, Homil. in Avar., p. 28, ἐπιπέριματτα appellat.

Multū præsidēs. Notabilis valde locus, quippe: qui inservit multum ad cognoscendum initium divisionis minus provinciarum in plures, quæ singulae suos præsidēs habebant; et digna hæc verba sunt, quæ alius, cui plus otii est, diligenter illustret, quippe quæ proculdubio lucem magnam accendent tam ecclesiasticis, quam profanis auctoribus.

Civiles actus rari. Id est, raro hi iudices litibus privatorum dirimendis operam dabant: sed de criminibus atrocibus cognoscebant, damnabantque ad mortem homines, vel proscribebant. Cap. 21 *causas leves atque civiles dixit.*

Hic moneta. Pro ædificio, in quo moneta, vel nummi signabantur, vox hæc sumitur. Ann. Marc. xxii, 124: *Quod aram in moneta, quam regebat, evertisset.* Sidon. in carmine de Narbone:

Salve, Narbo, potens salubritate,
Portis, porticibus, foro, theatro,
Delubris, capitoliis, monetis,
Thermis, arcubus, horreis, macellis.

Alii *monetum* dicebant, uti docet du Cange. Diocletianum autem multa præclara extruxisse opera, ex hoc loco, et ex thermis ejus Romæ constat, quæ absolute *Diocletianæ* vocantur scholiastæ Juvenalis, ejus verba laudat Ferrarius: *El. 6: Juxta aggerem primus posuit castra Sejanus, id est, super Diocletianas, quæ dicta sunt castra prætoris;* nam ultra has thermas fuere illa castra. Sic Vopiscus in Carino, c. 49 testatur, Romæ Diocletianum scenam, quæ conflagraverat, magnificentiorem reddidisse.

Armorum fabrica. In quibus vel omnis, vel hujus sive illius generis arma fabricabantur. Sic in Notitia imperii magister officiorum in Occidente præesse fabricis octo in Galliis dicitur: *Argentoratensi armorum omnium; Matisconensi sagittariæ; Augustodunensi loricatoriæ; Suessionensi balistaræ, et scutariæ, et clibanariæ.*

CAPUT VIII.

Quid frater ejus Maximianus. Nimirum Herculius, qui a Diocletiano factus erat consors imperii et Augustus. Num Cæsaream dignitatem gesserit, magna inter eruditos lis est. Eutropius ix. 15, P. Diaconus in Histor. Misc., Hugo Floriac. in Chron., aliique, Tristan., t. iii, p. 349, et Anton. Pagi, p. 157, memoriæ mandant et contendunt, Herculium Cæsarem factum esse, antequam Augustus creatus est. Sed Victor narrat, Diocletianum, ubi comperit Bagaudas, populatis agris, plerasque urbium tentare, Maximianum statim imperatorem jussisse. At Bagaudas ab eo Cæsare superatos esse, eruditi scribunt; deinde *Cæsaris* dignitas in nullis ipsius nummis, quos collegit Mezzabarba, apparet. Franciscus quidem Angeloni

unum recenset, ejus in antiqua parte cernitur Maximianus. Non. Cæs. in altera vero Principi Jovetur. Sed forte ille ad Galerium referendus est, cujus nummi talibus inscriptionibus ornantur. Sed et *Cæsarem* eum vocat Mamertius, cap. 6 Panegyri. quem Treveris dixit: *Vidimus te, Cæsar, eodem die pro Republ. et vota suscipere;* et mox: *Vidimus te, Cæsar, et in clarissimo pacis habitu.* Verum oratio dicta est Maximiano Herculio Augusto: unde et eum, cap. 4, *fratrem* Diocletiani vocat; et cap. 9 eos *virtutibus fratres* esse dicit. Sic cap. 1: *Revera enim te, sacratissimè imp., merito quivis te, tuumque fratrem R. imperii dixerit conditores,* quæ certe nequaquam Cæsari conveniunt; et cum cap. 2 et cap. 5 narret varias Herculii victorias, et quidem de Burgundionibus, Alamannis, Chaibonibus et Eruis, non potuit nisi imperatori et Augusto hic panegyricus dici, quia gentes ille superatæ sunt anno 287, Diocletiano Aug. in et Maximiano Aug. coss., et quia Maximianus, ex sententia eruditorum, factus est Augustus anno 286, cum Cæsar an. 285 foret creatus. Unde apparet *τὸ Cæsar* auctori panegyrici non esse secundi fastigii, sed, more antiquo, primi vocabulum.

Frater ejus Maximianus. Optime notat et verissime Baluzius, Maximianum fratrem dici Diocletiani, non quia iisdem parentibus, vel eodem patre, eademque matre geniti erant: sed quia erant imperii consortes, vel ambo Augusti. Atque ut illi dicebantur *fratres*, ita respectu Cæsarium dicebantur *patres*, et contra hi *illorum filii* quemadmodum patet ex cap. 20, quo præclarum hujus moris vestigium continetur. Quin et Diocletianus atque Maximianus respectu eorum, quos ex Cæsaribus fecerant Augustos, *patres* vocantur; uti patet ex ins. 7, pag. 178, apud Grut.

DD. NN. DIOCLETIANUS ET
MAXIMIANUS. INVICTI. SENIORES
AUGUSTI. PATRES. IMPERATORUM
ET CÆSARUM. CONSTANTII. ET MAXI
MINIANUS INVICTI. AUGG. ET SEVERUS. ET
MAXIMINUS. NOBILISS. CÆSARES. THERMAS
FELICES. DIOCLETIANI. AUG. FRATRIS
NOMINE. CON-ECRAV. CÆPTIS. ÆDIFI
CIS. PRO. TANTI OPERIS MAGNITU
DINE. OMNI. CULTU. PERFECTAS.
ROMANIS. SUIS. DEDICAVERT.

Qua in inscript. observandum præterea, Diocletianum et Maxim. Herculium post depositum imperium etiam Augustos, et denique Diocletianum ab Imp. et Cæsaribus, quorum paulo ante dicitur *pater*, appellari *fratrem*. Atque ut hæc loquendi forma illustretur post Baluzium pluribus, notandum est, reges sese invicem *fratres* appellasse. Sapor apud A. Marc. xvii, 5, Constantinum Cæsarem nominat *fratrem suum*; idemque alios fecisse, tam ex sacris, quam profanis auctoribus probat Valesius. Et tam Romani quam Græci res animatas, vel inanimatas, si modo ejusdem originis, vel similes forent, non aliter designare solebant. Noti sunt sacerdotes, *fratres Arvales* dicti: et in ins. occurrunt *fratres fabriles*, qui scilicet ex uno corpore fabrorum sunt. Carthaginienses et Philippus cum Macedonibus in fœdere apud Polyb. vii, 2, sese vocant *φίλους, καὶ αἰκίους, καὶ ἀδελφούς* notumque est *Æduos* et *Batuos* a Romanis eo honore dignatos esse ex panegyricis et inscriptionibus: id quod et civitates alias fecisse, ex Aristide et Dione Prusæo notat Harduinus pag. 487, quomodo apud Polybium etiam cap. 25, Excerpt. Legat. Rhodii testantur, sese cum Soleisibus orindos Argis esse, et inde *ἀδελφικόν* inter eos esse *συγγενίαν*; et Carthago atque Utica Tertulliano lib. de Pallio, sorores vocantur, quia ambæ a Phœnicibus condite ferebantur. Res inanimatas eodem consanguinitatis nomine descriptas esse, docet Mela i, 5: *Montes sunt alti, qui continenter et quasi de industria in ordinem expositi, ob numerum septem ob similitudinem*

ur. Sic cum veteres crediderint Euphratem eodem fonte nasci, ut vel patet, ex *Luce de fratres*, vel quod plus est, *gemini* nert. in *Genethl.*, c. 6: *Vobis Rhenus, idus, et cum gemino Tigris Euphrate*. *Litum Euphratem* interpretatur, qui in *Me-* cum Tigride conjungit, cæteroquin : verum *geminus* dicitur, quia iisdem r : unde *Eumenius* etiam, c. 21, *Orat.* olis restaur. habuit, eos *gemina Persi-* ppeilat. Quanquam si quis hic malit duos ere, quomodo *Virgil.* *geminos serpentes,* *an cardine mundi*, et alia dixerunt, nul- urus sim. Apud *Stephanum* præterea *Araxes ἀδελφοί* dicuntur, quia ex eodem nte oriuntur; et auctor *M. Etymol.* it *ἀρεα*; eoque sensu vox hæc usurpa- Var. xviii et xii, 4. *Lucianus* præterea assentationem facit *ἀδελφῶν* calumniæ; *ertatem sororem bonæ mentis*; *Martialis* s; aliique plures ita loquuntur.

etus. Hæc ita distinguo: *qui est dictus on dissimilis ab eo; nec enim...* trans'ata is nota. *Maximianus* autem frequenter lapidibus vetustis vocatur *Herculius*; in- ejus cernitur *Hercules*, et *Virtuti Hercu-* licet apud *Tristan.* *Spanhemium* et alios.

ur *assidue lumina Senatus*. *Virgilium* sit : *altos tetigit fluctus, et ad æquora venit,* *stossi fluidum lavit inde cruorem.* *ic* proprie, ille metaphorice loquatur; *telus*, ii, 52: *Collis inter se duo Reip.* *amque alterum Romani imperii lumen*, i. : ubi tamen *Scioppis* mallet *effusum*. *ctantius* præcipuos Senatores vocat *lu-* : ita etiam *Prud.* *Hymno 2 περὶ Στεφ.*

et *senatus lumina*, *adum Luperci* et *Flamines*, *atorum* et *martyrum* *culantur lumina*.

il., *Lumina civitatis*, et *Vell.* ii, 99, *Tibe-* *Reip. lumen* appellant. *Latino* *Pacato*, *lini Theodosii* vocantur *spes oculique* cap. 46 præcipui senatores, *senatus lu-* *gamemnon* *Euripidi*, *Hec.* 814, *μέγιστον* : *Amphiarus* *Adrasto* apud *Pind.*, *Ol.* vi, *εἰς ὀφθαλμὸς ἐμῶς*. Quin et ad res alias di forma trans'ata est. *Athenæ* et *Sparta* v sunt *duo Græciæ oculi*; et *Plutarchus* *erat.*, *Athenas* a *Lacedæmonis* deletas e *Græcia* fieret *ἐτερόφθαλμος*: quo pertinet *udæum* alicubi scribere, *Athenas* id in , quod *pupilla* in *oculo*, et in *anima* *ra-*, *lib.* iii de *Nat. Deor.* *Corinthus* et *Car-* *culi oræ maritimæ*. *Pindaro*, ii *Olymp.* *Ἰσχυρίας ὀφθαλμὸς*, et denique *villa Catullo* *icitur peninsularum insularumque ocellus.*

impendos mores. Recte vidit, quemad- *ere nares*; et hoc etiam tradit *Victor* : *culius libidine tanta agebatur, ut ne ab ob-* *ribus quidem animi labem comprimeret.* *um imperii*. Quæ in variis *impp.* *nummis* t *temporum felicitas*, et *perpetua Felic. sæ-* *mis Commodi*, *Getæ*, *Caracallæ* et aliorum : o *perrelegantur felicia temporum*. *Felicem* e et *beatum*, uti præcedit, fore putabat. Et *o publica*, occurrit infra, c. 48, *beatissimi* *nd Nazar.*, cap. 1, et ult. *Paneg. beatissima* . *beatitudo urbis*, 55, et *beatissimum sæcu-* *fac.*, c. 3 *Agric.* Quibus ex locis patet, alio *atus* veteribus sumi, quam hodie fieri solet.

IN CAPUT IX.

o *Maximianus*. Nimirum *Galerius*; ex qui- *bibus* male duos *Cæsares* facit *Jornandes* :

Ob quæ Constantinus, et Galerius, ac Maximianus Cæ- *sares assumuntur in regnum.*

Narseus, rex Persarum. *Diocletianus* ante *Persas* vel vicerat, vel illi pacem cum ipso fecerat; nam *Mamert.* in *Panegy.* quem *Maximiano Herculio* ante ip- ius quinquennialia dixit, c. 7 ita loquitur : *Credo* *itidem, optimam illam fertilemque Syriam velut am-* *plexu suo tegebat Euphrates, antequam Diocletiano* *sponde se dederent regna Persarum*; rursus, c. 10 : *Hoc eodem modo rex ille Persarum, nunquam se ante* *dignatus hominem confiteri, fratri suo supplicat, totum-* *que, si ingredi ille digneur, regnum suum pandit*; et *ipsum Herculum ad Euphratem bella gessisse, haud* *dubie colligitur ex cap. 2. Unde et cap. 5 Genethl.* : *Prætereo Francos ad petendam pacem cum rege ve-* *nientes, Parthumque vobis munerum miraculis blan-* *dientem*: de quibus muneribus etiam in alio *Panegy-* *rico* loquitur, cap. 10.

Avi sui Saporis. Si alios sequimur. *Sapor* fuit ata- *vus Narsei*. Scilicet *Sapori* successit filius *Hormisda-* *tes*; huic exigui temporis regem excepit *Vararanes*, *qui* *cum* *tribus* *annis* *regnasset*, *reliquit* *filium* *ejus-* *dem* *nominis*, *annorum* *septem* *et* *decem* *regem* : *illum* *secutus* *est* *Vararanes* *tertius*, *cognomine* *Se-* *gansaa*, quia pater *Vararanes* gentem eam devicerat, *uti* *videre* *licet* *apud* *Agathiam*, *lib.* iv. *Tertii* *Vara-* *ranis* *filium* *Eruditi* *Narsen* *faciunt*, et ex eorum *sententia* *proinde* *Sapor* *ejus* *avus* *fuit*. Sed tamen *non* *narrat* *Agathias*, *Narsen* *Vararane* *tertio* *fuisse* *genitum*, *quamvis* *eum* *exceperit*; et si vera *Lactan-* *tius* *scribit*, *Sapor* *que* *Narsei* *avus* *fuit*, *potuit* *esse* *genitus* *Hormisdæte*, *ipsique* *propter* *infantiam* *avun-* *culus*, *postea* *que* *filii* *ipsius* *prælati* *sunt*. *Narses* *au-* *tem* *noster* *regnasse* *ab* *Agathia* *dicitur* *annos* *septem* *nenses* *quinque* *quod* *certe* *verum* *esse* *nullo* *modo* *potest*, *si* *jam* *regnum* *Probi* *tempore* *obtinuit*. *Vop-* *iscus*, c. 16 *Vitæ* *ipsius* *ita* *loquitur* : *Fertur etiam* *epistola* *illius, repudiatis donis, quæ rex Parthorum* *miserat, ad Narseum talis esse*. *Casaubonus* *notat*, *hunc* *Narseum* *fuisse* *Armeniæ* *regulum*, *jussum* *a* *rege* *Persarum*, *vel* *Parthorum* *hæc* *ad* *Rom.* *Prin-* *cipem* *deferre* *munera*, et *mentionem* *de* *hoc* *facere* *Aur.* *Victorem* *in* *Diocletiano*. *Victori* *certe* *nullus* *alius* *Narseus* *in* *Dioclet.* *memoratur*, *quam* *hic* *noster*, *qui* *Persarum* *rex*, et a *Galerio* *Maximiano* *victus* *fuit* : *unde* *satis* *pate* *superque*, *male* *virum* *doctissimum* *et* *tempora*, *et* *personas* *confundere*, *et* *male* *existimare*, *Narseum* *Vopisci* *laudari* *Victori* *in* *Diocletiano*. *Pro-* *pterea* *illum* *facit* *Armeniæ* *regulum*, *cum* *tamen* *nihil* *etiam* *rex* *Persarum* *videatur* *esse* : *sed* *confundi* *cum* *Vararane*, *qui* *Probi* *tempore* *regnabat*, *si* *vera* *monet* *Agathias*. *Nam* *si* *Narseus* *dona* *atulit* *ad* *imperatorem* *Rom.* *et* *ita* *legati* *munus* *obit*, *non* *est* *verisimile*, *Pro-* *bum* *ad* *ipsum* *præsentem* *epistolam* *daturum*, *nec* *posset* *dici* *accepisse* *litteras*, *nec* *tertius* *esse* *et* *pacem* *fecisse*; *quæ* *omnia* *regi* *Persarum*, *vel* *Parthorum* *con-* *veniunt*. *Forte* *Casaubonus* *ante* *oculos* *habuit*, *cum* *hæc* *scriberet*, *Narseum*, *quem* *Sapor*, *Narsæti* *nostri* *nepos*, *misit* *ad* *Constantium* *anno* *357*, *uti* *legimus* *apud* *Amm. Marcel.*, *xvii*, 5, *qui* *tamen* *non* *dicit*, *eum* *Armeniæ* *regulum* *fuisse*. *Eutropius* *præterea* *Nar-* *seum*, *vel* *Narseten*, *vel* *Narsen* *nostrum* *facit* *avum* *Or-* *misdæ* *et* *Saporis*; *quod* *etiam* *examinandum* *est*. *Agathias* *narrat* *post* *Narseum* *regnasse* *filium* *ipsius* *Horm-* *isdætem* *(qui* *avi* *forte* *nomen* *gessit)* *per* *totidem* *annos* *et* *menses*, *illum* *que* *excepisse* *Saporem*, *filium* *posthumum*, *qui* *imperavit* *per* *annos* *lxx*, *et* *post* *mortem* *ipsius* *imperium* *ad* *fratrem* *ipsius* *Ar-* *taxerxem* *esse* *delatum*; *quæ* *certe* *ego* *vix* *capere* *possum*. *Nam* *si* *uxorem* *gravidam* *Hormisdætes* *reli-* *quit*, *isque* *regnare* *debebat*, *quem* *regina* *esset* *pari-* *tura*, *uti* *Agathias* *memoriæ* *mandat*, *clarum* *utique* *est*, *nec* *plures* *Hormisdæti* *filios*, *nec* *Sapori* *fratrem* *fuisse*. *Unde* *et* *Persæ* *cum* *ex* *Magis* *intellexissent*, *regnam* *filiam* *et* *successorem* *daturam*, *citarin* *utero* *ejus* *imposuerunt*, *et* *infantem* *nequid* *natum* *regem* *crearunt*, *qui* *fuit* *Sapor* *nepos* *nostri* *Narsei*. *Erat* *certe* *Chevræus* *lib.* iv, c. 3, *cum* *Sapori*, *qui* *Vale-*

rianum vicit, et indignis adeo habuit modis, tam felix omni futuræ potentæ nondum nato accidisse scribit. Nam illud nequaquam huic Saporis tribui potest: verum ad alterum, qui vixit tempore Juliani, referendum est, uti vel Agathiam inspicienti patebit. Narratio hæc, ut dixi, fratrem plane excludit; et conciliari hæc non possunt, nisi dicamus, Artaxerxem concubina Hormisdati genitum, et plusquam septuagenarium regno adnotum esse. Sed mirum est, Saporis fratrem successisse, cum duos filios regis, id est, Saporis nostri, memoret Amm. Marcell. xxv, 4. Quod si ponamus, illos diem suum obiisse, nec Saporem posteros reliquisse, ita Artaxerxes frater ejus, licet ex concubina genitus, succedere potuit, quia filii ex concubinis geniti a regno erant remoti, quamdiu justis et legitimi liberi superessent, uti ex Herodoto notavit Brissonius. Claris certe verbis testatur Agathias, post Saporem per quatuor annos fratrem ipsius Artaxerxem regnasse, et hunc exceptum fuisse a filio itidem Sapore dicto. Atque hinc etiam patere arbitror, *Hormisdam*, qui ad Constantinum Magnum fugit, non potuisse esse Saporis longævi fratrem; id quod tamen plerique Eruditi, et Henr. quoque Valesius ad Amm. xvi, 18. tradit, qui eum *Regalem* dicit fuisse, ut Zoimus et Suidas *Regis filium*: sed nemo eum Hormisdæ, Narsei filio, progenitum scribit. Scilicet Narses quatuor filios habuit, *Adanarsen*, *Hormisdam*, *anonymum* et *Hormisdatem*. Adanarses ob crudelitatem et sævum dictum (quod tamen aliud est ab eo, quod Hormisdas projecit) regno excedit; Hormisdas propter jactatam Marsyæ historiam, mortuo patre Narsete, et pulso Adanarse, in vincula conjectus est, quibus arte uxoris liberatus ad Constantinum Magnum aufugit: Hormisdati traditur regnum, qui alterum fratrem anonymum excecavit, uti videtur apud Zonaram licet. Videntur tamen Veteres censuisse, Hormisdam fratrem fuisse Saporis, nepotem Narsei, uti vel ex verbis Eutropii patet. Nec certe omnia in tanta historiæ caligine liquido satis elucidari possunt. Restant duo illustranda, cum quo nimirum bellum intestinum gesserit Narseus, et num a Galerio captus sit. De priori re ita loquitur Mameri. c. 17 Genethl.: *Ipsos Persas, ipsamque regem, acitis Saccis, et Russis, et Gellis (vel Gethis) petit frater Ormies; nec respicit vel pro majestate quasi regem, vel pro pietate quasi fratrem*. Livineius scribit *Ormisdæ*, et Eutropium notat Narseum facere avum Saporis et Ormisdæ. Sed si tempora inspiciamus, patebit facile, Eutropii Hormisdam locum hic habere non posse. Dicitur est Panegyricus, uti ex initio ejus patet, ante celebrata quinquennalia Herculi, quæ inciderunt in annum 288 vel sequentem. Nam si Narses per septem tantum annos et aliquot menses regnavit, ut Agathias memorat, si obiit anno 302, uti Eruditi censent, sequitur necessario, eum incepisse regnare anno 295, ante quem Panegyricus ille pronuntiatus est; et deinde hoc bellum intestinum Narsis avum, vel patrem exercuisse. Alterum, Narseum nimirum cum uxore, liberis, sororibusque a Galerio captum fuisse, notant Eruditi; auctoresque sententiæ suæ faciunt Eusebium in Chronicis, et Eutropium. Sed Eusebius scribit, Galerium, *superato Narseo, et uxore, ac liberis, sororibusque ejus captis, a Diocletiano ingenti honore susceptum esse*; et Eutropius, Galerium, *pulso Narseo, castra ejus diripuisse, uxores, soceros, liberos cepisse*: unde certe evinci nullo modo potest, Narsæ in potestatem Galerii venisse. Narrat id tamen Victor Aurelius, quem miror viris doctis præteritum esse: *Denique ibidem Narseum regem in ditonem subegit, simul liberos, conjugesque, et aulam regiam*. Idemque tradit etiam Chevræus lib. iv, c. 3 Hist. Mundi. Verum uterque erravit; et ex aliis omnibus historicis, necnon Lactantio nostro, clare patet, regem fuga elapsum esse.

Fugatoque Narseo. Primo tamen victus fuit Galerius, uti ex Victore, Rufo, necnon Hieronymo constat, quorum hic ita loquitur *Galerius Maximianus victus a Narseo ante carpentum Diocletiani purpuratus cucurrit;*

eamque ad historiam respicit Amm. Marcell. iv, 41, ubi Galerius etiam non *Cæsar*, verum *purpuratus* vocatur; quia scilicet illi qui creabantur Cæsares, purpura inducebantur, uti vel patet ex c. 19 Lactantii, et Amm. Marcell. lib. xv unde Julianus apud eundem xx, 5, milites alloquens Cæsar, sese *purpuratum* nominat. Sed si audimus P. Diac. x Hist. Misc. primum prælium Galerius secundum habuit; inde inter Callinicum et Carras congressus, pulsus est. posteaque feliciter in Armenia minore pugnavit, Narseumque vicit: si vero Hugon. Floriacensem, Galerius, cum duobus jam præliis adversus Narseum conflixisset, tertio congressu victus, amissis copiis, ad Diocletianum refugit, postea meliori fortuna usus. Cæterum notatu valde dignum est, Diocletianum tam arrogantem et tam intmanem fuisse, ut Cæsarem vel passus sit, vel jusserit ante carpentum purpuratum, id est, potestatis suæ insignibus ornatum currere. Similia exempla historiæ conservant. Eutropius vii, 5, narrat, *multos reges ex regnis suis venisse, ut Augusto obsequerentur; et habitu Romano, togatos scilicet, ad vehiculum, vel equum ipsius cucurrisse*: sed hoc voluntatis erat, alterum pœna habebatur. Galba apud Suet. c. 6. ad *essedum Cæii imperatoris per xx passuum millia cucurrit*, qui tamen erat nobili et veteri prosapia oriundus. Et hujus arrogantiam exemplum etiam præbet Epictetus episcopus, in Libello Precum, quem Faustinus et Marcellinus imperatoribus Valentiniano, Theodosio et Arcadio obtulerunt. *Denique cum pro fidei integritate persistit (Rulnianus) hunc Epictetus, atrox ille et dirus de Centumcellis episcopus, ante rhedam suam currere coegit; et cum diu currit, sic in via, ruptis vitalibus, sanguinem fundens expiravit*. Nec cuiquam mirum videri debet, Galerium paruisse Diocletiano; nam Cæsares in Augustorum plane erant potestate. Hi illis annonas, notarios, vehiculationum præbebant, officiaque domus Cæsarium ex eorum manu pendebant, uti ex variis Ammiani Marcell. locis patet, apud quem propterea Julian. Cæs. sese vocat *ipse apparitorem fidum*.

Cum præda ingenti. Eleganter de hac, atque aliorum imperatorum et Cæsarium victoriis loquitur Eumenius in Oratione, quam pro restaurandis scholis habuit, cap. 21: « Ibi fortissimorum imperatorum pulcherrimæ res gestæ per diversa regionum argumenta recolantur; dum calentibus semperque venientibus victoriarum nuntiis, revisuntur gemina Persidos flumina, et Libyæ arva sitientia, et connexa Rhæni cornua, et Nili ora multifida; dumque sibi ad hæc singula intuentium animus affingit, aut sub tua, Diocletiane Auguste, clementia, Ægyptum furoreposito quiescentem, aut te, Maximiane inviete, percussa Maurorum agmina fulmiantem, aut sub dextra tua, Domine Constanti, Bataviam Britanniamque squalidum caput sylvis et fluctibus exerentem, aut te, Maximiane Cæsar, Persicos arcus pharetrasque calcantem. » Præda autem ingenti potitum fuisse Galerium, alii etiam omnes testantur; et notandum imprimis, auctorem *Συναγωγῆς ἱστοριῶν* a Scaligero editum, p. 395, narrare, eum reversum fuisse *βαλάντια πεπληρωμένα ἔχοντα λίθων τιμίων καὶ μαργαριτίων*. Diocletianum tunc primum veste et calceis *λίθοις ἐτιμίοις καὶ χρυσῷ κεισομημένοις* usum esse, et eundem jussisse, ut spreto salutandi veteri more, adoraretur. Sed Eusebius initium hujus moris refert ad annum 295 victum vero Narsætem ad annum 303. Quin et ante Diocletianum Carinus *gemmas in calceis habuit, gemmata fibula usus est, et bulico sæpe gemmato*, teste Vopisco c. 17. Imo ante Carinum Aurelianus, *gemmis et aurata omni veste, quod adhuc fere incognitum Romanis moribus videbatur, usus est*, quemadmodum in Victoris Epitome legimus; adeo ut hujus moris auctor non fuerit Diocletianus, qui tamen gemmas augere et omnibus vestibus addere potuit. Tristanus t. iii, p. 325, ex Eutropio notat, Diocletianum *ibiarum tegumenta ex serico et purpura habuisse, se chaussant même de bas de soie et de pourpre, ce dit*

id quod tamen apud eum adhuc quæro. **A** *biis ingentibus*. Præterea Persæ compulsi manibus cedere Mesopotamia et Transgritanis us quinque, teste Rufo Festo; quas, mortuo Iuliano illis reddere coactus est, ubi apud Ammianum, 7, ubi etiam Maxim. Galerii mensio sit, Notatu insuper dignum est eundem xxii, 5, Juliano adversus Persas bellanti oblatum onem mortuum, non secus ac ante Maximiano oblato erant leo et aper; ubi quid portendens omina, disputat, Juliano scilicet mortem, victoriam.

tiano timorem. Qui procul dubio noluit regiones adjicere Romano imperio, ne insolentior Galerius. Victor: Adeo victor, ut ni Valerius, *ita omnia gerebantur, incertum qua causa, ab Romano fasces in provinciam novam ferrentur.*

quam se nescire fatetur Victor, ex Lactantio iscere licet. Sed tamen mirum est Victorem dēre, cum ex iis, quæ ad hoc ipsum caput pateat Narsen Mesopotamia, et quinque gentes Tigridem constitutarum ditio cessisse. concilientur, statuendum est Romanos nihil nisi quod Trajanus in potestatem redege- s sub imperio limes Orientalis super ripas Ti- institutus; et sub Diocletiano Mesopotamia ta, et super ripam Tigridis limes est reforma- t quinque gentium trans constitutarum ditio- nani assequerentur: quæ conditio fœderis in vialis Constantii reservata duravit, teste Rufo am Transgritanæ regiones ita vocantur reser- sarum, non respectu Romanorum, quemad- locuit Valesius ad lib. xxv Ammiani Mar-

te se procreatum dici. Voluit scilicet imitari num et Maximianum, qui non tantum dice- ovius et Herculus, sed qui etiam Jovem et a patres suos faciebant. Hinc Mamert., c. 1 *Herculem appellat principem generis Maxi- mox ita loquitur: Quem similitudo ipsa* **C** *æ, ac vis tacita naturæ ad honorandum nata- nae diem tam liberalem facit. Idem Geneth., iquidem vos diis esse genitos, et numinibus eistris, sed multo magis virtutibus, approbatis; eande præcipue vestri parentes, qui vobis et Jovii et Hercullii et imperia tribuerunt, perpe- timorum operum actionibus occupantur; et mox vocatur Diocletiani auctor deus, et ipse cum parentes dii auct. incertus Pan. Herc. et acti, c. 8, non aliter de illo loquitur: Hic est in quod accepit a Deo principe generis sui vis; qui se progeniem esse Herculis, non adu- s fabulosus, sed æquatis virtutibus comproba- miror hanc Diocletiani et Maximiani arro- non carpere Lactantium, cum eandem in reprehendat.*

lam matrem. Ita etiam Galerii Maximiani ma- pellant auctor Epitomes Aurelii Victoris, ad- eum insolenter affirmare ausum fuisse matrem, **D** *ympiadis, Alex. Magni creatricis, compressam semet concepisse; quod licet multum a Lac- arratione abeat, æque tamen hominis arro- arguit. Nomen autem hoc etiam aliis mulie- tum est; et PETRONIA ROMULA occurrit in ud Reines. Nonnunquam ea vox est adjectiva, ntque Romula gens apud Horat., Romula scep- l Prudent., et Romula vox apud Grammat. vet- lectis Pithœi. In principio autem capitis mu- deicitur fuisse Transdanuviana, et confugisse am novam. Et primo observanda orthographia Transdanuviana, cum fluvius ille cæteroquin nubius scribatur. Sed similiter plane in num- ius apud Trist. 1, p. 395, DANUVIUS occurrit, us ac in inscriptione 3, ccccxlvi, apud Gru-*

Deinde nonnulla de Dacia Nova monenda memorat etiam illa auctori Excerpt. Valesii: itaque, ex NOVA DACIA vilioris originis, a

Galerio factus imperator; estque Dacia Aureliani, uti recte docet Baluzius; et puto hanc ante oculos habuisse auctorem Expos. totius mundi a Gothofredo editum, cap. 6, ubi scribit, *Dacas habitasse ab ea parte Danubii, ubi Pannonia et Thracia sunt.* Epitome Victoris, quam P. Diaconus sequitur, narrat Armentarium ortum Dacia Ripensi, *ibique sepultum, locumque ab eo Romulianum ex vocabulo Romulæ matris appellatum esse.* Superioris sæculi eruditi Daciam Transdanuvianam diviserunt in *Mediterraneam, Ripensem et Alpestram*; quæ distinctio, si vera, sequitur Armentarium natum esse antequam mater ejus in Daciam Novam, vel Cisdanuvianam migraret. Sed neminem ex Veteribus adhuc inveni, qui *Dacia Alpestris* mentionem faciat, *Ripensis et Mediterranea* memorantur: verum illæ fuerunt ab hac parte Danubii, et quidem in Mœsia et Dardania, qua de pluribus ago ad c. 35. Hæ sunt duæ Daciæ, quas recenset Rufus Festus in Breviario: *Trajanus Dacos sub rege Decebalo vicit, et Daciam trans Danubium in solo Barbariæ provinciam fecit, que in circuitu habuit decies centena millia passuum. Sed Gallieno imperatore amissa est, et per Aurelianum translatis exinde Romanis duæ Daciæ in regionibus Mœsiæ ac Dardaniæ factæ sunt.* Una harum Daciarum vocata est *Ripensis*, quia Danubio proxima; altera vero *Mediterranea*, quia inde remota et interior erat. *Daciam Novam* autem Istro proximam fuisse patet ex Eutropio, lib. 11, c. 9: *Abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciæ in media Mœsia collocavit; et est in parte dextera, Danubio in mare fluente, cum ante fuerit in lœva.* P. Diaconus, lib. x Hist. Misc. hoc sequitur, additque: *In Mœsia media collocavit, appellavitque eam Daciam, quæ nunc duas Mœsias dividit;* quæ verba male Eutropio tribuit vir illustris. Hausta hæc autem sunt ex Vopisco, c. 59 Aureliani, ubi illustris Salmasius *Daciam Ripensem et Mediterraneam* recte interpretatur. Nec obstare debet Aurelianum a Vopisco, Eutropio, 11, 9, Jornande, aliisque, dici ortum esse *Dacia Ripensi*; quia inde videtur sequi, jam ante ipsius imperium Daciam, ejusve partem, *Ripensem* fuisse appellatam. Nam anachronismum committunt auctores illi; et quæ, nascente Aureliano, *Mœsia* dicebatur, postea appellata est *Dacia Ripensis*; indeque factum est veterem quemdam auctorem tradidisse eum *Mœsia esse genitum*: quod miror non intellexisse Vopiscum, cum idem dicant, quiarrant, Aurelianum natum esse in *Dacia Ripensi*, et alii, qui tradunt, eundem genitum esse in *Mœsia*.

Exuto socero. Notanda est loquendi ratio elegans admodum. Nam *exuere* aliquis, verbi causa, *socero* dicitur, qui soceri animum abjicit, seseque ut socerum adversus generum non gerit. Ita *exuere hominem* dixerunt Statius et Quintilianus, id est, ab humana natura quasi desciscere, ferum et barbarum fieri: *exuere feminam*, Seneca, ep. 95; *exuere principem, et induere rabidum tyrannum*, Haymo viii, 2 Histor. Eccles.; *exuere patrem*, Val. Maximus; ἐξῶσαι τὸν ἄνθρωπον, Hesychius in Vitis Philos.; et *inducere proditorem et hostem*, Tacitus, vi Annal. Sed ita hoc loco non potest exponi loquendi ea ratio, quia Galerius non fuit socer, verum gener Diocletiani. Quare *exuto socero* nihil aliud est quam Diocletiano ab imperio remoto, vel postquam Diocletianus, purpura exuta, se imperio abdicavit, et Galerius imperator, vel Augustus factus est, tunc demum furere cœpit. Notum est, purpuram, vel paludamentum purpureum fuisse insigne tam Cæsareæ quam Augustæ dignitatis: hinc qui creabantur Cæsares, vel Augusti, dicebantur simpliciter *indui*; qui vero imperium deponerent, vel deponere cogebantur, *exui*. Lactantius, cap. 18: *Et eum nisi ad Maximianum, ut ab eo induatur*; et cap. 29: *Exutus ille præcipitem se de tribunali dedit.* Et ita optime cohercunt sequentia, in quibus Diocletianum, utpote privatum, *Dioclem* nominat; quæque ita scribenda

judico : *Diocles* (ita enim ante imperium vocabatur) *A* cum rem publicam.....

CAPUT X.

Cum ageret in partibus Orientis. In notitia dignitatum ipso initio legitur : *Notitia in partibus Orientis* ; ubi omnes Orientalis imperii provinciæ designantur, cujus imperii *Oriens* pars fuit. Ut autem Lactantius, ita etiam locutus est Treb. Pollio in Gallienis ex emendatione Salmasii : *Cum Odenatus in Orientis partibus cepisset imperium* ; et alibi : *Ergo Macrianus, undique collectis exercitibus, Orientis partes petiit* ; nam his in locis Orientalis imperii pars, *Oriens* dicta, intelligi debet, quia eum, vel illius Orientis partem, in potestate rededit Odenatus, ipsoque mortuo tenuit Zenobia. Et proculdubio ea loquendi ratio inde exorta, quia primo Orientale imperium erat pars imperii Romani : deinde quia quot Cæsares, vel imperatores erant, in tot partes illud erat divisum ; et tertio, quia Oriens etiam pars totius corporis erat. *Infra c. 59 : Venerat post obitum Maximiani ad eum Valeria cum se putaret in partibus ejus tutius moraturam* ; id est, in parte imperii Rom. quam regebat. Hoc autem capite *Bithyniam*, et cap. 9, *Armeniam ab Oriente* distinguit : unde dignum est ut inquiretur quæ provinciæ eo nomine venerint. Viri eruditi obsecrum judicant quæ Asiæ pars ita vocetur, putantque illam versus Parthiam, Assyriam et Armeniam Minorem sitam fuisse. Ego existimo, si non omnes, atsaltem plerasque regiones, eo nomine fuisse comprehensas, quæ in Notitia imperii recensentur ; ut sunt *Palæstina, Phœnice, Syria, Cilicia, Cyprus, Arabia, Isauria, Palæstina Salutaris, Palæstina secunda, Phœnice Libani, Euphratensis, Syria Salutaris, Orhoena, Mesopotamia, Silicia secunda*. Ammian. Marcell., xv, 8, describit Orientales provincias, incipitque a Cilicia et Isauria : inde narrat has regiones ab orbe Eoo monte Amanum separari et Orientis litem in longum portentum et rectum ab Euphratis fluminis ripis ad usque supercilia Nili porrigi, lava Saracenis conterminantem gentibus ; limitique Orientis includit Commagenam, Euphratensem, Syriam, Phœniciam, Palestinam, Arabiam et Cyprum : adeo ut in eo nomine ipsi non veniat Cilicia, Isauria et Mesopotamia. Meminit etiam Orientis Basiliius, lib. 1 de Vita Thecla : *Πόλις δὲ ἀπὸ τῆς Λυκαονίας, τῆς μὲν ἰσῶας οὐ πολὺ ἀπέχουσα ; Urbs ea (Iconium) est Lycaoniae, ab Oriente non procul distans, Asiam tamen versus magis accedens, et in ipso Pisidarum Phrygumque regionis aditu sita* : ubi per Asiam intelligenda est Asia Minor ad Hellespontum sita, cui Iconium propior erat, quam Orienti ultra Amanum montem remoto. Sed cum Diocletianus cap. 9 dicatur in Oriente substituisse, videndum est ubi ætatem egerit. Aurel. Victor scribit *Jovium Alexandriam profectum esse, provincia credita Maximiano Cæsari* ; ibique tunc temporis Achilleum, qui purpuram sumpserat, vicit, ut idem Victor, Eutropius et Suidas in verb. *Διοκλητιανός* memoria mandant. Lactantius, c. 56, tradit Maximianum ab Oriente cursus disposuisse, moxque eum factum esse, *qualis in Syria et Ægypto fuit*, unde nimirum venerat ; adeo ut per Orientem, in quo substitit Diocletianus, videatur debere intelligi Ægyptus, cujus ad fluvium Nilum Orientis limes sese extendit, teste Amm. Marcellino. Valesius, ad ejusdem xiv, 7, miratur Ægyptum inter provincias Orientis recenseri, cum ex Notitia et innumeris auctoribus constet Ægyptum ab Orientis provinciis sejunctam esse : sed mirari tandem se desisse addit, postquam didicit Ægyptum et Mesopotamiam olim sub dispositione comitis Orientis fuisse ; idque docere veterem Inscriptionem, quæ sic habet : M. MAECIO. MEMMIO. FVRIO. HALVVRIO. CAECILIANO. PLACIDO. C. V. COMITI. ORIENTIS. EGYPTI. ET. MESOPOTAMIAE. Certe Ægyptum ab Oriente separant Vopiscus in Probo, cap. 9 ; Libellus Precum a Faustino oblatus Valentiniano, p. 20 ; Haymo viii, 2 Histor. Eccles. ; et proinde

nondum video illam Orientis nomine fuisse prehensam ; quod si verum foret, certe in inscrip- laudata etiam ab eo non distingueretur. Aliquitur *Provincia orientales*, aliud *Oriens* et *Pro Orientis* ; duplici sensu possunt usurpari, vel pro provinciis in genere versus Ortum re, vel pro provinciis, quæ Oriente proprie dicto comprehendebantur. Ammianus recensere se dicit *orientales provincias*, quo certe nomine Mesopotamia et Ægyptus fuerunt comprehensæ, licet illæ distincte ab Oriente, vel Orientis stricte sumpti pro quod diligenter notandum est. Quia autem Lactantius discrete scribit Diocletianum *substituisse in Oriente et aucupatum esse rerum exitus*, potuit primochiæ (quæ Orientis caput erat) substituisse, et Ægyptum petiisse ; vel potius tempora distincta sunt, quia utrumque bello adversus Persas ac potuit, sed non eodem anno. Nam contra bellatum est annis 294, 295, 296 et 297, et Acvictus est, uti eruditi censent, anno 295, ac anno ultimo, quo victus est victor ante Diocletianus in Oriente, et quidem Antiochiæ, tur substituisse.

Scrutator rerum futurarum. Sic Diocletianus a Victori vocatur *imminentium scrutator* ; cumque terea victimarum exta consuleret, et ita gen- diligenter deos coleret, hinc puto Zozimum narrare eum noluisse resumere purpuram, qui spiciebat perturbationem rerum : *οὐκ αὐτὸς τῆς περὶ τῆς ἀεὶ προσκεκλιμένος, ut erat vir religiosus observantia* id est, diligens deorum cultor et consultor. At Ammianus Marcell., xxii, 1, narrat, Julianum rimatum esse assidue, *avesque suspicientem p- festinasse accidentium finem*.

Sacra turbata sunt. Id est, sacrificia rite fieri potuerunt ; malum omen illis objectum est. V. Æn. 407 :

Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum Hostilis facies occurrat, et omnia turbet.

Magister ille aruspicum Tagis. Certe ita a primum aruspicum, quia Tages artem eam invenisse, teste Cicerone et aliis ; atque adeo *cinam scripsisse*, si fides habenda Fulgentio, in Serm. Antiqui : quomodo sui temporis magister cap. 55, *Chironem et Melampyrum*, antiquis non designat. Nec insolitum est collegiorum sacrorum sides magistros vocare. In inscript. occurrit *Magister collegii fratrum Arvalium, ordinis sacerdotum Solis invicti Mithræ, et Satorum*. Quin et ipsi *magister aruspicum* in lapide apud Reines., v. 13 moratur :

L. FONTEIVS FLAVIANVVS
HARVSPEX. AVGG. CC.
PONTIFEX. DICTATOR
ALBAN. MAG. PVBLICVS
HARVSPICVM. ORDINI
HARVSPICVM. EX. D. D.

Nescio an Græci hanc vocem nonnunquam διδάσκαλος expresserint. Certe apud Euseb., li. c. 10 Hist. Eccles., celebratur ὁ διδάσκαλος κατὰ τὴν Αἴγυπτον μάγιστρον ἀρχισυναγωγός, qui Valerianum ad persequendos Christianos incitavit, et per nequaquam Macrianum, qui postea imperium aruspicum intelligi cum Valesio posse existimo. Nam is fuisse καθολικός, id est *Rationalis imperatoris* et vel ipsis, nempe Valeriano et archisynagoga, gratiam retulisse : saltem nisi alia præces uti hæc continuo ordine non narrantur ; id etiam Valesii sententiæ non favet. Sed tutius intelligere cum præstantissimo Francesco Span- Judeum, quia archisynagogorum et magister nomen illis proprium erat.

Profani homines. Christiani, quos propterea suis arcebant Gentiles, quosque *atheos*, im- *irreligiosos* vocabant, quia deorum cultum d-

ut ex Luciani Pseudomante et Arnobio

al.

lites cogi ad nefanda sacrificia præcepit. Recte

Baluzius Eusebium viii, 4, idem memorie

lare, qui etiam malorum, quæ hoc edictum

a sunt, originem eleganter describit, quæque

ere placet, ut unusquisque inde exemplum ca-

Sensim ac moderate in nos cepit animadvertere

i), orsa primum persecutione ab iis qui militabant.

vero sensu omni destituti de placando Deo ne

remus quidem, quin potius, instar impiorum quom-

am, res humanas nulla sollicitudine ac providen-

ternari rati, alia quotidie crimina aliis adjicerent

cum pastores, spreta religionis regula, mutuis

se contentionibus decertarent, nihil aliud quam

minas, amulaciones, odia ac mutuas inimicitias

et studentes, principatum quasi tyrannidem quam-

contentissime sibi vindicantes; tunc demum, juxta

Jeremiæ, obscuravit Dominus in ira sua filiam

etc. Et milites christianos militia motos fuisse,

rificare nollent, docet idem, c. 4, ubi notandum

πεδάροχον, quicumque is fuerit, milites primo

notum esse. Hic proculdubio id jussu Diocletiani

si Lactantium sequimur; si vero Eusebium, Ma-

ni Galerii: nam l. viii, p. 317, tradit Galerium

ite reliquos imperatores, Christianos, qui in

ite erant, et qui in palatio versabantur, perse-

, illumque miserandæ persecutionis auctorem

Ad sacrificia autem coacti sunt Christiani,

ullum evidentibus signum erat deos colendi:

et PIETAS in nummis cernitur cum instrumentis

cio adhiberi solitis, uti doceo ad Homeri apo-

pag. 288, quod quia facere recusabant Chri-

stheï audiebant. Arnob., lib. vi, extremo: Quo-

atatis, ut res tulit quam inaniter fiant simulacra,

atum est; de sacrificiis deinceps, de cædibus,

immolationibus hostiarum, de mero, thure, deque

quibus, quæ in parte ista confuunt, poscit ordo

paucis, et sine ulla circumlocutionibus dicere.

enim consuetis parte invidias nobis tumultuo-

sis concitare, appellare nos ATHEOS, et quod mi-

tribuamus diis, penas etiam capitibus belluarum

tatibus irrogare.

CAPUT XI.

um montium cultrix. Quid hoc de loco sentiam,

ex iis quæ ad Columbum τὸν μακαρίτην misi,

et viri eruditi notis commodè huc transferri non

unt. Persuasus autem nunc sum lectionem

recte sese habere, et Galerii matrem montes ut

coluisse; vel certe præcipue adorasse deos,

in montibus, tanquam sedibus suis, versari

at: quales Montes deos in apographo Com-

æ dici notavit etiam Rigaltius; quamvis præ-

Montes et Deos dicitis,

e vel positum est pro *Montenses*, quomodo in

p. xli Gruteri NEMORENIS DIANA est *Nemorensis*;

ex more loquendi illius sæculi scribitur. Sic

itium occurrunt apud vulgatum interpr. III

ε, 25: *Servi vero regis Syriæ dixerunt ei: Dii*

sunt dii eorum, ideo superaverunt nos: sed

est ut pugnemus in campestribus. Interpretes LXX

rem numerum servant: θεός ὁρέων Θεός Ἰσ-

κὴ οὐ θεός κοιλάδων. Syri volunt significare

vel deum, quem Israelitæ adorabant, in mon-

tabitare, et dominari; quemadmodum canit

:

samus agrestes, et qui dominamur in altis

montibus, imperium est in sua tecta Jovi.

antum dii agrestes vocari montium dii possunt,

um illi qui in montibus colebantur, et alii

is versari putabantur, ut Diana, quæ in mon-

tas agitabat, *montivaga* propterea dicta. Quin

et Cybele *dea montium* vocatur Mœcenati apud Dio-

medem, lib. iii, p. 514:

Ades, inquit, o Cybele, fera montium dea.

Galerii igitur mater *deos montium*, vel *deos montes*

coluit; quod ultimum si quis amplecti mavult, me

certe haud fiet invito. Erat enim illa Dacia oriunda,

et forte Dacis parentibus genita, ibique educata;

unde nihil mirum esse debet si eorum superstitionem

secuta est. Nam constat Getas, sive Dacos, *montem*

quemdam instar numinis coluisse. Strabo, lib. viii:

παρὰ δὲ τοῖς Γέταις ὁ ἱερεὺς ὀνομάζετο θεός. καὶ τὸ ὄρος

ὑπελειφθη ἱερόν, καὶ προσαγορεύουσιν οὕτως. Apud

Getas sacerdos dicitur deus, et mons sacer existimatur,

atque ita appellatur; et Statium *conjuratum verticem*

celebrare censent eruditi, quia Daci bella gesturi in

eo monte conveniebant, et jurejurando sese obstrin-

gebant: quamquam Strabonis mons ideo tantum sacer

haberi potuerit, quia in eo sacerdos habitabat, qui

θεός, exemplo a Zamolxi sumpto, vocabatur, et

quia ἀντρώπους illud χριρίον reliquis, rege et famulis

exceptis, esset ἄβατον, uti apud eundem legimus;

quæ res excludit Dacos sacramento se obstringentes;

forteque vox ἱερόν verti debet *templum*, quomodo

Max. Tyrius, diss. 58, scribit Libyæ incolis Atlantem

montem habitum fuisse ἱερόν, καὶ θεόν, καὶ ὄρκον, καὶ

ἄγαλμα; id est, *templum, deum, jusjurandum et si-*

mulacrum. Quicquid sit, vel dii montes, vel dii *mon-*

tium sunt intelligendi apud Lactantium. Dum autem

hanc superstitionem ad animum revoco, facere non

possum quin primo doceam humanum genus quod

digestas quidem, sed tamen rudes et informes moles

instar numinum venerari potuit, quodque eundem

honorem exhibuit informibus lapidibus et dealbatis

stipitibus, columnisque, quæ nullam hominis præ se

figuram ferebant. Propter argumenti similitudinem,

quæ ea de re notavi, licet longiuscula, nec omnia

nova sint, hæc occasione adjiciam, ut fœda et vesana

superstitio omnium clarissime oculis pateat. LAPIDES

igitur, vel SAXA a gentilibus honore divino cultos, id

est, unctos, coronatos, et adoratos fuisse, ex Arno-

bii lib. ii constat: *Picturatas veterosis in arboribus*

tæniis si quando conspexeram, lubricatum lapidem,

et ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset vis

præsens, adulabar, affabar, et beneficia poscebam nihil

sentiente de trunco; ubi videri possunt interpretes.

Lucianus in Pseudomante notat Rutilianum, si quando

λίθον ἀηλιεμένον ἢ ἐστραγομένον conspexisset, conti-

nua in genua cecidisse, adorasse, vota fecisse, et

prospera ab illo postulasse. Et puto vere notare eru-

ditione præstantes viros, supersticiosos homines imi-

tatos esse Jacobum lapidem unguento perfundentem

in Bethel, Gen. xxviii, qui tamen, teste Augustino,

more idololatricæ lapidem non perfudit oleo, velut fa-

ciens illum deum, neque adoravit illum lapidem,

neque illi sacrificavit. Certe Palestinæ finitimi Arabes

lapidem pro deo coluerunt. Max. Tyrius, Diss. 58:

Ἀράβιοι σέβουσι μὲν, ὅτινα δὲ οὐκ οἶδα τὸ δὲ ἄγαλμα δὲ

εἶδον λίθος ἦν τετράγωνος. Apud eosdem sanguine, quem

ex majoribus digitis, vel pollicibus fœdus percutien-

tium eliciebant acuto silice, ungebantur septem lap-

ides in medio positi, invocabanturque Bacchus et

Urania, teste Herod. iii, 8. Deum autem, quem lap-

pidis forma colebant, Bacchus, ut reor, fuit alio no-

mine Δευσάρης dictus. Neque enim audiendus Suidas,

qui illud mutat in θεός, id est, θεός Ἄρης, uti obser-

vatum illustri Bocharto: sed tamen ille recte simu-

lacrum ejus describit: *Simulacrum autem est lapis*

niger quadratus, ἀτύπωτος, nullam figuram habens,

alvus quatuor, latus pedes duos, aureæ basi impositas.

Sic Tertulliano in Apol. Arabiæ deus dicitur esse *Dy-*

sares; et apud Hesychium legimus Δουσάρην τὸν

Διόνυσον, Ναβαταῖοι: quin et Stephanus scribit,

Δουσάρη scorulum, et κορυφὴν ὑψηλοτάτην esse Arabiæ,

nomenque habere ἀπὸ τοῦ Δουσάρου, qui deus ab

Arabibus colebatur. Clarissimus Vossius, vi, 59

Idol. Gentium, putat, lapidem τετράγωνον Max. Tyrio

laudatum fuisse loci excelsi verticem, vel cacumen, quod pro numine Arabes colerunt; quia Stephanus *σκότεινον καὶ κορυφὴν* vocat, et *πικρὰ* addit eundem, vel Hermolaum, clare narrare *Δυσάρην* esse dictum jugum, sive altissimum Arabiae locum, proque numine habitum ab Arabibus pariter ac Dacharenis: in quibus notandis humani aliquid patitur vir doctissimus. Nam Stephanus tantum narrat, cacumen, vel scopulum *Δυσάρην*, nomen habere a deo Dysare, ejusque simulacrum, non montem, verum lapidem quadratum fuisse, ex Suida edocti sumus. Et de hoc Arabum numine videtur explicandus esse Porphyrius, lib. II de Abst. : *Δουμάτιοι δὲ τῆς Ἀραβίας κατ' ἕτος ἕκαστον ἔθνον παιδαὶν ὑπὸ βωμῶν ἔθευον ἢ χρώνται ὡς ξοάνω. Dumatii quoque, Arabiae populi, puerum quotannis sacrificabant, quem sub ara sepeliebant, qua simulacri loco utebantur*; nam cum Arabum Deus lapis fuerit quadratus, testibus M. Tyrio et Suida, cum ea forma plurimæ aræ sint, cumque ara illa loco simulacri fuerit Arabibus, nihil certe causæ video cur non ita Porphyrius explicari possit. Hæc autem superstitio videtur etiam ad Saracenos transiisse, licet lapis, quem adorabant, habuerit lineamenta capitæ, si quis accuratius illum inspiceret, teste Euthymio Zygabeno in Panoplia a Sylburgio edita. Quin imo et hodie Mahumedani in parvo templo, quod ab Adamo fabulantur esse conditum, postquam pulsus fuit paradiso, et in quo Abrahamus, Ismael et Mahomet preces suas, si eos sequimur, fecerunt, colunt et osculantur lapidem *Al-hajar Al-Aswad*, quem vocant *Brachian*, cumque ex paradiso Gabrielem ad Abrahamum nugantur portasse, initio nive et lacte candidiorem, atque ad instar solis lucidum fuisse: sed nigrum factum propter peccata hominum, uti docet Chevræus in Historia mundi. Et de hoc lapide nescio an loquatur Antoninus martyr in Itiner. : *In parte ipsius montis habent Sarraceni idolum suum positum marmorum, quod est candidum sicut nix; ibi permanet sacerdos indutus dalmatica et pallio lineo. Quando autem venit tempus festivitatis eorum, percurrente luna, antequam sacerdos ingrediatur ad diem festum illorum, incipit marmor illud mutare colorem; et dum adorant idolum, fit marmor illud nigrum sicut pix; completoque tempore festivitatis, revertitur in pristinum colorem, unde et valde admirati sumus; prout illa verba ab aliis laudantur. Atque ut Arabes, vel Ismaelite, patriarchas male imitati sunt: ita Phœnices lapides consecrarunt, quos *Batulia*, vel *Batulos*, teste Damascio apud Photium, vocarunt; idemque nomen Græci dederunt lapidi, quem Rhea loco Jovis fingitur Saturno dedisse devorandum, quemadmodum ex Hesychio, Prisciano et aliis, docuerunt Seldenus, Vossius, Bochartus, Salmasius et Reinesius: quam ad historiam respiciens Lycophron in Cassandra, p. 70, Jovem appellat *δίσκον μέγιστον, lapidem maximum*; ut enim notat Tretzes, *δίσκον δὲ τὸν Δία λέγει διὰ τὸν λίθον τὸν ἀπὸ τοῦ Ἰφίγου σπαργασθέντα καὶ ὑπὸ κρόνου καταποθέντα*. Præterea divi lapides occurrunt apud Lamprid. in Heliogab., c. 8: *Lapides, qui divi dicuntur, ex proprio templo Dianæ Laodiceæ ex adyto suo, in quo Orestes id posuerat, afferre voluit*. Salmasius arbitratur *divos lapides* fuisse in adyto Dianæ Laodiceæ; et Casaubonus notat *lapides divos* appellari famosissimum illud simulacrum ab Oreste et Iphigenia e *Taurica* ablatum. Rubenius II, Elect. 51, *divos fratres*, id est, Castores intelligit, quorum templum Domitianus instauravit: sed simul fatetur animum sibi pendere, ampliusque esse deliberandum; et post *τὸ templo* finit sensum, interseritque *τὸ simulacrum post Laodiceæ*. Certe hi lapides non potuerunt esse in adyto Dianæ, neque quicquam commune habent cum deæ istius statua, nec ad Castores queunt ullo modo referri; quia diserte *proprium templum* divi lapidibus tribuitur, et quia Lampridius agit de novis diis, quos Romam ex alii urbibus transferre voluit Heliogabalus. Hoc animadvertens Tristanus, t. II, p. 324, arbitratur *divos lapides**

nullos alios esse quam triginta lapides, forma quadrangulari, qui Pharis in Achaia circa simulacrum Mercurii stabant, quibusque singulis nomina deorum erant imposita, teste Pausania, lib. VII. Sed quomodo et hanc explicationem amplecti possim, facit *proprium templum*, in quo *divi lapides* fuerunt positi. Templum quidem Pausanice auctoritate his lapidibus tribuit Tristanus: verum apud eum nihil tale reperio quippe qui tantum narrat, Pharis aquam esse Mercurio sacram, fonti nomen Hama, incolas piscibus parcere, quia eos sacros deo esse existimant, et ipsum illius signum lapides fere triginta positos esse quadrangula forma. Quid igitur? Puto hos lapides in Oriente et Syria quaerendos esse; et, sive scribas *divos lapides*, sive cum illustri Salmasio *divos*, intelligi debere *Batulos*, quos non modo *ἐμφύχους λίθους* vocarunt Græci, verum de quibus etiam multa mira narrabant, uti videre licet apud Photium in Damascio, quibusque in Oriente, Heliogabali patria alicubi, et forte Hierapoli *proprium templum* fuisse extructum. Et excidisse, vel subintelligi (id quod Obrechtus arbitratur) *τὸ simulacrum*, sive signum satis patet ex relativo *id*, quod cæteroque ad nullum præcedens potest commode referri; adeo ut ita Lampridii verba distinguenda mea ex opinione sint. *Lapides, qui divi dicuntur ex proprio templo, Dianæ Laodiceæ (signum) ex adyto suo, in quo Orestes id posuerat, afferre voluit*. Sed ut pergam, observandum diligenter, verbis disertis notare Dionem Chrysostomum, orat. 12, multos barbarorum paupertate, quia artem sculptoriam ignorabant, montes deos existimasse, καὶ δένδρα ἀργά, καὶ ἀσήμους λίθους, sive *informes lapides*; et scribere Pausaniam in Achaicis solemne fuisse antiquitus Græcis ἀργαῖς λίθους, *nudi- bus lapidibus, ἀντὶ ἀγαλμάτων exhibere τιμὰς θεῶν*; et in Corinthiæcis eundem notare, ante idem Diana Λυκίας jacere *λίθον καλούμενον ἱερόν*, super quo novem Træzenorum viri Orestem a matris caede purgarunt. Plinius præterea II, 58, memorizæ mandat in gymnasium Abydi lapidem suo tempore cultum fuisse, modicum quidem, sed quem in medio terrarum casurum (e sole nempe) Anaxagoras prædixerat: aliam coll Cassandriæ, quæ Potidæa vocata est; et Anaxagoram alio tempore iterum prædixisse saxum e sole casurum; idque factum esse interdum in Thraciæ parte ad Ægos flumen, et lapidem istum ostensum fuisse vehis magnitudine, colore adusto. Cum talia igitur ferantur de Anaxagora, nihil utique mirum est Amm. Marcell. 22, 16, scribere illum prædixisse *lapides e caelo lapsuros*; mirorque Plinii verba non occurrisse doctissimo commentatori, qui scribit, cum Ammiano facere Philostratum et Tzetzem, sed cæteros omnes narrare, Anaxagoram prædixisse unum lapidem tantum casurum. Nam bis id prædixit, et utramque historiam, vel fabulam conjungere potuerunt illi, qui scribunt *lapides casuros* prædixisse philosophum; vel si semel id factum esse habuerunt persuasum, potuerunt plurali numero pro singulari, more loquendi vulgatissimo, usi esse: quomodo etiam Amm., cap. 8 libri ejusdem, narrat Anaxagoram Ægis-Potamis prædixisse *lapides ex caelo casuros*; qui tamen tantum unus fuit. Offert insuper se *mater deum*, quam *sacrum lapidem* scribit fuisse Liv. XXIX, 11, quamque ex inaudita per omnia vastitatis petra, cui nomen Agdus, in finibus Phrygiæ, cum lapidibus a Pyrrha et Deucalione in orbem mortalibus vacuum jactatis informatam esse, atque animatam divinitus, memorizæ mandat Arnob., lib. quinto. Mons igitur, cui ortum suum *Montana*, vel *ἄρειος θεός*, sive Rhea, debeat, *Agdus* fuit vocatus; quod vocabulum restituendum esse Isidoro censet Reines. III Var. Lect., 17, apud quem in Glossis scribitur *Agadir*, vel, uti Vulcanius edidit, *abadir lapis*. Recte quidem vir eruditissimus reprehendit Barthium, qui in Germania hunc lapidem quaerit: sed male *Agdir*, *Agadir*, vel, si incorruptus Arnobius, *Agdum* lapidem esse, itemque deam cultam in simulacro lapidis grandis nigri e Phrygia Romam

arbitratur. Nam *Agdus* non fuit lapis, vel mons inaudita vastitatis: deinde *Abaddir* est lapis βαίτυλος, uti notatis ex Prisciano, qui ita loquitur lib. 1: lapidis; lib. 5: *Abadir deus est: dicitur de lapis ille, quem Saturnus dicitur devovere, quem Græci Βαίτυλον vocant*: lib. vi: *et Abaddir ὁ βαίτυλος, hujus Abaddiridis, qui Deum mater esse existimabatur, lineam muliebris videtur habuisse; quæ etiam in lapidi tribuit Zygabenus. Prudent., 155:*

is nigellus evehendus essedo,
ebris oris clausus argento sedet:

us sit poetæ, capsam argenteam, cui lapis inclusus, retulisse faciem muliebrem; si fuerit argento muliebris oris; quod rogo examinent. Lapis etiam fuit deus *Alagane* Herodianns, lib. v, facit λίθον μέγιστον περιὶ λίγοντα εἰς δέξυττα; additque κωλλι σχῆμα, et μέλαναν χροίαν, ostendi in entias nonnullas, et formas vel τύπους, nem esse humana arte non fabrefactam, e cælo cecidisse. Deus hic cernitur in iogabali, insignisque lapis est aquila et apud illustrem Spanheimium ad Juliani nummis præterea Seleucensium Pieriæ in honorem Trajani percussi sunt, repræsentans, cujus cacumen foramen habet, vel in templo positus, cum ins. ΖΕΥΣ ΚΑΚΙΟΣ: nmerito existimant eruditione præstantem Casium exhiberi, vel montem hunc se Jovem Casium, quippe qui *tereti amne*, teste Am. Marcell. xxii, 14, porrigillane in nummo exhibetur. In Philippi palato cernitur quoque templum, et in ejus ins, vel mons, cum ins. ΚΑΙΤΗΣ'ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ quæ haud vanum indicium est rupeum montem peculiari honore cultum, et unum fuisse. In alio Caracallæ lapis rotundum desinens templum medium occurrat. ΚΟΙΝ. ΔΕΙΩΝ; quod Harduinus pro Δείων, refertque ad Dium, urbem De-regionis in Syria, cujus Plinius et Stephanus, Tristannus vero et Holstenius ad Diam em; representantique putant Venerem, quæ cultam fuisse ex Clemente Alexandro Tyrro, Arnobio, Dione Chrysostomo, et docent. Sed Venerem non nominant Iaximus Tyrrius, Arnobius, Dion; et celestem λίθον, λίθον τετραγώνου, vel informem tueruntque respicere ad lapidem quadratibus cultum, de quo ante meminimus, id forte etiam Tristannus; utque evinceat hunc esse Venerem Uraniam, addit, lib. 1, narrare Athenis templum esse sic dedicatum, quam ferebant Parcarum em, dans lequel il y avait une pierre faite en forme, ou borne, dont l'inscription mar-
χαις: quibus in verbis ego nullum lapidatum invenio, sed Veneris statuam quæstus Hermarum, id est, eam caput haliquum corpus fuisse quadratum absque e., quomodo Hermæ fieri solebant. Huc tinct Venus Paphia, cujus simulacrum, non effigie humana, sed con-
10, tenuem in ambitum metæ in obscuro; cujusque statuam passio, quam πυραμίδι λευκῆ, 188. 38, qualis et illa cernitur Paphium, Trajani apud Tristannus. Gutherium in, 5, de Jure numismata ad Dianam Paphiam eruditus Lampridii paulo ante

laudata verba emendat: *Ex proprio templo Dianæ Lyceæ, illum Laodicæ ex adyto suo, in quod Orestes posuerat, auferre voluit; et intelligit lapidem qui, teste Pausania, ante ædem Dianæ Lyceæ jacebat, et sacer vocabatur; additque Laodicenses Dianæ simulacrum Braurone auctum impetrasse a Seleuco, illudque signum deæ esse, quod olim e Taurica Orestes et Iphigenia sustulerant. Sed primo aliud sunt divi, vel vivi lapides; aliud lapis Træzene jacens ante templum Dianæ Lyceæ: illi suum sibi templum habuerunt; hic vero ne in templo quidem, sed ante ædem alterius numinis positus fuit. Deinde Pausanias non docet statuam Dianæ, quæ ex Braurone in Persiam asportata, et a Seleuco Laodicensibus Syriæ data fuit, esse Dianam Tauricam; quin imo variis argumentis lib. iii id refellit, docetque Dianæ Orthiæ simulacrum, quod in Lymnæo, Laconicæ agro, colebatur, potius illud esse quod ab Oreste et Iphigenia barbaris erat ablatum. Neque etiam mihi placet quod addit Gutherius, simulacrum prisici operis Praxitelis fuisse illius qui marmore felix et clarus habebatur. Nam cum Praxiteles tempore Cn. Pompeii Magni vixerit, utique Dianæ Tauricæ simulacrum facere non potuit; et Pausanias in Atticis scribit, Braurone esse Dianæ Brauroniæ sacellum, et simulacrum, Praxitelis opus: sed adjicit: καὶ τὸ ἀρχαῖον ἑοικένον ἐστὶ ἐν Βραυρωνί, Ἄρτεμις, ὡς λέγουσι, ἢ ταυρικῆ; nude patet aliud antiquius longe signum ibi fuisse Dianæ Tauricæ; quæ cum non distingueret vir doctus, in errorem lapsus est. Sed ut pergam, Seldenus, ex Suida et Hesychio, observat Apollonis Ἀργυίας statuam esse, lapidem basi circulari, in conum desinentem: verum illi, non secus ac Harpocratio, Schol. Aristophanis, Stephanus, Auctor M. Ety. et Eustachius, p. 166, uno ore tradunt: Ἀργυία aram esse ante fores ἐν σχήματι κίονος, vel κίονα εἰς δέξυ λίγοντα, ὃν ἰστάσι πρὸ τῶν θυρῶν, vel κωνοειδῆ κίονα sacrum Apollini, vel Baccho, vel ambobus; simulque ex iis patet Apollinem Ἀργυιάτης et Ἀργυία dictum esse, id est, Ἐρῶδιον, vel viarum presidem: sed nondum discere ex iis auctoribus potui Apollinem tali forma cultum fuisse; quin potius contrarium plane tradit Macrobius, 1, Sat. 9: *Etenim sicut Nigidius quoque refert, apud Græcos Apollo colitur, qui θυραῖος vocatur; ejusque aras ante fores suas celebrant, ipsius exitus et introitus demonstrantes potentem. Idem Apollo apud illos et Ἀργυστός nuncupatur, quasi viis præpositus urbanis. Illi enim vias, quæ intra pomeria sunt, ἀργυίας appellant; nam diserte Apollo ab ara distinguitur. Pausanias præterea, lib. 1, Megaris scribit esse lapidem, παρεχόμενον πυραμίδος σχῆμα οὐ μεγάλης, illumque nominatum fuisse Apollinem καρυνόν; et in Corinthiacis memorat Jovis Μελεχίου et Dianæ Πατρῶας simulacra nulla arte facta, illius πυραμίδι, hujus vero columnæ, vel κίονι εἰκασμένα. Sic auctor Phoronidis apud Cl. Alexandrinum Junonis Argivæ statuam, κίονα, vel columnam non aliam ob causam nominat, notante Scaligero ad Eusebium. Bacchus, eodem Clemente teste, columnæ etiam forma cultus; quod Dickinsonus, cap. 10, Delph. Phæni. ad columnam refert, quæ in veteri foedere Mosi, ex quo Bacchum fecerunt, et Israelitis præluxit; nec immerito idem Clemens tradit olim columnas pro simulacris cultas esse: πρὶν γ' οὖν ἀκριβοῦσθαι τὰς τῶν ἀγαλμάτων σχέσεις κίονας ἰσταντες οἱ παλαιοί. ἔσθον τούτους ἂν ἀπιδύματα τοῦ θεοῦ. Et huc etiam referri posset discus, quem pro sole Pæonas coluisse in Harpocrate doceo; huc Penates Lavinii, quorum formam et figuram scribit Timæus apud Dionys. Hal. lib. 1, esse κηρύκια ἐδῆρᾶ καὶ χαλκᾶ, καὶ κέραμον Τρωικόν, caduceos ferreos et æreos, et testam fictilem Trojanam: nisi quis τὸ κέραμον molit vertere lucernam cum Baudelotio de Dairual., tom. 1, p. 199, et huc tandem pertinet Saxonum idolum *Irninsul*, de quo peculiari libro egit Meibomius. Hic autem informium lapidum saxonumve cultus diu duravit, ipsaque plebs christiana in pagis eo infecta fuit.**

Ivo Carnotensis, part. II, cap. 58, refert caput concilii Nannetensis, quo funditus effodi jubentur lapides quos in ruinosis locis et sylvestribus venerantur; et cap. 57, caput concilii Agathensis, quo statuitur perscrutandum esse, si aliquis vota ad arbores, vel ad fontes, vel ad lapides quosdam quasi ad altaria faciat. Atque ex his satis superque patere arbitror Græcos, Syros, aliosque populos, lapides informes ut deos coluisse. Nunc dispiciendum est, num eo etiam vesanie progressus sit Romuli populus, et gens togata. Matrem deum et Elagabalum eos coluisse, ut et lapides unxisse, notum est: sed id ago, ut examinem num aliquod numen patrium ea forma venerati sint. Certe Tristan. t. I, p. 427, notat Jovem dictum esse ἐπέκριον, non solum quia in summis montibus colebatur, sed quia mons, vel rupes existimabatur Jupiter ipse, qui revera erat Jupiter cognominatus *Lapis*, Ciceroni memoratus, ejusque vestigiis alii antiquarii celebres insistent. Sed nihil huc pertinet *Romanus vetustissimus ritus*, uti Apuleio vocatur, *jurandi per Jovem lapidem*; vel *sanctissimum jusjurandum*, ut illud appellat Gellius I, 21. Nam quemadmodum docuerunt ex Festo et Polybio, Turnebus et Sanctius, locutio est elliptica; et qui ritu illo jurabant, lapidem silicem tenebant, hæc verba dicentes: *Si sciens fallo, tum me Diespiter, salva urbe arceque, bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem*; unde patet Jovem lapidis forma a Romanis cultum non fuisse. Habuerant tamen illi lapidibus informibus honorem; uti *manali lapidi*, vel *petra quæ erat*, Festo docente, *extra portam Capenam juxta ædem Martis, quam cum propter rariam siccitatem in urbem proraherent, insequeretur statim pluvia, eunisque, quod aquas manaret, manalem lapidem dixerunt*. Et ut lapis qui, Anaxagora prædicente, e sole decidit, cultus fuit: ita in agro Crustumino, teste Livio XII, 9, lapis, qui in lucum Martis cecidit, sacer habitus est; si modo de eodem, et non de alio loquitur idem cap. 15: *In Crustumino avem sangualem (quam vocant) sacrum lapidem rostro cecidisse*. Ut autem ad aliud membrum me convertam, notanda gentiles etiam stipites nudos ut deos coluisse; quò pertinet *hæstæ*, de quibus ad apotheosin Homeri egi. Simulacrum etiam *Diana Ephesie* cum primum ex cælo decidit, vel ab Amazonibus consecratum est, fuit truncus acutus ulmeus, uti notat ad Eusebium Scaliger: quod si verum (alii enim sentit Petitus, cap. 50 politissimi libri de Amazonibus), non satis caute Petrus Faber I, sem. 3, simulacrum *Diana* ab Amazonibus venetricis antiqua et solita figura fuisse consecratum scribit; et æque male ostendere conatur *Dianam Ephesiam* non fuisse multis mammis et veribus exstructam: quod tamen adeo clarum est, ut ne quidem probatione indigeat. Sed, ut ad rem redeam, audiendus est Arnob. lib. VI, adv. Gentes: *Ridetis temporibus prisca Persas fluvium coluisse, memorialia ut indicant scripta, in formem Arabas lapidem, acinacem Scythiæ nationes, ramum pro Cinxia Thespiis, lignum Icarios (alii legunt Caryos, et Caryam, vel Caryatydem Dianam a Laconibus cultam intelligunt) pro Diana indolatum, Pessimuntios silicem pro deum matre, pro Marte Romanos hastam, Varro nis ut indicant Musæ; atque ut Aethlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum; pluteum Samios pro Junone; et abætiaetis a risu, cum pro diis immortalibus sigilliolis hominum, et formis supplicatis humanis? Quæ verba clarissime anilem hanc superstitionem nobis ob oculos ponunt. Sic Clemens Alex. Cinxie vel Junonis simulacrum, πρέμνιον ἐκασκομένον; Diana, ἔθλον οὐκ εἰρησμένον; Junonis, σκενίδα, uti eruditè observatum, appellat; neque aliter vel Junonem Samiam, vel Minervam Lindiam describit Callimachus apud Euseb. in, 8 Præp., quemadmodum eradite docet Vossius ad Catullum. De hujusmodi status elegantè loquitur Tertull. I, 12, ad Nat.: *Si de hoc differentia intercedit, quando distinguuntur a crucis stipite Pullas Attica, et Ceres Pharia, quæ sine forma, rudipalo (ita enim cum Stephano le Moyne, viro doctis-**

simo, legendum) et solo stipite ligni informis representatur. Per stipitem crucis intelligit lignum crucis rectum, quod ὀρθιον ἔθλον vocat Justinus; maleque hinc arbitratur Lipsius crucem aliquando solo arrecto ligno constitisse, quia sensus est non debere Gentes mirari Christianis crucem in pretio esse, cum ipsi sub forma stipitis, vel staticuli, atque adeo recti pali, qui partem crucis facit, Athenis quidem colant Palladem, in Ægypto autem Cererem sive Isidem. Unte eodem capite dixerat Tertull.: *Crucis qualitas signum est de ligno: etiam de materia colitis penes vocum effigie. Quamquam sicut vestrum humana figura est ita et nostrum sua propria: viderint nunc lineamentum, dum una sit qualitas; viderit forma, dum ipsum sit De corpus*. His doctissimus Gothofredus verbis componi posse æstum inquirentium existimat, utrum Tertulliani tempore cruci superaddita sit imago crucifixi: additque eum inter nationum et Christianorum crucis aperte hoc discrimen ponere, illas nimirum fuisse cum effigie humana, has sua propria figura, non humana effigie, non lineamentis humanis, sed ἀπεγρασμένους, simulacro nudas: quæ certe quid sibi velint, vix capio. Nam ethnicos deorum suorum aliquem cruci affixum coluisse, vel cruci honorem (excipiant alii forte Ægyptios, quorum in Hieroglyph. nobis figura instar crucis apparet) habuisse, non puto apud Patrum vel alium quemquam reperiri: nec certe illi est mens Tertulliani; verum is ita argumentatur. Christianorum crucem signum de ligno esse; gentiles etiam colere quod *de materia*, sive ex ligno factum est: atque ita amborum eandem esse qualitatem; gentilium quidem ligna representare figuras humanas, id est, statuas esse: crucem vero habere etiam figuram, non humanam, verum suam et propriam; quò pertinet scribere Minutium Felicem in Octavio: *Cruces etiam nec colimus, nec optamus. Vos plane qui liqueos deos consecratis, cruces liqueas, ut deorum vestrorum partes, forsitan adoratis*. Inde addit Tertullianus nullam rationem habendam esse lineamentorum, vel statuas præferendas esse cruci, cum sint ex ligno; subjicitque, si dentis esse hic differentiam, nihil tamen a crucis arrecto stipite differre Palladem Atticam, quæ nescio an illa fuerit, quam e ligno Autochthonas postuisse refert Eusebii loco laudato. Frequens autem hæc superstitio in agris, in quibus Terminus forma lapidis vel stipitis colebatur. Prius nos docet Prudent., II contra Sym., 1005:

Ultimur et ruris reditu, et ratione colendi
Exercere manus non poenitet; et lapis illic
Si stetit antiquus, quem cingere suserat error
Fasciis, vel gallinæ pulmone rogare,
Frangitur et nullis violatur Terminus extis.

Alterum vero simul Ovid., II Fast.:

Termine sive lapis, sives es defossus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque Numen habes.

Tibullus I, 4, vocat *stipitem desertum* (quem alii emendant, alii explicant, uti videre licet apud Scal. ad Varr. I de Re Rust., Barth. IV, Adv. 2, Voss. II, 7, 21, Harm. Evan. Giphani in Ind. Lacret., Jac. Loensem II Misc. 18, et poetæ commentatores) et *deasciatum stipitem*, Prudent., in Hym. Romani martyris. Ejusmodi stipitem appellabant *delubrum*. Festus: *Delubrum dicebant sustem delibratum, hoc est decortiatum, quem venerabantur pro deo*. Doctissimus Vossius putat postrema verba esse Pauli, qui ubique hoc agit, ne Gentium religioni favere videatur; et licet ab ea opinione nequaquam sim alienus, tamen video nonnullos scrupulos movere posse. Nam cum *delubrum* non usurpetur nisi de re sacra, vel loco religioso, nihil dixisset Festus, nisi ultimas adjecisset voces; et omnis fastus decortiatum, omnis stipes quocumque in loco, quacumque de causa defixus *delubrum* esset. Massurius Sabinus apud Servium II Æn., 225, *delubrum interpretatur effigiem, a delibratione corticis, quia antiqui seicium arborum ramos cortice detracto in effigiem deorum formabant*. Ipse Servius ad lib. IV, simulacrum *delubrum* dici notat a libro, hoc est

factum, quod græce ξόανον dicitur; et apud Asconium tandem plane cum Festo in loca etiam de statu is possunt exponi) factum etiam qui delubra ligna delibrata, id est, pro simulacris deorum more veterum posita; sed male; ubi quod dicit, more veterum, debet exprimeret per venerabantur. Hinc in delubrum explicatur, καθιδρυμα, ξόανον, ἀνάθημα ξόανον, delubrum. Ad hanc superstitionem tenet hasta pro Marte Romanis culta, testis et Plutarcho; et nescio an inde sit ex Servio ad II Æn., 525: Quos tamen penatium et Neptunum volunt; alii Astatas esse, positis tradunt. Nam vel legendum Hastas Penates describit Dion. Halicarnasæus, et positas; et intelligendæ sunt Hastas in regia collocatas esse testatur Jul. Obsequens. Et hæc quidem satis erunt ad fœdam illuperstitionem, et nonnulla auctorum loca; speroque æquum lectorem hoc, quale sit, boni consulerentur.

cultrix. Ita Statius, v Sylv. 1, 195, Priscillam propriam cultricem Cæsaris; et in inscriptionum Cultores Herculis, Jovis, Larum, aliorum occurrunt, qui significant sese illos ipsa religione venerari. Deos autem in antibus cultos, et Jovem inde Ἀχραιὸν dicendumque in Smyræorum nummo occurrunt ad Apotheosin; et rem tibi gratissimam rem, spero, si communicem tecum inscriptionem admodum, Smyrna nuper ad me cum aris missam, quæ ejusdem Jovis memoriam

ΕΚ. ΤΟΙ. ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΟΣ
ΥΣΑΤΟΣ. ΕΠΙ. ΤΟΝ. ΔΙΑ ΤΟΝ
ΑΚΦΑΙΟΝ. ΕΠΙ. ΟΥΔΙΟΥ
ΤΡΑΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΑΝΘΗΡΑΤΟΥ
ΕΝ ΤΑΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΑΙΣ
ΤΑΙΣ ΜΑΡΚΩΝ. ΙΟΥΝΙΩΝ
ΥΙΟΥ. ΚΑΙ. ΠΑΤΡΟΣ.

linem Milesium. Hujus oraculi videtur tunc tanta magna fuisse. Sic Licinius contra Conbellaturus consulit, teste Sozomeno, lib. 1, ἢ Δεδουμαῖος Ἀπὸλλωνος Μιλετὶ ὀρακλῦν; or Histor. Tripartita ita vertit: Dicunt expertum divinationem Miletu Gemini que Cæterum hinc atque ex A. Marcellino; et, narrat Serenianum familiarem suum ad atidicum misisse, aliisque auctoribus patet et tempestate nondum plane conticuisse; vel cerdotum omnium adhuc oculis non patuisse.

CAPUT XII.

tus et felix. Qui scilicet non foret nefastus, infelix rebus agendis. Notissimum est Genis nefastis, ominosis, sive Ægyptiacis, nisi sed illos, si quid aggredi vellent, elegisse modos atque felices; quam in rem nonnulla, id vulgaria, si id ageretur, in medium afferem.

imum kal. Martias. Non monerem rem vuln, scribendum nimirum esse diductis litteris id est, ante diem, nisi viderem et idem videresse cap. 17 et 44. Quam varie autem de cletianæ persecutionis sententiæ sint, vide erum in notis ad conversionem S. Afræ. si terminus. Et sacra termino fiebant mense, qui habebatur ultimus anni antiquis tem- Ovid. 2 Fast., 47:

tamen antiqui ne nescius ordinis erres; rimus, ut est, Jani mensis et ante fuit. sequitur Januam veteris fuit ultimus anni: in quoque sacrorum, Terminæ, finis eras.

in Ovidius videtur significare, post termina- sacra Termino peracta, nullum amplius eo in deo alicui festum agitari fuisse. In ka- certe, post terminalia nulla memorantur

festas, nisi quæ post prima illa tempora, de quibus loquitur Ovidius, introducta sunt. Neque tamen puto ultimos quinq; februarii dies Termino sacros fuisse; nam illud si verum foret, quinq; imo sex dies Termino dicati forent. Quin et Dionysius Halicarnasæus statum diem, vel ἡμέραν ταχτῶν, lib. II, pag. 155, terminalibus tribuit; et Macrobius I Sat., 15, Romanos scribit non confecto februario, sed post vicesimum et tertium diem ejus intercalasse, terminalibus scilicet jam peractis, deinde reliquos februarii dies, qui erant quinq; post intercalationem subjunxisse. Et fictione quadam, dies terminalium dies anni ultimus habebatur. Varro, lib. V, L. L.: Terminalia, quod is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis februaris; et cum intercalatur, inferiores quinq; dies duodecimo demuntur mense: ita ut hi quinq; dies una cum diebus intercalariis februario non fuerint annumerati.

Profectus. Optime existimat Columbus scribendum esse præfectus; neque enim imperator una ad Ecclesiam ivit, ut patet ex seq., ipsi vero in speculis; et præfectum prætorii intelligendum esse constat ex ducibus et tribunis qui ipsum comitabantur, necnon inde, quod milites prætoriani templum diruerunt.

Acie strunta. Vel legendum instructa, vel ut instrumentum pro instrumentum, ut docet Du Cange in Glossario, ita etiam struere pro instruere posuerunt. Sed et struere aciem dixit Virgilius alicubi, si bene memini.

Fanum illud editissimum. Initio Christiani privatis in ædibus ad colendum D. N. J. C. conveniebant, uti satis superque ex Novo Testamento patet, in quo et Paulus, I ad Cor. c. ult. celebrat Ecclesiam, καὶ οἶκον Ἀκύλας καὶ Πρισκίλλας. Sed postea non prohibentibus imperatoribus vel magistratibus ethnicis, propter multitudinem quæ quotidie Christo nomen dabat, in singulis urbibus exiruerunt domos laxas et grandes, uti ex Euseb., lib. VIII, c. 4 Histor. Eccles. constat, nec non ex hoc Lactantii loco, in quo ecclesia vocatur editissimum, nimirum adificium. Quod autem paulo ante dixit multas ac magnas domos ecclesiam ab omni parte cinxisse, ita videtur interpretandum, ecclesiam undique cinctam fuisse a domibus privatorum, ita ut illa conspici non posset ab ambulantiis per plateas: quod proculdubio factum ad evitandum gentiliū invidiam; quomodo et hodie antiquiora monasteria undique cingi domibus videmus, ita ut eorum amplitudo conspici nequeat.

CAPUT XIII.

Tormentis subjecti essent. Ut enim ex jure Romano constat, omnes promiscue torqueri non poterant: unde et cap. 24, veluti rem insolitam notat, Decuriones et primores civitatum egregios et perfectissimos viros tortos fuisse.

Omnis actio caleret. Non improbo; quia judicia calere, calere in agendo, et crimen calere dixit Cicero: sed tamen valde arridet valeret, ut jurisconsulti loquuntur.

Libertatem denique ac vocem non habent. Id est, de injuria, adulteriis, et cæteris contumeliis agere non possent, neque apud judicem queri. Nec puto Lactantium respicere servorum libertatem, uti arbitratur Baluzius. Eusebium nunc quidem a Ruffino recte interpretatum esse arbitror; nam οἱ ἐν οἰκείῃς proculdubio sunt servi; et qui οἱ ἐν βασιλικαῖς οἰκείῃς alibi Eusebio dicuntur, nulli certe alii sunt quam imperatorum ministri, qui in familia, in palatio erant, itaque serviunt, quamvis servi non sint proprie ita dicti.

Victorias Gothorum et Sarmatarum. Quos scilicet vicerant: unde in nummis Dioclet. et Maximiani occurrit VICTORIA SARMATICA; et Gothos ab iis victos fuisse patet ex Mamertini Genethliaco. Vult igitur Christianus ille significare imperatores ex Christianis pessumdatis titulum sibi debere adsciscere, ut a Gothis Gothici, et a Sarmatis devictis Sarmatici dicebantur. Et quanquam Eusebius videatur laudare

hominem hunc, ego tamen arbitror meliora sentire Lactantium, qui scribit illud non recte factum esse.

Legitime coctus. Gallonius, et Sagittarius in de Cruciatibus martyrum nihil mōnent de legitime coctis. Ego nunc puto cum lento igne, quali carnes assari solebant, primo coctum, inde exustum fuisse; quomodo in Christianos sæviisse Galerium patet ex cap. 21, ubi inter alia legitur, *per multum diem decocta omni cute*; necnon ex Euseb. 8, 6, qui significanter dicit Petrum quemdam *instar carniū, quæ ad cibos parantur, igne assatum*, vel, uti Lactantius loquitur, *coctum fuisse*. Et ita certe, legitime, commode explicari cum Columbo potest: quamquam nec iis repugnaverim, qui exponunt, *secundum leges* quas Augusti tulerant; quomodo *legitimum oleum* Petronio est, quo luctatores ex lege et more palæstræ perfundebantur, uti docuit Gronovius, vir doctissimus, ad Statium.

CAPUT XIV.

Occultis ministris. Forte positum est pro *per occultos ministros*; vel intelligendi sunt ministri et domestici Diocletiani, quibus insciis et non animadvertentibus, palatium incendi fecit.

Duos imperatores. Atqui unus tantum imperator, alter Cæsar erat: quod notandum diligenter, quia ejusmodi loquendi ratio apud alios etiam occurrit, et quia similiter Eusebius eos appellat βασιλείας. Recte cæteroquin hæc distinguit Lactantius, cap. 18, ubi Diocletianus Galerium Maximinianum, qui Cæsar erat, alloquitur: *Verum si nomen imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse, quin omnes Augusti nuncuparentur.*

Omnes suos. Id est, aulicos, qui ipsi serviebant: cap. 15, *domesticos* vocat. Observandum autem multos in palatio fuisse, qui Christo nomen dederant; eamque gratiam fecisse Dominum nostrum crudelissimorum persecutorum aulicis, atque adeo proximis. Ita D. Paulus Epistola ad Philippenses extrema memorat, τοὺς ἱερίους, τοὺς ἐκ τῆς καίσαρος οὐσίας; et notatu dignissima sunt Eusebii verba, lib. vii, cap. 1 Hist. Eccles.: *Argumento esse possit imperatorum benignitas erga nostros, quibus regendas etiam provincias committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob singularem, qua in religionem nostram affecti erant, benevolentiam. Quid opus est dicere de iis, qui in imperatorum palatiis versabantur? Quid de imperatoribus ipsis, qui domesticis suis, eorumque uxoribus, liberis, ac servis, ea quæ religionis suæ erant, tam verbis quam factis libere exsequendi coram semetipsis potestatem dederunt, ipsis ob hanc fidei suæ libertatem gloriari, ac se ostentare quodammodo permittentes. Atque ita idem vii, 40, scribit, Valerianum summopere initio complexum Christianos, totamque ejus domum plenam fuisse θεοσεβῶν, ita ut ἐκκλησία θεοῦ videretur esse.*

CAPUT XV.

Sacrificio pollui cogit. Quid mihi hoc de loco videatur doceo ad cap. 1.

Per quos palatium. Id est, qui maxima auctoritate erant apud imperatorem; cujus rei historia Augusta satis multa exempla præbet, atque ita, quondam, non capiendum est de longo temporis intervallo, sed brevi, quo scilicet edictum præcedebat.

Presbyteri ac ministri. Id est presbyteri et diaconi. Isidorus apud Gratianum: *Hi (levitæ) Græcè diaconi, latine ministri dicuntur.* Canon 18 concilii Illiberitani agit de sacerdotibus et ministris, si mœchaverint. Canon 55 de episcopis et ministris, ut se ab uxoribus abtineant: quam in rem plura videri possunt apud Gasp. Zieglerum, lib. de Diaconis et Diaconissis Eccles. veteris, et apud du Cange in Glossario. Sulpicius Severus ii, 43, generaliter hæc voce utitur: *Equidem hoc exemplum non tacitus præterierim, ledumque ministris ecclesiarum libenter ingresserim.* Concilii Illiberitani mentio, illustrandus

A mihi, bona lectoris venia, erit *Januarius episcopus Sibaricensis*, vel, ut alii ex mss. scribant, *Salaricensis*, in illo memoratus. Mendoza testatur in codice Ecclesie Toletane legi *Januarius de Fibularia*, et *Fibularia*; lectionemque eam non temere improbandam scribit, cum Plinius testetur *Calagurrim Fibulariam* a veteribus nuncupatam esse. Ego igitur judico scribi debere *Fibulariensis*; quia Luitprandis num. 226 adversariorum id nomen diserte servat: *In saucibus saltus Fibulariensis est fabularia, quam Mauri vocant Xergal, sedes episcopatus. Sic in concilio Illiberitano xiv loco confirmat Januarius episcopus Fibulariensis: sic in quibusdam codicibus.* Et inde constat vel alio ordine Episcoporum nomina in nonnullis codicibus posita fuisse, vel numerum xiv mutandum esse in xvii, quo loco in editis Januarius illius nomen recensetur. Laudat etiam hunc locum Gonzalez in notis ad illud concilium: sed non animadvertit eum ad Jannarium, qui memoratur, pertinere; maleque inde evincere conatur, ultra episcopos relatos, etiam *Fibulariensem* interfuisse et subscripsisse concilio.

B *Cum omnibus suis.* Nimirum domesticis, liberis, servis; quia mox sequitur, *nec minus in cæterum populum.*

Pleni carceres erant. Notandum imprimis, Eusebium, lib. viii, cap. 6, scribere, initio persecutionis innumeros christianos neci datos esse, sed mox edictum fuisse propositum, ut omnes ecclesiarum antistites vineti carceribus includerentur, quia alii in Melitena, alii in Syria imperium arripiebant, et carceres episcopis, presbyteris, diaconis, lectoribus atque exorcistis fuisse repletos: postea aliud edictum fuisse propositum, ut qui sacrificasset liber abiret, qui vero id recusasset facere tormentis gravibus afficeretur. Valesius, ex Libanio, notavit eum, qui in Syria imperium arripuit, *Eugenium* dictum esse: sed iugens historiae damnum est, ignorare nos quid in Melitena, vel Armenia minore gestum sit; et utinam huic rei succurrisset, qui omnia probe scire potuit, Lactantius!

C *Ne cui temere.* Id est, ne iudices forte darent sententias secundum Christianos, quod legibus erat vetitum, uti patet ex cap. 15.

A majorum præceptis... Id est Diocletiani et Herculi, qui erant Augusti, cum ipse tantum et Galerius forent Cæsares: τῶν κραττόνων posses dicere cum Eusebio, lib. ix, cap. 1. Et certe Constantius Christianis valde favit; et in Gallis, Britannia vicinisque locis non videbatur contra legem christianum quemquam esse, uti testatur Cassiod. lib. i, cap. 7 Hist. Tripart. Libellus Donatistarum apud Optatum Miles. Constantino oblati: *Tuus pater inter cæteros imperatores persecutionem non exercuit, et ab hoc facinore immunis est Gallia.* Nam Constantio Gallia et Britannia obvenerant. In Gallia is fortiter circa Lingonas pugnavit, multosque Alamannos occidit, teste Eutropio, ix, 15, unde et *Galliam Romanis legibus reddidisse* dicitur Vopisco, cap. 18 Carini: ubi certe humani aliquid patitur Casaubonus, quando notat, Constantium nostrum bello Persas vicisse.

CAPUT XVI.

Zabulum. Quem adversarium mox, et cap. 1 vocat, uti ibi docui. Solebant autem martyres qui fortiter tormentis resistebant dici *diabolum vincere*, quia ille dux et imperator eorum est, qui Christi Ecclesiam persequuntur: quo pertinent visiones narrate in passionibus SS. Perpet. et Felic., quarum Perpetua, cum induere nollet habitum sacratarum Cereri, dicitur caput jam *Ægyptii*, id est diaboli, calcasse.

Non candidos equos, aut immanes elephantos... Scilicet et olim, et tunc candidi equi triumphantium curribus jungebantur. Ovid., i Artis:

Quattuor in niveis anreus ibis equis.

s *quadrigas niveas* tribuit Claud. v, 127 Belli A captos reges niveis egere *quadrigis*.

tus Asin. II, 2, 43, *quadrigas albas*. Exem- Camillo, cui tamen id factum invidiam con- quia Jovem solemque imitari velle videbatur, Livio, auctore de Vir. ill. Plutarcho, et aliis. lio Freinshemium v. cl., qui ad Florum et commentatur, illud Camillo invidiam non e, quia inter solemnia triumphi fuere equi in postea illud quidem factum est: sed exem- imum a Camillo, resque insolita ipsi invidiam Neque accedo etiam Plutarcho narranti, sequentium imperatorum ita triumphasse, historia Romana contrarium facili opera osil.

candidos equos. Quorum exemplum, ut mo- lamillo; de quo ita loquitur Liv. v, 23: *Ma- spectus ipse est, curru equis albis juncto urbem t; parumque id non civile modo, sed humanum sum. Jovis solisque equis* (Schefferus v. cl. p. 18, de Re Velic. rescribit Jovi solique equiparari dictatorem, in religionem etiam tri- triumphusque ob eam unam maxime rem cla- um gratior fuit; et cap. 28: *Canillus multo laude, quam cum triumphantem per urbem equi, insignis justitia fideque. Jovi albas hos- solatas Varro (ne aliorum testimonia advo- ctor est apud Gell. x, 45, ejusdemque cur- d Persas ab albenibus equis tractum fuisse, n, 5, tradit. Et ejus coloris equos soli etiam oliere docet nos elegans locus apud Eratos- (quem, ut hoc obiter moneam, diligenter mitur scholiastes Germanici) cap. 13 Cata- um: *Hic est Erichthonius, Vulcani et Terræ unc, ut aiunt, Jupiter, cum vidisset primum tines equos curru junxisse, admiratus est, etc. liou ἐντεταμένον ἐπονήσατο διερπίξαι, ὑποζεύξας εὐκοῦδος; quod currus Solis simulacrum invenis- ens equos albos; et hoc ad quadrigas refert les laudatus, hic primus currus homines equis ocuit similes quadrigæ solis facere: qualia ginus tradit in Poet. Astronomico.**

ulas tyrannicæ potestatis... Id est, terrores: 17 etiam locutus est; et Lucilius apud Lact. , si fides habenda Barthio ad Stat. v, 68: eulas, Lamias, Fauni quas Pompiliique uere Numæ...

interpretatur idola, quæ terrorem injicie- ris, vel alii. Verum in editis circumfertur *Lamias*; et Illustris Huettius in Dem. escribit *Turricolas*, quia *Lamias turres et solis* dixit proverbialiter Tertullianus.

... Erant instrumenta ferrea, quæ ungues ferebant, unde et id nomen acceperunt; qui- bantur homines ut plurimum in euleo le quibus præter Gallonium, Magium, alios-

Ferrarius I, cap. 6 Electorum. Clare Pru- lym. 5 περὶ Στρατ., v. 337:

Ille angularum duplices ulcos pererrat oculis.

dicit, quia una ungula duo sulci una vice du-

CAPUT XVII.

Consulatus... Zozimus II, 7, hunc scribit in annum centesimum primum, postquam ludos sæculares celebraverat: tempus vero i debebant celebrari, in consulatum Con- stantini tertium; iisque ludis neglectis, esse Romanum imperium. Qui locus diligen- r temporis notam observandus est.

ret consul. Vox propria, ut docuit Balu- in nummo apud Spanhemium, diss. 8, FELIX COS. VI. AUG. vel AUG. COS. VI; cui adde Wil-

themium ad Diptychon Leodiense, et Henr. Norisium in disert. de Votis Decennialibus. Solebant autem imperatores, simul ac imperium inibant, consulatum sumere: unde forte τὸ cons. in Aureliani nummo *consulem* notat, quamquam aliter illum explicem in gemma Augustæ; inque eodem sol potest vocari DOM. IMP. ROM., quia Aurelianus solem magna reve- rentia, teste Vopisco, prosequabatur. Atque hæc explicatio eo magis amplectenda videtur, quia τὸ cons. in nummis interdum *Consulem* denotat. Sir- mondus ad ep. 12 lib. II Sidonii hæc commentatur: *Antica facies Valentiniani vultum exhibet, cum solita inscriptione: D. N. PLA. VALENTINIANUS P. F. AUG. al- tera Maximum Senatorio habitu in sella sedentem, et volumen ejus in dextra, in læva scipionem cum aquila, nomine hinc adscripto: PETRONIUS. MAXIMUS. O. C. cons. quem nummum pluribus illustrat Wilthemius libro laudato. Vox autem hæc fere usurpato solet, quando cum pompa et die solemniori in publicum venie- bant imperatores: ita cap. 49, ubi narrat Diocletia- num et Herculeum imperium deposuisse, et novos Augustos atque Cæsares creasse: *Cum hæc essent con- stituta, proceditur Cal. Maiis. Diocletianus autem no- num Nicomediæ, et octavum consulatum Romæ iniiit Herculeus; huncque ad an. 304 observat Baluzius per ætatem fuisse in Campania. Et quidem Nolæ fuit, uti videor affirmare posse ex passione S. Felicis: post dies autem duodecim jussit eum præfectus prætorii post imperatores navigare; et mox: *Jejunus autem venit Nolam. Nam licet celebrentur imperato- res, præfectusque eum ad ambos mittere voluerit, ta- men Herculeo soli oblatus fuit Felix, quia Diocletia- nus Nicomediæ agebat: recteque passionis auctor, proculdubio vetustus, edictum, quo Christiani perse- qui jubentur, scribit promulgatum fuisse Diocletiano octies et Maximiano septies, coss. id est, an. 303, non autem 304, uti in ora libri notatur, quo ultimo gladii supplicium Felix obiit. Sed difficultas ingens oritur, quod Felix dicitur esse decollatus a. d. 18 kal. febr., quia an. 304 illo mense Herculeus adhuc Romæ erat, ibique Aprili ingressus est annum imperii vige- simum, notante Baluzio: qui nodus quomodo solvi possit, vix video; nisi ponamus initio anni 305 Herculeum adhuc in Campania hæsisse, et tunc neci datum fuisse Felicem: quod velim alii, quibus plus otii est, diligentius examinent.***

Per circuitum ripæ strigæ. Heinsius, vir amplissimus et doctissimus, me monuit olim scribi debere, *ripæ Histricæ, vel Histricæ*; quomodo *striculus* pro *histri- culus, Spania* pro *Hispania*, et alia apud Salmasium ad Tertulliani Pallium inveniuntur: quæ emendatio si vera, non recta. Diocletianus Nicomediam petiit via, verum circumivit litus illius regionis, vel *Histeriæ*. Vel intelligenda erit ripa Danubii, qui *Hister* etiam vocatur, uti notissimum est. Certe circuitu usus est; et ita etiam Victor de Carino loquitur, qui in Galliis erat: *Illyricum prope Italia circuitu petiit.*

CAPUT XVIII.

Confixerat nuper Maximiano senem. Vel Græcos se- quitur, vel excidit particula *cum*; vel scribi debet *Maximiano seni*, quomodo *certare aliqui* dixerunt, Virgil: Ecl. 5:

Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.

Apud Catullum legimus, *noli pugnare duobus*; et apud Am. Marcell. xv, 4, *congradi barbaris*: quamquam possit subaudiri particula *cum*.

Jam fluxisse annos quindecim... Videtur excidisse quibus, ut scripserit Lactantius; *Jam fluxisse annos quindecim quibus in Illyricum*, etc. Cæterum nihil mutandum est cum Baluzio; nam *Illyricum* stricte sumptum non fuit ad ripam Danubii, verum ad mare Adriaticum, quod et inde *Illyricum* dicitur: deinde non modo *Illyricum*, sed totus ille tractus usque ad Pontum Galerio commissus fuit. Aur. Victor: *Illyrici ora usque ad Ponti fretum Galerio commissa; atque*

Carpos et Bastarnas ad Danubiū habitantes post de- bellatum Narsea vicit. Scio quidem Illyricam sese longe lateque extendisse his, et maxime sequentibus temporibus; docetque id illustrissimus antistes Petrus de Marca in dissert. de Constantinopolitano Patriarchatu, atque in Balaizium emendationem suam defendere posse: sed quid opus præter necessitatem aliquid mutare?

Erat autem Maximiano filius Maxentius. Herculio igitur natus fuit Maxentius. Sed Trist., t. III, p. 576, ex Juliani orat. I, pag. 9, notat Eutropiam interrogatam si Maxentius ipsius filius esset, respondisse illum sibi natum esse ex quodam Sgro: quod si verum, Maxentius non filius, sed privignus Herculi, vel Herculio suppositus fuit. Sed nihil ego quidem tale apud Julianum reperio; Isque tantum memorat nonnullos Orientalium narrasse sese aviam Constantii, Constantini Magni filii, avo materno, id est Herculio, conjugem dedisse; quia scilicet Eutropia erat Syra, et ex ea Faustam sustulerat Herculius, Constantini Magni uxorem: qua de re pluribus agam ad cap. 59.

Solitus sit adorare. Scilicet Diocletianus adorari sese primus voluit, cum ante imperatores salutarentur. Eutropius IX. 16: *Imperio Romano primus regie consuetudinis formam magis quam Romanæ libertatis invenit, adorarique se jussit, cum ante eum cuncti salutarentur.* Hieron in Chron.: *Primus Diocletianus adorari se ut deum, et gemmas vestibus calceamentisque inseri jussit, cum ante eum omnes imperatores more judicum salutarentur; et chlamydem purpuream a privato habitu plus haberent: qualia etiam apud Jorandem, et alios legas.* Diocletiani mores proculdubio secuti sunt Herculius et Galerius; nec videatur culpandus esse Maxentius, quod divinum honorem imperatoribus reddere noluerit, non minus scilicet ac Macedones, qui ita etiam adulari Alexandro Magno noluerunt: adeo ut non videam, quare *superbum et contumacem* illum hoc respectu vocet Lactantius; nisi forte mos adorandi a Diocletiano inceptus in consuetudinem abierit, et Constantino aliisque etiam usitatus fuerit.

Utrique invisus. Idem traditur in Epitome Victoris: *Is Maximianus carus nulli unquam fuit, ne patri auti socero quidem Galerio: ubi legendum esse Maxentius constat ex Paulo Diacono; notavitque Valesius ad Excerpta, quæ cum A. Marcell. edita sunt.*

Constantinus... Nihil miram huic lavere Diocletianum, quippe quem pater Constantius Nicomediam ad eum miserat *καὶ εὐχρηστούς, erudiendum,* teste Praxagora apud Photium; vel ut in aula imperatoris, et sub oculis quasi ejus, quem *diligentissimum et solertissimum principem* vocat Eutropius, addisceret quæ ipsi quandoque ad imperandum futura essent necessaria. Alii eum *obsidem* narrant fuisse; et certe talis etiam haberi potuit. Excerpta Valesii: *Hic igitur Constantinus natus Helena matre vilissima in oppido Naiso, atque eductus, quod oppidum postea magnifice ornavit, literis minus instructus, obses apud Diocletianum et Galerium, sub iisdem fortiter in Asia militavit.* Quod proculdubio factum fuit, cum Galerius adversus Narsen bellaret, et Diocletianus Ægyptum rebellantem recuperaret. Nam comitem eum Diocletiano hæsisse legimus in Politia sanctorum patrum Metrophanis et Alexandri apud Photium, p. 1406: *Se autem vidisse* (narrat) *Constantinum ἐν τοῖς ἐπέθοις τελοῦντα in Palæstina, cum Diocletiano Ægypto bellum inferenti adesset; quod bellum moverat seditio: id quod etiam tradit Paulus Diaconus lib. X, nec non Euseb. lib. I, cap. 49 de Vita Constantini; qui et eum a sese ibi visum fuisse memoriæ mandat.*

Sanctissimus adolescens. Id est, integræ et probæ vitæ, qui servabat justitiam, et moribus bonis præditus erat. Aput Vell. II, 55, eo sensu Pompeius vocatur *sanctissimus et præstantissimus vir;* et cap. 29, *innocentia eximius, sanctitate præcipuus.* Plurima in medium tam ex auctoribus, quam inscriptionibus afferri possent exempla: sed illud esset otio suo abuti. In his autem sæpe occurrunt, *Sanctissimus maritus, sanc-*

tissima uxor, eoque elogio conjuges testantur tuam, vel mortuam, continenter, sancte et vixisse. Neque enim erudito viro assentior, inscript. Gratianopolitanis arbitratur Valerianam Valerianam uxorem suam consecrasset, propterea *SANCTAM* vocare. Nam nihil aliud libeton significat, quam mulierem eam taste quomodo Catullus Junonem nominat *sanctam gem Jovis.*

Qui enim me privatus contempsit. Atqui jam auctus, tribunus ordinis primi, et simul filius ris erat; qualem certe nos hodie *privatum* ne reinus. Locus hæc in rem est elegantissimus Horat. lib. III, Od. 8, quem viros eruditissimi satis intellexisse arbitror:

Negligens ne qua populus laboret,
Parce privatus nimium cavere, et
Dona præsentis rape letus horæ, et
Linque severa.

B Martias kalendas celebrat poeta, quia iis pro sus fuerat ab arbore, uti patet ex II, 15, horum Mæcenatem, ut anniversario illo die sese proptem amicum exhiberet, mittatque curas civilis urbe; Idque eo magis, quia Daci et Cantali Medii et Parthi inter se infestis armis concu et Scythæ parabant dominationem. Hæc cum habeant, adjicit: *parce privatus nimium cavere ne nimis saluti urbis atque adeo imperii intente vel ne nimium, ut alibi loquitur, sollicitus urbem cum, non sis imperator, et penes quem sit summum, sed privatus.* Scilicet postquam Romanum unum delata est, omnes alii, licet maximis etibus honoribusque ornati, respectu principum dicebantur. Hoc est quod Claudius apud A., 31, identem interrogat, *an ipse imperii an Silius privatus esset?* id est, num nondum factus imperator? Sic *privata spectacula* apud Ner. 24, optime interpretantur Torrentius et

C que ab aliis, licet magistratus forent, quam tore, edebantur; eodemque sensu Tac., c. 59, iam *privatum* appellat, licet cum imperio obtineret. Libera Rep. is *privatus* dicebatur, erat cum imperio, vel illud deposuerat, si honores obtineret, uti ex Suetonio, Cæsare, et aliis constat; eumque Cæsares vel imperat imperium obtinerent, reliqui *mandata signa* uti eleganter canit Silius, atque adeo jurisdictionem a Principe acciperent, recte dicti sunt. Parce igitur, Mæcenas, cum ad tempore non pertineat, sed ad Augustum, tantum cura providere, ne quid detrimenti populus negligens accipiat. *Negligentem populum* in salutis suæ negligentem, otio, ludis et desidtum, Notum est Tacitum initio Annalium Augustum, ubi militem donis, *populum amone dulcedine otii pellexit, munia senatus, magis legum, in se traxisse, nullo adversante;* et Ju Sat. 10 canere:

. . . Jam pridem ex quo suffragia non
Vendimus, effugit curas, nam qui dabat ot
Imperium, fasces, legiones, omnia, mane
Continet, atque duas tantum res anxius oq
Panem et circenses.

Notandum insuper *privatum* interdum militi et tunc significare paganos, vel qui militiæ ne dederant. Ipse Lactantius hoc me docuit *pa probis moribus, et comitate singulari, a militi retur, a privatis et optaretur.* Hac occasio non possum, quin Ciceronem simul illustrem de Jure pontificio scripserunt, quærent, nufex Max. veteris Romæ privatus sit; multas hæc re explicanda Muretus ad 1 Catil., in quita loquitur: *An vero vir amplissimus P. Scitifex Max., Ti. Gracchum mediocriter labefactum Reip. PRIVATVS interfecit?* Ego, ut quMureto, Gutherio et Bosio relinquam, arbi

tuare, et Ciceroni nunquam venisse in A
ere hoc loco Pont. M. esse *privatum*: sed
m, qui postea factus est P. maximus, se-
racchi compescuisse, cum adhuc esset pri-
ulare eum, et absque ambagibus, *privatum*
Mlic.: *Nec plus Africanus singularis, et vir,*
in excidenda Numantia reip. profuit, quam
ore P. Nasica PRIVATUS. cum Tib. Grac-
mit. Et licet Appianus, 1 Bel. Civ., scribat
ncem fuisse Scipionem pont. maximum,
αὐτοῖς ὁ μέγιστος ἀρχιερεὺς λεγόμενος
δοῦ κορηλῆος Σκιπίων ὁ Νασικῆος, et Grac-
isse tanto viro, vel κατ' ἐξίωσιν ἀνδρὶ ἀρίστῳ,
contrarium plane verum videtur, et major
uctoritas, qui n. 5, scribit: P. Scipionem
ivatum et togatum hæc fecisse, atque ob eas
um omnium pont. maximum absentem esse
pescuit igitur Scipio seditionem *privatus*,
am egregium facinus pontificatum maxi-
it; et quia eam dignitatem paulo post
auctores, tempora non satis rite distin-
scriperunt Gracchum occidisse, cum
aximus foret. P. Licinius Crassus dives
bello contra Aristonicum gesto perit.
vii 59: P. Licinius Crassus cos., cum idem
esset (quod nunquam antea factum erat),
m profectus, prælio victus, et interemptus
lein cons. Appio Claudio et M. Perpenna,
Obsequente, cap. 87, id est A. U. C.
n anno priore Crassus fuisset consul,
in bellum esset profectus, quo ipso anno
am perisse volunt. Nullo igitur modo po-
seditio Gracchana, que repressa est
vel 621, pontificatum maximum gerere:
icinio Crasso, primum is honore ipsi obla-
quidem absentem, quippe qui, ut *invidia sub-*
ter speciem legationis in Asiam ablegatus erat,
lum testatur auctor de Viris Illustribus.
præbuit. Nimirum stipendia, annonam mi-
m præbendam vocant auctores varii. Du-
or, num legi possit præfuit: sed priorem
m me haud in viro amplectitur Colum-
quam loca, que laudat, sibi adjunctam
m que præbebatur, qualia et apud Ter-
ron., Horat. aliosque occurrunt. Sed ut
e loco absolute ponitur, ita et præbitores
heodos. dicuntur provinciales, qui angu-
cula præbebant ad cursum publicum in
nciis, explicante Jac. Gothofredo.

Nimirum purpuram, que signum erat
e et Cæsareæ dignitatis. Ita c. 20 et 28
ensu absolute exuere dixit, pro imperium

e parte mutaverat... Locus hic obscurus,
video, corruptus est; ita tamen, ut le-
atione in integrum restitui possit. Dicit
ntius Galerium Maximianum affinis sui
zæ nomen mutasse, quia et ipsius nomen
erat Diocletianus: unde scribo, *quent re-*
Maximinum vocari de suo nomine. Nam
letianus nomen ex parte mutaverat omnis
Maximianus fidem summa religione præ-
icet Galerius Maximianus ante dictus fuit
ognominatus Armentarius, quia, ortus pa-
rariis, pastor armentorum fuerat. Inde
omen tribuitur ab Aur. Victore in Cæ-
causis Julium Constantium, Galerium Maxi-
cognomen Armentario erat, Cæsares crea-
pitome: Constantium et Galerium Maxi-
gnomento Armentarium, Cæsares creavit.
vis diserte non tradat Galerium ante
esaris potestatem Armentarium fuisse
tamen illud affirmare non dubito; quia
non est aliquem ausurum fuisse eum
uare, postquam ad id honoris fastigium
licet non diffitear, mox in eadem Epi-
jam Cæsarem, sic appellari. Ex parte

igitur, id est, cognomen Armentarii mutavit Diocle-
tianus, illumque, retento Galerii nomine, vocavit
Maximianum; idque omnis causa, quia sperabat cum
tam fidem sibi futurum, ac erat Maximianus, cujus
nomen alteri dabat, Hercules, de cujus fidelitate ita
loquitur Victor: *Maximianum statim fidem amicitia,*
quanquam semiagrestem, militum tamen atque ingenio
bonum, imperatorem jubet. In Epitome tamen, carus
nulli, ne patri aut socero quidem Galerio, fuisse dici-
tur. Sed cum Hercules non fuerit filius Diocletiani;
nec Galerium habuerit socerum, legendum utique
est: Is Maxentius carus nulli unquam fuit; uti supra
memini me monere, docuitque non modo Valesius;
verum etiam Baluzius.

Hominis causa. Corrupte, ut jam inuimus, pro
omnis causa. Idem autem vitium etiam est apud Schol.
Juven. ad Sat. II, v. 142. *Steriles mulieres februan-*
tibus Lupercis sese offerebant, et ferula verberabantur.
Hoc homine, qui, etc., ubi scribe: verberabantur, hoc
omine; qui. Reliqua absque mss. ope non videntur
sanari posse.

Meus est affinis. Laxo sensu hæc vox sumitur pro
sororis filio. Occurrit eadem in nummo, quem vulga-
vit du Cange in Famil. Byzant. IMP. MAXENTII. DIVO:
CONSTANTIO. AFINI: erat autem Maxentius frater ex
matre Flavia Maximiana Theodora, uxoris Con-
stantini.

CAPUT XIX.

Kalendis Maiis. Recte notat Baluzius hunc verum
diem esse, quo Diocletianus et Hercules imperium
deposuerunt. Firmat id aliquo modo Eusebius; nam
cum narrasset Dionysium decollatum fuisse a. d.
9 kal. April., addit, *ἐν τούτῳ, id est, per, vel circa idem*
tempus, mutationem factam esse imperatorum. Er-
rat igitur Idatius in Fastis, qui illud accidisse scri-
bit kalendis Aprilibus; et potuit non satis bene intel-
lexisse Eusebium, illudque ἐν τούτῳ, ad kal. Apriles,
utpote proximas, retulisse: sed ex Lactantio patet
de longiori tempore hoc intelligendum esse. Zozi-
um idem narrare notavit Columbus, quod tamen
nullibi apud eum extat; et puto virum cl. non ce-
pisse Baluzii mentem, quippe qui scribit, mendum
quidem esse apud Zozimum et in Fastis Idatiis,
ubi ista contigisse dicuntur Diocletiano IX et Maxi-
miano VIII cons. die kal. aprilis. Sed puto virum præ-
clarum inuere Zozimum narrare id accidisse Dio-
clet. IX et Maximiano VIII cons. Idatium vero eosdem
consules et kal. aprilis memorare. Præterea Maxi-
mianum octavo suo consulatu sese imperio exuisse
testatur etiam auctor panegyrici ipsi et Constantino
dicti, c. 8, qui etiam mox nos docet Diocletianum
tunc valetudine et annis laborasse, Maximianum vero
integrus solidisque fuisse viribus.

Priores militum... Sic prior civitatis in passione S.
Mammarii apud Mabill. IV, Annal., p. 94, *priores*
scriui in cod. Theodos. et prior loci, prior scholæ, et
similia apud du Cange in Glossario occurrunt.

Columna cum Jovis signo. Solebant veteres in locis
publicis, et celebritate aliqua solemnibus, columnas
erigere, illisque vel deorum, vel imperatorum statuas
imponere. Multis id exemplis firmari, si id agerem,
posset: sed monebo tantum Constantinopoli col-
umnæ, que hodieque ibi extat, fuisse impositam
Marciani imperatoris statuam, addita hac inscrip-
tione, teste Sponio:

PRINCIPIS HANC STATUAM MARCIANI
CERNE TORUMQUE
TEREIUS VOVIT QUOD TATIANUS OPUS.

Vir eruditus arbitratur cor Marciani vasi, quod col-
umnæ imponitur, quadrato inditum, et cadaver
forte sub columna fuisse positum; sed videant eru-
diti, nam potius scribi debeat Forumque. Illic autem
forte Jovis statua fuit collotata, quia Diocletianus
Jove genitus volebat videri; Jovius propterea dicitur,
uti notissimum, Tristanus, t. III, p. 352, videtur in-

nuere Diocletianum purpuram deposuisse in templo Jovis. Certe scribit eum et Maximianum usos esse his verbis, cum purpuram deponeret: *Recipe, Jupiter, quod optasti. Ce que Diocletian fit à Nicomédie, et Maximian à Milan, dans le temple de Jupiter, usans tous deux de ces termes: Recpte, etc.* Sed auctor paneg., c. 12, unde hæc petita sunt, ne templi quidem meminit; et deinde de Maximiano solo loquitur, nulla mentione Diocletiani facta. Eumenius tamen, c. 13 panegyrici Constantino dicti, haud obscure innuit Herculium in Jovis, et quidem Capitolini, templo deposuisse imperium. Nam postquam laudasset Diocletianum, quod imperium resumere nollet, addit: *Hunc ergo illum, qui ab illo fuerat frater adscitus, puduit imitari: huic illum in Capitolini Jovis templo jurasse pœnituit: non mirum, quod etiam genero pejeravit, id est: Hercules non imitatus est Diocletianum, et ipsum pœnituit se jurasse in templo Jovis Diocletiano sese ipsius exemplo bona fide imperium deponere.* Gesta autem hæc sunt ab Herennio Mediolani, ne quis forte Romam intelligat, propter Jovis Capitolini mentionem. Nam, exemplo Romæ, etiam capitolii in aliis urbibus fuerunt: quod de Capua testatur Suetonius in Tib., c. 40; de Tolosa, passio S. Saturnini apud Chiffletium, et Ado in marty., p. 195; de Ravenna, idem, p. 118; de Augustonudo, Eumenius in orat. de Restit. Scholis; de Corintho, Pausanias: quam in rem videri etiam potest Velserus, l. iv Rer. Aug. et in commentario, ad conversionem S. Afræ. Columna autem græcis *στήλη* dicitur; quæ vox frequenter etiam *statuam* notat, id quod sæpe viri eruditi non observant: in Anthol., l. iv, c. 8, tit. *εις εικονας*, etc., occurrit epigramma Posidippi *εις στήλην Ἀλεξανδρου τοῦ Μακεδόνος*, quod male vertitur in *columnam Alexandri*: id quod mirandum certe, quia poeta celebrat statnam Alexandri a Lysippo factam. Sic *στήλην Ἀμαζονίδα*, quam celebrat Plato in Axiocho, non puto reddendam esse *columnam*, verum *statuam Amazonis*; quod vitium etiam interpretes Plutarchi committunt in vita Thesei: *Nam is Hippolyten vocat eam, quam Theseus habuit, non Antiopen.* Quidam vero aiunt hanc cum Theseo pugnantem occubuisse *jaculo a Molpadia transfixam: καὶ τὴν στήλην παρὰ τὸ τῆς γῆς ὀλυμπίας ἱερὸν ἐπὶ ταύτῃ κεισθαι; eique statuam eam, quæ est juxta telluris Olympiæ ædem, positam esse: male vulgo columnam impositam esse.*

Huc purpuram Diocletianus injecit suam. Nimirum Maximino Daza, sive Daizæ. Verum hic interrogare eruditos libet, num inter purpuram imperatoris et purpuram Cæsaris aliquam differentiam fuisse existiment. Certe contrarium suadet hic locus, quia Diocletianus Augustus purpura sua induit Cæsarem Maximinum; et inde iterum res quæsitum digna est, quo insigni imperatores a Cæsaribus fuerint distincti. Nam tam Cæsares quam imperatores etiam diademata gestasse ex nummis patet, docueruntque illustres viri Spanhemius dissert. 8, et du Cange, numero 16 dissertationis de inferioris ævi Numismatis; ita tamen, ut interdum Cæsarea dignitas daretur *χωρὶς τοῦ διαδήματος*, uti ex Chrysostomo notat ille: quomodo Demetrius rex Syriæ Myrinem Samium habuit *κρονοῦν ἔξω τοῦ διαδήματος*, teste Athenæo, lib. xiii, et quomodo Philostratus, lib. vii extremo, *ἐν καίσαρος σχήματι*, et *ἐν διαδήματι* opponit: ubi Julianum scribit *in habitu Cæsaris* vixisse annos quinque, post Constantium vero cum diademate duos et dimidium. Unde clarissime patet illo tempore diademata solis Augustis fuisse reservatum; quamquam extent nummi in quibus Julianus diadematus cernitur cum *INS. D. N. JULIANUS NOR. CAES.*, quos ex alterius partis Inscriptionis *VOT. V. MULT.* ultimo Cæsarea dignitatis anno percussos fuisse constat; ceteroquin in plerisque Cæsar Julianus absque diademate vel corona laurea cernitur. Unde et Julianus cum vivo Constantio a militibus Augustus crearetur, diademate, vel torque, quia illud non aderat ad manus, coronatus fuit; uti coronatus speciem saltem obscuram superioris præten-

deret potestatis, teste A. Marell. l. xx, c. 4, ubi notandum Cæsarem Julianum testari *se non diademata habuisse*: unde certe mirum est e nummis adhuc Cæsarem diadematum cerni, nisi signatus fuerit eo ipso tempore quo dictus fuit, quia, teste eodem, lib. xxi, *quinque jam Augustus edidit*: vel potius hoc adscribi monetariis. Ceteroquin Constantius Chlorus, Constantinus, M. Licinius Junior, Crispus, Constantius Junior, Constantius et Decentius Cæsares, in nummis apud Du Cange occurrunt vel radiati, vel laqueati, vel nudi capita; nisi quod CONSTANTINUS JUNIOR, etiam diademate, sed gemmis non ornatus, cernitur in nummo uno. Diademata autem primorum imperatorum sumpsisse dicitur Constantius, vel Caligula ab Aur. Victore: *Primus, male capiti imposito, Dominum se jussit appellari* major Suetonio habenda fides, qui scribit eum multum abfuisse quin diademata sumeret, specie principatus in regni formam converteret, *causa* Quia et oblitus sui Victor in Epitome, Aur. hoc tribuit: *Iste primus apud Romanos diademata piti innexuit*; cumque Cedrenus alique moris Constantianum Magnum faciant auctorem, vel dicitur cum Valesio, ad lib. xxi, Ann. c. 4, Constantianum non perpetuo usum eo fuisse, verum interdum ac solemnioribus diebus; Constantianum primum perpetuum diademata gestasse, idque inter insignia Augusti imperii fuisse habitum Cæsaribus concessum: vel Aurelianum diademata nexuisse capiti absque gemmis, Constantianum illi gemmas addidisse, quomodo certe in nummis ornatus occurrit. Aurelianum non conspicitur diademate cinctus; nisi quod Trist. t. iii, p. 211, non laudet, cujus in una area conspicitur *Vabalus* in altera *Aurelianus*, ita ornati; putatque illum hunc percussum esse in Oriente a Vabalo, ut indicaret se imperium Aureliano submittere, quæ significare diademata, quo Romani nondum suorum imperatorum hoc tempore cingebantur nummo, quem similem plane publicavit P. Aurelianus corona laura cingitur, et Vabalus diademate. Sed ante Aurelianum Antonius Caracalla diademate usus est, si modo nummis Græci haberi debet; Tristannus enim t. ii, pag. 215, unum in quo inde cernitur *triremis*, et *ΑΝΤΩΝΙΑΝΗC CEYHPAC*, infra *ΤΑΡΚΟΥ ΜΗΤΡΩΠΟΛΙΤΗC* Caracallo ex ejus sententia diademate cinctus *ATT. K. M. AYP. EYHPOC. ANTONINEINOC*: nisi diademata hoc Tarsenses pro more Orientalium regum fuisse nec diademate Caracallam usum esse unquam ante Caracallam Heliogabalus diademata, et diademata gemmatum usurpavit, uti notat illustris Salmuth, p. 370 Exere. Plin.: *Diademata, ait, regum fas candida et lata: tales erant sacerdotum insulae. Diademata Romanorum imperatorum tale fuit, quod Heliogabalus gemmatum usurpavit: diademata Julium Cæsarem uti tentaverat Caligula; post Constantianum vero omnes gemmato usi sunt.* Velim etiam maximum hoc nos clarius docuisset. Herodianum diademata Heliogabali caput lib. v scribit exornasse *νον λιβῶν πολυτελῶν χρυσαῖα διαδητισμένον, et coronatorum lapidum coloribus florentem*; et alibi eum habuisse impositum *εις εἶδος θιάρας στεφάνου καὶ λίθους ποικίλων τιμῶν, coronam ad τὴν αὐρο lapillisque pretiosis insignem.* Sed non proprie diademata; deinde gessit illud Heliogabalus non ut imperator, verum ut sacerdos dei sui. Herodianum inspicienti patebit. Sed ut diademata relicto ad purpuram revertat, arbitror primum stare Diocletiani tempore nihil ad aliquem Augustum vel Cæsarem declarandum opus fuisse, quamquam injectionem; et si diademata etiam illi relictis, illud Lactantium silentio non prateriit deinde purpuram insignem tanti fastigii fuisse Constantino, quem milites, mortuo patre, Aurelianus fecerant, Galerius purpuram mittit, ut ultra a

in societatem videretur, cap. 25 infra; et Maxenti suo, post depositum imperium in Campania, purpuram mittit, et bis Augustum nominat, §. Hinc qui sese imperio exuebant purpuram aut victori: ibid. *Dedit se ipse, vestemque etiam* (id est, purpuream vestem, purpureum patentem) eidem a quo acceperat reddidit; rursus: *vito populo, qui erat concitatus, Maxentium perinduerunt*: nimirum milites, qualia etiam videntur cap. 28, 29, 32, 47 et 50. Sed nota est; et de hac purpura videri nonnulla postpud. Rad. Fornerium, v, 30 Rer. Quotidia-

triamque dimittitur. Id est, Diocleam, prope Dalmatiam oppidum, ubi præclaro otio conuati notat vir doctissimus. *Diocleam* certe patuisse Diocletiani tradit Aur. Victor, eumque Paulus Diaconus, lib. xi. Verum eum Salonasisse scribunt Eutropius, lib. x, et Zonaras: *in patriam* possit exponi, in Dalmatiam, vel s, uti nunc equidem mihi videtur. Aur. Victor Diocletiano, Herulio, Galerio et Constantio scribit fuisse patriam. Constantinus Porphyrogenitus, 9, Diocletianum oriundum facit ἀπό τῆς πατρῴας Σαλονίας; et vel Saloniam vocat χωρίον, Scelavis tunc temporis erat vastata et deleta, vel at agrum Salonæ vicinum; vel χωρίον significem, et ita Salonis ipsis natus esset. Zonaras ita loquitur: *Διοκλητιανὸς ἐν Σάλωνι πόλει τῆς ἑπείρου διεγενέσθη, ἧς τὴν αὐτῶν καὶ πατρῴαν, quæ nimirum erat ipsi patria. Dioclea autem, vel Diocla, Epirum sita, et longe a Salona remota; nec lures eo nomine urbes fuisse. Salonam conueniente Diocletianum non modo patet clarissime ex eo quod Herulio et Galerio ad resumendum imperium eum in hortantibus dedit: Utinam Salonæ visere olera nostris manibus institua! profecto in istud tentandum iudicaretis; verum etiam alio Diocletiani, quod prope Salonas fuit, quod dicitur Spalato dicitur, uti clare docet Sponius ὁ 2ος, nec non Georgius Wheler, eques Anglus, diligentissime illud descripserunt. Quin et in latio, vel hac villa mortuus est Diocletianus. Symus in Chron.: *Diocletianus haud procul a Salona villa sua Spalato (aliis Aspalato) moritur, et inuicem privatus inter deos refertur.* Quæ verba, Hieronymo omnia profecta sunt, certe ante eam quadringentes annos palatium hoc Spalatoel Aspalatum dictum fuit. Sed mihi latinitali Hieronymiani temporis consideranti videbatur quam vocem eam oriri, ut loquantur, libripatriam esse, et inde inter ipsa auctoris verba suum reperisse; atque id a vero alienum eo videtur, quia Eutropius, a quo Hieronymus usus non absque ratione suspicatur Scaliger, *Diocletianum privatam in villa, quæ haud prolonis est, præclaro otio consenuisse.* Occurrit et eadem vox in Notitia imperii. *Procurator in Jovensis Dalmatiae Aspalato*: adeo ut iis retere nolim, qui vocem hanc quadringentes annis orem faciunt; nisi eam quis censeat hic etiam in explicationis causa fuisse. Habuit igitur tianus prope Salonas villam vel palatium suum; ritus, ibique forte etiam sepultus est. Amm. l. xvi, 8, sepulchri ejus meminit: *Velamen eum a Diocletiani sepulchro furatus quibusdam occultabat.* Eruditissimus Valesius credit s et cameras subterraneas eleganti opere s, Aspalathi Constantino Porphyrogenetæ des, sepulchrum ipsum Diocletiani esse; quamtutius mihi videatur esse censere istas palatius esse reliquias, quod vastissimum fuisse ex constat. Neque modo Diocletianus ibi severum etiam inter deos relatus fuit; et arbiValesius velamen purpureum in ejus sepositum consecrationis certissimum indicium Scio Eutropium atque Hieronymum narrare*

nulli post natos homines præterquam Diocletiano contigisse, ut, cum privatus obiret, inter deos tamen referretur: sed non video, quale indicium purpureum paludamentum ejus honoris præbere potuit, cum potius id vel lectulo ferali, vel sepulchro fuerit impositum, ad indicandum eum imperatorem fuisse. Deinde mirum mihi admodum videtur neminem præter laudatos auctores de Diocletiani consecratione loqui; nec eam vel in nummis, vel marmoribus occurrere, cum cæteroquin vivi imperatores pietatem suam his monumentis in defunctos testari soliti sint. Quid revera dicam hac de re, vix habeo, cum mihi verosimile non videatur Constantinum vel Licinium hunc honorem Diocletiano habuisse; quippe qui putabant eum Maxentio ac Maximino favisse, uti patet ex Victoris Epitome, et quorum Constantinus etiam passus est ipsius picturas una cum Maximiani picturis detrahi, teste Lactantio, c. 42. Galerius tamen Maximinus apud Euseb. ix, 40 Hist. Eccl., Diocletianum et Maximianum vocat θεοσιτάτους, quod non incommode vertitur per *Divos*: quamquam ita potuerit appellari a Christianorum itidem persecutore, honoris causa, licet consecratus non fuerit; qui honor tamen Maximiano Herulio, si modo is intelligitur, et non potius Galerius Maximianus, a Maxentio habitus fuit. Ut autem ad patriam Diocletiani revertar, arbitror eum natum esse Salonis, vel prope Salonas, sive in agro urbis illius suburbano, quia dicitur *in patriam suam* a Lactantio revertisse, et quia constat eum prope Salonis, deposito imperio, privatum vixisse. Sed tamen Victor *Diocleam* memorat, urbem Epiro proximam: *Diocletianus Dalmata, Anulini senatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Dioclea, quorum vocabulis, donec imperium sumeret, Diocles appellatus.* Nullis ambagibus utitur Victor, clareque dicit Diocletianum vel Dioclem a matre et oppido, in quo natus erat, nomen suum traxisse. Quid tam veteri auctoritati opponam nescio fere; nisi dicamus cognatione nominis deceptum Victorem, vel verba luxata et loco suo mota esse. Sane hunc scrupulum de nihilo non esse alii necum, ut arbitror, sentient, qui Pauli Diaconi, qui ubique Victorem sequitur, verba inspiciant: *Matre, oppido pariter atque nomine Dioclea, quorum vocabulis, donec imperium sumeret, Diocles est appellatus.* Longe hinc alius exoritur sensus; et Paulum si sequimur, Diocletianus non erit natus in urbe Dioclea: verum mater ibi edita in dias luminis oras idem nomen gessit, et ab ea, ut et oppido, unde fuit oriunda, filius Diocles fuit appellatus; potuitque eum mater prope Salonas, vel in ipsa ea urbe parere, licet oriunda foret Dioclea.

Sed quoniam nova editio Lactantii adhuc sudat sub prælo, facere non possum quin iis quæ de urbe Dioclea notavi nonnulla addam, si forte inde Diocletiani historia magis illustrari possit. Observo igitur, ex urbe illa oriundam Diocletiani matrem, aliosque in ea natum esse ipsum Diocletianum narrare. Sed intercedit Constantinus imperator; isque, cap. 29, de administrando imperio, scribit *κάστρον Διοκλητιανόν*, quod suo tempore παρά τῶν Διοκλητιανῶν habitabatur, à Diocletiano exstructum esse; et cap. 35, regionem Διοκλιανόν nomen habere a castro ibi a Diocletiano exstructo, quod habitatoribus vacuum tunc etiam Dioclea vocabatur. Quin et cap. 31 necnon 35 testatur Diocletianum Romanos multos Roma exitos in Dalmatia collocasse; et proculdubio tunc etiam Diocleam extruxit, vel potius eo coloniam traduxit, locumque, ex quo mater erat oriunda, ornavit ac ampliore reddidit. Ut enim Constantinus cap. 30 scribit Salonam castrum esse ἔργον Διοκλητιανοῦ βασιλέως, cum tamen urbem eam constet longe vastiorem esse, atque adeo eandem a Diocletiano non nisi ornari, augeri vel muniri potuisse: ita etiam Diocleam ab eodem principe ornatam et auctam fuisse existimo, quod per *condere* Latini, per *χτίζειν* et *ἀκοδομεῖν* Græci exprimebant. Sed et illud observandum, eodem in libro bis

mentionem *Aspalati* fieri. Nam cap. 29 imperator memorat *Diocletianum* τοῦ Ἀσπαλάτου κάστρον ὅπερ παλάτιον μέχριν ἐρμηνεύεται exstruxisse; habuisse veluti domum illud, propriam dulam et palatia ibi ædificasse, pleraque eorum peritissa; superesse ἐπίσκοπον τοῦ κάστρου, et templum *S. Domni*, quod fuerat cubiculum imperatoris; subter esse rotundos fornices, eosque fuisse custodias, in quas sanctos immaniter a se cruciatos conjiciebat; castrum hoc non exstructum esse ex latere, neque anchorego (materia quædam est), sed ex lapidibus quadratis inter se ferro ac plumbo liquefacto coagmentatis; esse ibi columnas complures cum epistylliis, inque iis voluisse *Diocletianum* exstruere fornices, et tegere oppidum, superque illos fornices domos binarum aut trinarum concamerationum (nam ita puto Græca verba reddenda esse), mœnia autem urbis non habuisse περιπάτου, neque propugnacula, sed muros solum altos (καὶ τοῖκας προσταγγοῦς) in quibus foramina erant ad emittenda. Capite 30 iterum scribit *Salonam* et *Aspalathum* a *Diocletiano* exstructa, et hic ejus palatium fuisse. Horum ego certe nonnulla fabulis annumeranda esse existimo. Nam primo totam urbem fornicibus tegere, et iis domos imponere *Diocletianum* voluisse, vix est verisimile: deinde quæ de martyrum cruciatibus narrantur vana sunt, cum nemo Veterum memoret *Diocletianum*, postquam *Salonas* deposita purpura concessit, in Christianos sævisse; et tandem dubito valde, num *Aspalathum* significet parvum palatium. Præterea observandum *Constantium Porphyrog.* c. 30 *Diocleam* facere propinquam oppidis *Dyrrachii* regionis, nullum illi aliud eo nomine memorari, et proinde unam tantum sic dictam urbem proculdubio in eo tractu fuisse; et tandem *Constantium*, *Constantini Magni* patrem, cap. 53 *Constantem* perpetuo appellari; ibidemque narrari, eum, cum esset *Τριβούνος*, contra *Sarmatas* ad *Halyn* fluvium jussu *Diocletiani* exercitum duxisse, atque adeo ipsum, antequam *Cæsar* vel *Augustus* fieret, in *Asia* militasse.

Orientem calcandum. Id est vastandum, perdendum, concalcandum. Et ita loquebantur de gente victa, cui propterea in nummis imperatores pedum plantas imponunt. *Calcere gentem*, *Justinus*, lib. xii extremo; *calcere tyrannos*, *Corippus*; *calcere mortem*, *Julius Firmicus* (apud quem duriore metaphora etiam *calcere undas sub remis* legitur) dixerunt. Huc respicit *Ovid.* iv *Trist.* 2:

Crinibus en etiam fertur Germania passis,
Et ducis invicti sub pede mœsta sedet.

Et l. ii *El.* 2. ex *Ponto*:

Nec designata est abjectis *Illyris* armis
Cæsareum famulo vertice ferre pedem.

Prudent., lib. i contra *Sym.*, v. 462, et lib. ii, v. 748, similiter loquitur; et quomodo *Maximinus* *Orientem* perdiderit et vastaverit docet *Lactantius*, c. 38.

CAPUT XX.

Natura mitis esset. Quod et inde patuit, si *Orosio* fides habeunda, vii, 25, quia *Galerio* cessit *Italia* et *Africa*, contentusque fuit *Hispania* et *Gallia*. Sed unde hæc hauserit ille ignoro, cum *Diocletianus* sibi et *Galerio* retinuerit *Orientem* late sumptum, *Constantio* autem dederit *Britannias*, *Hispanias* et *Galias*, *Maximiano* vero *Herculio Illyricum*, *Italiam* et *Africam*, uti commentatur illustris *Antistes P. de Marca* initio dissertat. de *Patriarchatu Constantin.* Sed apud *Socratem*, quem laudat, nihil aliud reperio, quam *Diocletianum* *Nicomediæ τὰ βασίλεια*, sive *regiam*, constituisse. *Victor* ita de hac re loquitur: *Quasi partito imperio, cuncta, quæ trans Alpes Galliarum sunt, Constantio commissa; Africa Italiaque Herculio, Illyricique ora ad usque Ponti fretum Galerio: cætera Valerius retentavit; quæ clarè docent, Orosium dormitasse plane cum hæc scriberet.*

Ne filium nominaret. Ita Cæsares vocabantur ab

Augustis, uti docet *Baluzius* ad cap. 8. *Incertum* *Panegyric.*, qui est dictus *Maximiano* *Hercule Constantino*, cap. 3: *O divinum tuum, Maximianum dicitum, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem. tatis ordine filium, etiam generum esse voluisti!* *S. Herculius* adoptaverat *Constantium*, patrem *Cotini*, qui inde ipsius nepos erat factus; uti majore ordine filius, quia *Cæsar* ab eo creatus, vel quia tunc temporis renuntiatus fuerat imperator: quod tertium factum fuisse ex *Inscriptione veteri* ad *Phæd.* doceo. *Maximinus*, apud *Euseb.* ix, 40 *Historiæ* *eclesiasticæ*, *Diocletianum* et *Maximianum* vocat τὸν γυνέον, quia ab iis erat factus *Cæsar*.

CAPUT XXI.

Tanquam familia utantur. Id est tanquam servum per familiam designatur. *Phæd.* *Fab.* 58.

Æsopus domino solus cum esset familia;

Id est, cum nullum alium servum haberet. *Æsopus*; *Fab.* 46: *frusta jactat familia.* Sed hæc sunt. Reges autem *Persarum* omnes subditi servos existimasse docet multis exemplis *Brissot.* lib. i de *Regno Persarum*.

Honores ademit. Forte ideo, ut torqueri posset cum ceteroquin *Decuriones* et honorati viri *Romani* a *tortura* forent exempti, uti non hunc locum *Baluzius*. Inde *Amm.* *Marcell.* xxv de *Valentiniano*: *His ille cognitissimus efferatus, ut etiam inimicus acer magis, quam severus, uno quo in hujusmodi causas, quas arroganter pro majestatis imminutæ miscbat, omnes quos juris justitia, Divorumque arbitria quæstionibus ex cruentis, si postulasset negotium, statuit tormentum flagi.* Verum, cum postea legati nobilitatis demissi orarent ne delictis supplicia sint graviora, senator quisquam inusitato et illicito more torqueretur, emendatum est crudele præceptum idem loquitur; torrique honorati tantum sunt imine majestatis, quemadmodum docet *Valesius* ante eum *Fornerius*, iii, 8. *Rer.* *Quotid.* Sic *Lambertus* ablata prius fuit dignitas *praefecturae*, antequam datus est, teste *Amm.* *Marcell.*, lib. xv; quam in plura possunt videri apud *Langletum*, lib. xiii. *Semestrium.* Et huc pertinet aliquo modo locus *gens* qui extat in *Libello* *precum Faustini: Clementinus, licet non esset christianus, tamen bene reverentiam nomini episcopatus, in eo mihi homine, quem videbat rationabiliter et fideliter obtinere respondit Osio: Non audeo, inquit, episcopum illum mittere, quandiu in episcopi nomine persequeris sed da tu prior sententiam, eum de episcopatus honore dejiciens, et tunc demum exequar in eum quasi peritum, quod ex præcepto imperatorum fieri desidero.*

Lusorium. Scilicet *lusus* habebatur cum ursis, quæ feris bestiis pugnare; eratque illud inter juvenum exercitia, *Infra* c. 24: *Sub obtentu exercitii ac per feris illum objecerat.* Et forte *lusorium* hinc nomen habet, quia homines ad id exercitii cum feris ludabant, et eas irruentes saltibus aliisque modis trabantur, uti clarissime patet ex *Diptycho Leodiensi* et iis quæ ad illud notat *Witthemius*, cui addi potest *Buleng.* c. 29, de *Ven. Circi.*

Afferri nominatim jubebat. Nomina scilicet subhibebant hæc feræ, quomodo apud *Marcell.* l. xxxi. *ursarum*, quas *Valentianus* alebat, vocabatur *aurea*, altera *Innocentia*. Est gemma apud *Leonem Augustinum*, præcipuum *Urbis Antiquarium*, ii, N. 32, in qua cernitur homo flagellum tenens eoque demulcens ursam ipsi assilientem, cum inscriptione in circuitu: ΕΥΤΥΧΙ ΜΑΡΚΕΑΛΕ, et supra dorsum bestię, ΕΙΡΗΝΗ, quorum hoc nomen proprie esse ursæ, altero vero homo bestiam circumdantem bonam fortunam videtur exoptare. Et ita *equos* *mina* singulos sua in *Circo* habuisse, ex *Suetonio Dione*, inscriptionibus vetustis tam a *Grutero* quam *Sponio* editis constat.

ana comedendi, sed absorbendi. Scilicet ursi et sorbere sanguinem, et ita corpus consu-
rent : unde *αἰσθητοὶς θηρίων* eos recte accen-
sius VIII, 7 Hesi. Eccl. *Obsorbere* autem
ud Flautum Truc. 2, 3, 30, occurrit : *Quæ*
quicquid venit intra pessulos ; et Mil. 5, 2,
enim absorbui. Nam nimis calebat, amburebat

Sed quia ursorum mentio, tentabo expli-
m et alterum passionis SS. Perpetuæ et
s locum, qui elegantes admodum, nec satis,
am, explicati sunt. Commodum imperato-

ilius ex Dione narrat venationibus et con-
is ferarum operam diligentem dedisse, atque
era his verbis utitur : *Δειλὴν γὰρ τὸ θία-*
τυμπάτοις τισὶ διαμέτρους τὴν τε στέγην περι-
ρουσι, καὶ διὰ τέρνουσιν ἄλληλα, ἐν ἑξ ὀλίγου
ἐν τετραγῶν τὰ θηρία μεμερισμένα ῥῶν ἀκοντι-
αὶ enim divisim theatrum omne connexis qui-
liametris tecum habentibus, circa quod inam-
erat, ac sese bifariam secantibus, quo facilius
et angusto loco belluæ divisæ in quatuor par-
trajicerentur. Lucas Holstenius, vir paucis

idus, censet Xiphilium loqui de pontibus
stri, quorum mentio in passione SS. Perpe-
licitatis, ad quam hæc notat : « Quod paulo
tis est mentio, videtur institutum Commodi
ut in Amphitheatro pontes essent. Refert
philinus in Commodum hunc imperatorem
theatri arenam PONTES struxisse, ut inde
liceret. » Sed institutum Commodi nihil
cum his pontibus habere persuasus sum,
id alios mecum existimatos, qui Dionis
nis antiquissimæ verba conferre atque exa-
elint. Commodus enim amphitheatrum di-
τάτοις τισὶ διαμέτρους, id est, inter se junc-
a altum erectis tabulis, quæ amphitheatri
a quatuor æquales partes ad hunc modum

Has namque machinas ex ligno fuisse satis
ἰ πύργου, quia ea vox de ea materia fere
t proprie usurpatur. Πύργη δὲ μόνων, con-
ædium sunt fores, quæ ex pluribus tabulis
ntur ; πύργα, πύργα, machina lignea in
atro, de qua multa satis monuerunt eruditi.

insuper cingebantur στέγη περιδρόμων, quo
Dio in orbem amphitheatri porticum esse
etiam, per quam circumire, et ex qua bes-
tis commodissime conficere poterat imperator,
erpres tectum diametris tribuit, illudque
ante auctoris alienum esse sequens schema
tiet.

phitheatrum. B. περιδρόμος. C. D. primus
E. F. Alter diameter, qui ambo se invicem
s rectos secant.

hoc plane Herodianus, lib. I de eadem re
iens : τῶν δὲ κομμοῶν ΠΕΡΙΔΡΟΜΟΣ ΚΥΚΛΩ κα-
το, ὡς μὴ συσταθῆναι τοῖς θηρίοις μαχόμενος
, ἀνωθεν δὲ καὶ ἐκ ἀσφαλτοῦς ἀκοντίζων εὐτοξίας
αὐθροίας παρέχοιτο δεῖξιν, id est, interprete
Politano : *Ubi cum spectaculi dies adsuit,*
phitheatro exædificatus Commodus peridromus
r quem decurrere in orbem posset, ne cominus
is pugnans periclitaretur, sed superne ac de
tela jaciendo, jaculandi potius scientiam,
titudinem, ostentaret ; et paulo post ait ipsum
currentem superne jaculis confodisse nobi-
animalia : περιδρόμων ἀνωθεν κατακόντιζεν. Peri-
, seu porticum, etiam Herodianus narrat :
præterea Dio, καὶ διὰ τέρνουσιν ἄλληλα,
bifariam secantibus ; vel, ut ego redderem,
qualiter secantibus. Sic enim locutus est Aris-
to. vi Politic. : Ἐὰν διὰ γίνηται δικαστήριον,
ἐν ἀqualiter in duo dividatur. Neque certe
io potest intelligi, cum paulo post dicat ani-
adrfariam fuisse partita, et diameter vix
r, nisi cum totum in duas partes dividitur
ut facili opera patet ex diametro globi ter-
liorumque circulorum, per quorum centrum

ductus binas partes æquales facit. In hoc amphithea-
tro duplex diameter est : unus in latitudinem, alter
in longitudinem ductus ; unde factum ; ut moles illa
divideretur in quatuor partes æquales : quod fieri
in figura proposita liquido apparet. Rationem autem
reddidit Dio : *ἐν ἑξ ὀλίγου πανταχόθεν τετραγῶν τὰ θηρία*
μεμερισμένα ῥῶν ἀκοντίζονται : quo facilius undique ex
angusto loco belluæ divisæ in partes quatuor jaculis
trajicerentur ; vel, ut vertendum censeo, quo facilius
undique brevi tempore. Cæterum merito queri potest
qua tandem ratione spectatores confectionem fera-
rum videre potuerint, si peridromus a summo ad
imum ex tabulis fuerit compactus. Nam si ea forma
fuit, nullo modo spectaculo homines frui potuere.
Puto igitur, vel hunc peridromum atque diametros
non adeo altos, et inferiora sedilia vacua relicta
fuisse ; vel diametros quidem in altum erectos, peri-
dromi vero partem inferiorem visui perviam, eum-
que tantum in superiore parte fuisse factum, ita ut
Commodus circumire, et bestias jaculari, spectatores
vero omnia oculis haurire possent. Cum hoc Com-
modi instituto Pontes, qui laudantur in passione,
nihil commune habent ; aliumque eorum usum fuisse
luce meridiana clarius docebo, ea tamen lege et con-
ditione, ut de eorum origine, quæ plane ignoratur,
nihil in medium allaturus sim. PONTES igitur fuerunt
tabulata allevata in modum pontium, ita ut una pars
terram tangeret, altera vero pedibus ligneis, ex aliave
materia factis, allevaretur, in quibus damnati ab bes-
tias statuebantur vel constringebantur, ut majore
impetu feræ in eos ferrentur, et dilaceratio seu vexa-
tio, ut loquebantur, ab omnibus posset conspici.
Nulla tamen erat amphitheatri divisio, sed in ipsa arena
patente, omniumque oculis exposita, PONTES erant
exstructi ad hunc ferme, ut opinor, modum. Firmat
certe explicationem hanc Passionis auctor : Et cum
ad ursum substrictus esset in ponte, ursus de cavea
prodire noluit ; id est, cum martyr vincetus in ponte
deponeretur, ut ursus in eum impetum facere et
sævire posset, quod paulo ante, apro subligaverat, suffossus
ab eadem bestia post dies muneris obiit ; id est, dum
in ponte, vel certe arena deponeretur vincetus, et of-
ferretur apro dilaniandus. Atque hic rons in eadem
Passione pulpitem appellatur. Itaque in comissione
spectaculi revocatus, leopardo expertus, etiani super
pulpitem ab urso erat vexatus : sive, in pulpito vel
ponte positus, primum a leopardo, inde ab urso fuit
vexatus, id est, morsus, laceratus ; quo sensu hæc
vox solet usurpari. Nam Arnobius atque Lactantius,
lib. VII Instit. vexationes bestiis tribuunt, Græcique
eam rem ἀλκυθμών τῶν θηρίων appellant. Quin et as-
cendere respectu horum pontium, vel pontium,
martyres dicuntur, uti patet ex eadem passione :
Cæteri quidem immobiles et cum silentio ferrum recep-
erunt, nullo magis Satorus, qui, ut prior ascenderat,
prior reddidit spiritum : ascenderat scilicet in pul-
pitem, vel pontem. Quamquam insicias ire nolim,
posse etiam spoliarium hoc loco intelligeni ; quod cum
fuisset instar cavernæ subterraneæ (Cassius Severus
specum, Plinius scævum receptaculum vocat), cum-
que Satorus ex eo per gradus pervenerit in thea-
trum, non incommode ascendisse dicitur. Hæc mea
hæc de re sententia ; quam tamen mutare paratus
sum, si quis meliora doceat.

CAPUT XXII.

Lancea emendabantur. Ut gladii pœna honoratior,
quam securis : ita lancea emendari videtur honora-
tius fuisse, quam sustibus castigari ; arbitrorque et
gladium et lanceam militiæ suam originem debere.
Non puto tamen apud Apul. lib. x hujus moris men-
tionem fieri, uti arbitratur vir doctus ; et per disci-
plinam ibi intelligo disciplinam militarem, cujus ex
prescripto exercitus ambulans ita sarcinas suas com-
ponere debebat. In passione sanctarum Perpetuæ

et Felicitatis scala miræ magnitudinis in visione conspicitur a Perpetua, *cujus in lateribus omne ferramentorum genus erat infixum, gladii, lanceæ, hami, machæræ*: sed hæc lanceæ ideo memorantur hic, ut puto, quia iis martyres nonnunquam transfigebantur. Postquam autem hæc vox ab Hispanis desumpta est, teste Gellio, xv, 30, frequens ejus usus esse cœpit; militesque nonnulli, qui ita armati erant, Lancearii dicebantur, uti patet ex Notitia imperii, et inscript. 3, p. ccccxcv, Gruteri, in qua præfectus Lanceariorum videtur memorari. Meminit et eorum libellus precum Faustini: *Et primum quidem vexat per publicas potestates: ita ut aliquoties solum intempesta nocte raptum per lancearios de urbe sustulerit*. Et ante tentorium præfecti castrorum lancea figebatur, teste Obsequente, lib. extremo de Prodigis, forte, ut illud ab aliis internosci posset.

Bonam mortem. Occurrit et hujus mentio in P. Syro: sed in editione ejus ultima male scribitur

Bona mora est homini, vitæ quæ extinguit mala.

Nam vel legi debet *hora*, vel *mors*; et in genere Syrus mortem bonam vocat, quæ aliquem miserum et infelicem e vita tollit. Clarissimus Baluzius etiam inter bonas mortes recenset strangulationem, quia homines qui ita vitam finiunt absque cruciatibus et tormentis moriuntur. Lactantius, c. 30, appellat *informe letum*, exemplo Virgilii, et *turpem atque ignominiosam mortem*, respectu dedecoris quod ejusmodi exitum sequebatur; et ævi medi scriptor Witichindus *malam mortem* libro tertio: *Tres duces gentis Ungariæ capti, ducique Henrico presentati, mala morte, ut digni erant, mulciati; suspensio namque crepuerunt; nam strangulationem, et talem suspensionem, uno eodemque loco habendas esse, unusquisque facile concedet*. Et jam olim Homerus extrema Odyssea X: *μη καθαρὸν θανάτου* vocavit, quando quis suspensus strangulabatur; notatque Eustathius *καθαρὸν θανάτου* existimari τὸν διὰ ξίφους, μισρὸν vero, vel detestabilem, τὸν ἀγχουμαίον; quam in rem idem omnino videri debet ad Od. A, pag. 1678. Ante Eustathium eandem differentiam observavit Hesychius, eundem Homeri locum explicans: *Μὴ μὲν δὴ καθαρὸν θανάτου δὲ ἀγχουμαίον. θανάτου οὐκ ἔστι καθαρόν, ἀλλ' ὁ διὰ ξίφους, ὅθεν οὐδὲ ἐναγίζουσι τοῖς ἀπηχαιμένους*; isque nos insuper docet strangulatis ne quidem parentatum fuisse. Xenophon, lib. II de Exped. Cyri extremo, eandem Menonis Thessali narrans, clare testatur honestissimam mortem habitam fuisse, capita præcidere: *Sed necatis jam ducibus cæteris, et ipse a rege mortis pœna mulctatus est, non ille quidem ut Clearchus, et duces cæteri, quibus præcisa sunt capita, ὅσπερ κάλλιστος θανάτου ἔδοκει εἶναι, quæ mors esse videbatur honestissima: sed ut homo sceleratus, anno toto excruciatuus vivus, tandem expirasse dicitur*. Et Seneca alicubi testatur nullo genere homines mollius mori, quam gladio secta cervice. At contra strangulationem mortem infamem et fœmineam vocat Latinus Pacatus cap. 28: *Quorum alter post amplissimos magistratus, et purpuras consulares, et contractum intra unam domum quemdam honorum senatum, vita sese abdicare compulsus est; alteri manibus satellitum Britannorum gula domi fracta, et inusta fœmineæ mortis infamia, ut scilicet maluisse vir ferri amantissimus videretur laqueo perire, quam gladio*; atque ex Tacito et Suetonio observat clarissimus Schefferus, mulieres hoc genere supplicii affectas fuisse. Præterea notandum obiter Tac., lib. XVI, Annal. extremo, ubi narrat lentitudinem exitus graves cruciatuus attulisse ei qui venis incisis moriebatur, non de Petronio, ut arbitratur Baluzius, sed de Pæto Thrasæa loqui.

Bonam mortem. Id est, facilem, absque cruciatibus et tormentis; quo sensu venarum sectionem *bonam mortem* vocari cap. 26 observat Baluzius. Videtur etiam honestius habitum fuisse gladio quam securi percussum vitam finire. Extrema rep. nondum gla-

dii pœna in usu erat, uti recte ex Luciano notat Casaubonus, sed sub imperatoribus usurpari cœpta; utque lictores securi utebantur, ita milites gladio cervice damnatis demebant, adeo ut hic mos ab iis videatur originem suam duxisse. *Miles decollandi artifex* memoratur Suetonio in Calig., cap. 52, et Antoninus Caracalla interfectorem Papiniani increpavit, quod eum securi percussisset, non gladio, teste Dione, et Spartiano, *cujus hæc sunt verba: Papinianus securi percussus est, et a militibus occisus; quo facto percussori dixit: Gladio oportuit te exequi meum jusum*: unde haud obscure patet militibus gladium fuisse ordinarie in usu, illiusque pœnam honestiorem habitam, quam securis. Et licet decollationem *bonam mortem* vocet Lactantius, quia mollior, tamen et illa potest cruciatus suos et dolores habere nonnunquam; quando scilicet miles, vel sector collorum, ut Cicero in Orat. pro Roscio loquitur, plures ictus infert. Lat. Pacatus, cap. 41: *Nisi vero vel levior manus aliena, quam propria, vel sœdior mors privata, quam publica, vel longior pœna ferro incumbere, et corpore vulnus onerare, et recipere interitum statim totum quam supplicium dividere, poplitem flectere, cervice extendere ad plagam fortasse non unum*. Hinc pecuniam dabant licitoribus damnatorum proximis, ut ictu uno, levandi cruciatus gratia, ipsis caput auferrent, quemadmodum ex Ciceronis Orat. 5 in Verrem constat. Atque ex eo loco, non secus ac ex Suetonio in Vita Calig., c. 50, dicimus populum tela non sumpsisse in carnificem, si plures ictus damnato infligeret, imo postea lege vel consuetudine sancitum fuit, ut carnifex post tertium ictum ferire amplius non auderet, si fides habenda est historiæ passionis B. Cæcilie, Valeriani, Tiburtii et aliorum, quam Bosius edidit, cujusque pag. 26 hæc verba leguntur: *Quam cum spiculator tertio ictu percussisset, caput ejus amputare non potuit; sic autem senescem eam cruentus carnifex dereliquit: nam apud veteres lex erat ei imposita, ut si in tribus percussionebus non decollaretur, amplius percutere non audebat*.

Causidici sublati, jureconsulti aut relegati aut necati. Recte hos distinguit, quia illi causas in foro vel judiciis agebant; hi vero de jure respondebant, uti vel ex Cicerone patet, et Hotomanni libello, quem jurisconsultum inscripsit.

Litteræ autem inter malas artes habitæ. Per malas artes intelligo *magicas*, quæ imperatorum edictis erant vetitæ, quæ vocantur *artes malæ*, et *artes Dardaniæ*, uti doceo ad Homeri Apotheosin, p. 271: *Artes secretas* vocat A. Marcell., XIII, 6, *artem Atraciam* Statius, et Thebaidos. Putaveram olim a Proclo in laudatione B. Chrysostomi magiam vocari *artem Midæ*: sed nunc amplector unice quod mihi inter confabulandum suggestit spectatæ nobilitatis vir Joh. ab Haarsholten, tunc temporis Frisiorum nomine ad confessum præpotentium generalium ordinum delegatus; censeoque apud eum scribi debere *Artemida nudavit, vel fugavit*.

Judices militares, humanitatis litterarum rudes, sine assessoribus. Id est, præsides, proconsules, duces, comites, alii qui in provinciis militiæ præerant, dicebant jus provincialibus, non adhibitis assessoribus, vel jureconsultis, uti ante fieri etiam ipsis ab imperatoribus solebat, docente Forncrio, lib. IV Rer. Quot., cap. 10. Hi erant quasi consilarii judicum, unde in Lus. veteri C. Calpurnius Asclepiades dicitur *assedissee magistratibus pop. Romani*: qui Asclepiades cum dicitur fuisse *medicus*, videtur et alii, quam jureconsulti, esse adhibiti; nisi ponamus eum simul juri operam dedisse. Atque ex hoc tempore paulatim, ut opinor, consuetudo invaluit, ut judices ordinarii vel civiles negligere, et causæ deferrentur ad judicium militare; quod legibus latis prohibere Constantius, Arcadius, Honorius et Marcianus, imperatores, uti docet Gothofr. ad tom. I Cod. Theol., p. 86. Suidas in v μαζιμῆνος tradit eum factum imperatorem, confestim amicos omnes, qui Alexandro la-

nerant, quique σύνδροτοι vel assessores a cantur, removisse; dumque in Oriente multa nefaria facinora perpetrasse, Christianum esse, et tandem in gravissimum incidisse, carnem instar ceræ liquefactam, candio quasi flagrasse, ita ut ipsa humana eretur. Unde patet et illum assessores re- quod tamen ita accipiendum est, ut eos moverit, qui Alexandri erant amici. Haussit us narrationis Suidas ex initio libri 7 He- tique ex eo primum legi debet ἐπιλεχθέντες, ; deinde respiciunt illa Maximinum, qui in Severum excepit: sed quæ de morte untur referenda sunt ad C. Valerium Maxi- ziam, de quo similis plane narrat Eusebius, iremo, et Lactantius, cap. 49, vel ad Maxi- alerium, de quo agitur cap. 53.

CAPUT XXIII.

ibus ubique diffusis... Ita, cap. 26 et cap. amen hisdem Censitoribus fides habebatur. A in provinciis censum agebant, Censitores re dici: unde in Inscript. Censitor provin- ciæ citerioris, et aliarum provinciarum in idibus Censitores occurrunt. Erant autem, vel civitatibus, debebantque illi, qui in abant, cum liberis et servis eo venire: t, ut fora omnia urbium, vel civitatum, nt servorum gregibus, utque in civitatibus rusticæ plebes fuerint adunatæ, quamadmo- loquitur Lactantius.

omnis generis scribebantur. Id est, annota- tabulis eorum referebantur; et significan- proprie loquitur, nam vectigal, quod pro- cendo dabatur libera Republica, scriptura fuit: inde ager scripturarius est pascuus, o; et publicani vocantur scripturarii, ut . Quod autem addidi olim, Judæos pro ar- ctigal solvisse, uti hoc loco jussu Galerii ores fuere numeratæ; nunc nunc, putoque, t. 3, v. 15, in genere perstringere Roma- ritiam, et religionis veteris contemptum, Camænarum sylvam locarent Judæis. lebentur... Nimirum ex equuleo. Prudent. mani martyris.

census his Asclepiades jusserat riscerandum corpus equuleo eminus indere.....

serum putatis, quod retortis pendeo tentus ulnis.....

Tarachi: Dispoliate eum, cingite, et suspen- is: Cum suspensus es, consenti, et sacrificia. bina cum Lactantio plane conveniunt, non alter Amm. Marcell., xiv, 9: Eusebius ob- tius negans, suspensus in eodem gradu con- tit; pro quo idem, xix, 12, dixit: Diu uti- ens equuleo. Corrupta vox, Equuleus, ut apud Adonem in Martyrol., pag. 58: Dein t in exilium directus est, in quo rursus diu- cæsus; sensus enim postulat, ut legatur, Qua ratione autem torti et suspensi sint noxiive in equuleo, videre licet apud Ma- ionium, aliosque.

versus parentes suspendebantur, fidelissimi vi contra dominos vexabantur. Id est, liberi autur in equuleo, ut contra parentes testi- fierent; eos nimirum non recte bona sua esse, eandemque ob causam servi per alia lubio graviora tormenta interrogabantur: anter Lactantius exprimit per τὸ vexabantur. hæc habet usum ingentis calamitatis; et ut . 6, loquitur, qui fertur et rapitur, et huc et hitur, is vexari proprie dicitur; cui addi po- dus in u Verrinam. Lactant., c. 27: Nunc Italicæ hostiliter omnia vexasset, id est, diris- astasset; eoque sensu frequens ea vox est

A Justino, Floro atque aliis: quibus adde Servium ad Eccl. 6 Virgilio, et illustrem Salmasium, pag. 787, de modo Usurarum. Verbum hoc arenæ commissionibus etiam fuisse accommodatum, eosque vexatos dici a bes- tiis, quos vel cornubus, vel ore lædebant, ita ut non occiderent, docuit Holstenius ad Passionem SS. Per- petuæ et Felicitatis; et forte per vexationem apud Sueton., Tib., c. 61, tormenta debent intelligi.

Parvulis adjiciebantur anni. Vel hoc factum est, ut possent torqueri, quomodo Lips. ad Tacit. v Annal., 9, notat, puerum quemdam a Triumviris in proscrip- tione jussu esse togam virilem sumere, ut justè posset interfici; vel potius ut tributum penderet. Nam legibus imperatorum cautum erat, ut qui, verbi causa, annos decem non haberent, quique plusquam sexa- ginta nati essent, tributum capitis solvere non tene- rentur, uti patet ex l. iii, D. de Censibus, l. iv et vi Cod. Theod. eodem, ubi potest videri Jacobus Gothofredus.

Pecuniæ pro capitibus. Lactantius hoc capite valde perstringit Galerium Maximianum, quod Censitores ipsius jussu omnia perquirerent et exquirerent, refert- que, agros glebatum ab ipsis dimensos fuisse, etc., tan- quam illa omnia tunc primum introducerentur; quod tamen longe aliter sese habet. Nam Ulpianus, qui Ha- driani temporibus vixit, libro de Censibus scribit, agros, arva, vineas, olivas, pratium, pascua, sylvas ca- duas, vitium numerum, servos, eorumque estates, officia et artificia, lacus piscatorios, portus, salinas, inquinatos, fuisse in tabulis censuales relata, adeo ut nihil novi introduxerit Galerius, et vel culpandus sit ob nimiam acerbitatem, vel quia rem intermissam repetiverit, vel quia hoc tributum in provincias introduxit, quæ ante illud non solverant. Propterea insolitum quasi narrat, in civitatibus urbanas ac rusticas plebes fuisse adunatas. In civitatibus censitores, ut ante monui, ta- bulas censuales conficiebant, annotabanturque ibi agri, qui in territorio siti erant, uti patet ex l. iv, § 2, D. de Cens., atque similiter etiam rusticorum fuere anno- tata capita, qui in territorio oppidi alicujus habitabant.

C Neque tamen video quid novi et insoliti introduxerit Ga- lerius, nisi Lactantius narret, cives et rusticos coactos fuisse capitis censum promiscue exsolvere, cum ante ab hac præstatione Honorati et Decuriones forent im- munes, et in Orientalibus provinciis ipsa etiam plebs urbana, uti docet Valesius ad Amm. Marcell., xvi, 5, cui addi potest Contarenus, cap. 18 Variarum Lec- tionum.

CAPUT XXIV.

Feris illum objecerat. Leonem fuisse, recte ex Praxagora notat Baluzius, hujusque rei memoriam in nummo conservari, cum Trist. sentio, t. iii, p. 528, qui idem narrari a Pomponio Læto tradit, idque eum ab alio quodam auctore, quam Praxa- gora, hausisse putat, qui forte fuit Zonaras, apud quem etiam eadem historia reperitur. Constantium autem leonem vicisse corpus à corpus, ita ut eum comprimeret, nec armis foret instructus, apud Praxa- goram non invenio; potuitque ita in nummis pingi, quia exemplo Herculis leonem vicit, quem fabularis histo- ria tradit leonem pectore pressisse, uti Statius canit, vel brachiorum nexibus nudum elisisse.

In ipso cardine. In ipso puncto, quia ipsum mane- bant pericula, et quia patrem adhuc vivum visurus erat. Acceptis mandatis... Quæ, ut puto, ad Constantium patrem ferret.

Nudatus ei cursus publicus. Id est, equos in iis nul- los esse, quia præcedit, sublato per mansiones multas fuisse omnes equos publicos. Flor., ii, 13: Operis por- tus nudatus. Cic., 13 ad Att.: Nuda præsidio. Hac de re ita loquitur Auctor Epitomes Victoris: Hic cum juvenulus a Galerio in urbe Roma religionis specie teneretur, fugam arripens, atque ad frustrandos inse- quentes publica jumenta quaqua iter ageret, interficiens, ad Patrem in Britanniam pervenit; ubi male Constantium Romæ fuisse obsidem scribit. Errat etiam P. Diaconus, cum lib. 10 narrat Diocletianum dolo peri- mtere Constantium voluisse, quia scilicet eum intel-

lectu animæ, et corporis robore, atque ingenio circa A eruditionem proficere videbat, et deprehendebat, hunc futurum tyrannidis et ejus dogmatis destructorem. Nam hæc omnia Galerio conveniant; nec credibile est, Diocletianum id agitasse, quippe qui cum Cæsarem facere voluit. Unde etiam errare arbitror Philostorgium, 1, 5, ubi scribit, Constantinum fugisse τὴν ἐπιβουλὴν Διακλητιανοῦ, insidias Diocletiani.

Vix lacrymas tenebat. Errat igitur auctor Excerptorum Valesianorum, cum scribit, Galerium Constantinum patri remisisse, postquam causa fuerat victoriæ, quam de Sarmatis reportavit.

Pervenit ad patrem... Procul dubio Eboraci in Britannia ex morbo decumbentem, et post quartum ab adventu ejus diem mortuum, uti arbitratur Baluzius. Sed abit inde multum auctor Excerptorum, scribitque, Constantinum summa festinatione veredis post se truncatis Alpes transgressum ad patrem Constantium venisse apud Bononiam, quam Galli prius Gesoriacum vocabant; post victoriam autem Pictorum Constantium patrem Eboraci mortuum esse. Errat is tamen proculdubio, nec in Gallis, verum in Britannis patrem suum ægrum et morti proximum invenit Constantinus, uti alii uno ore testantur omnes. Deinde Constantius, ex sententia cruditorum, anno Christi 305 trajecit in Britanniam contra Pictos bellaturus, et anno 306 a. d. 8 kalendarum Augusti diem suum obiit Eboraci. Sed turbat hoc valde Eumenius, vel alius auctor Panegyrici Constantino dicti cap. 7: *Jam tunc enim cælestibus suffragiis ad salutem Reipublicæ vocabaris, cum ad tempus ipsum, quo pater in Britanniam transfretabat, classi jam vela facienti repentinus tuus adventus illuxit: ut non advectus cursu publico, sed divino quodam advolasse curriculo videreris.* Nam et is haud obscure innuit, Constantium una cum patre Constantio ex Galliis petiisse Britanniam, vel eum conspexisse patrem vela facientem; videturque talia non dicturus fuisse presenti Constantino, si vera non forent. Narrat igitur eadem fere Panegyrista, quæ Excerptorum auctor: sed victoriam de Pictis postea relata plane rejicit, quia ex eodem et sequenti capite constat, haud multum Constantium post filii adventum supervixisse, docentque illud precipue hæc verba: *Dii boni, quanta Constantium Pium etiam in excessu suo felicitate donastis! Imperator transitum facturus in cælum, vidit quem relinquebat hæredem.* Quæ aliis concilianda relinquo.

Per manus tradidit. In Politia SS. Patrum Metrophanis et Alexandri apud Photium, pag. 4406 legimus, Constantinum sacris Christianorum a patre imbutum, Cæsarem ab eodem renuntiatum esse, et a moribundo βασιλέα, vel imperatorem. Sed Photius scribit, se nescire, unde ista hausta sint; quia scilicet noverat, a veritate aliena esse. Narrant eadem Acta, quæ Constantius moribundus ad filium verba habuerit, quæ si revera ita gesta sunt, lucem inde haud levem capiet *requies vitæ*, quam Constantium accepisse, nos docet Lactantius. Propterea ibidem traditur, Constantium mortuum esse anno tertio persecutionis: quod tamen ita se non habet, si accuratam inimus computationem; nam initium persecutionis incidit in Terminalia, vel 25 februarii diem anni 303, inde ad Martium anni 306 sunt anni tres: et Constantius obiit a. d. 8 kalendas Augusti anni 306, cum jam ageretur annus persecutionis quartus.

Sanctæ religionis restituta. Vel scribendum est *restitutio*, vel cum Columbo *restitutus*: adeo ut vere Constantinus Restitutor ¹² possit dici. Ita Restitutor or ¹³ Restitutor exer ¹⁴ Severus; et ¹⁵

MINERVA. RES

Lav

Gloss. Medii ævi, quomodo, *laureatas litteras postes*, et alia dixerunt.

Constantinum vero, non imperatorem, sicut, sed Cæsarem. Non conveniunt auctores dicunt, cum imperatorem, mortuo patre eum Cæsarem tantum a militibus esse factum sententiam sequitur Lactantius, Eum VIII, cap. 15. Socrates lib. 1, c. 2. Sed Zoz tradit, milites Constantino *καίσαρος ἀξίον* et Excerpta Valesiana testantur, eum *omni consensu Cæsarem esse creatum*; neque aliam meniam, cap. 11 Panegyrici quem ipsi C Augustus dixit: *O fortunata, et nunc omni terris Britannia, quæ Constantinum Cæsarem disti!* Quæ certe non pronuntiasset Eumenius deatur etiam cap. præcedente) si res aliter buisset. Idem sequitur, licet posteriori scriptor, Hugo Floriacensis, isque narrat in Constantium ordinasse Licinium Cæsarem, et filium suum Constantinum Cæsarem.

quod prius tamen a veritate alienum est Cæsarem fuisse Constantinum, res est et nummique illud testantur, in quibus non me verum etiam fil. Augg. dicitur, quomodo vocatos fuisse constat. Digna sunt panegyrico Herculio et Constantino dicti verba *quam quid ego in te ætatis tuæ potius, quam nomen usurpo? cujus tanta maturitas est, pater imperium reliquistis, Cæsaris tamen contentus expectare malueris, ut idem te, qui clararet Augustum. Siquidem ipsum imperium pulchrius judicabas, si id non hæreditarium crevisset, sed virtutibus tuis debitum a peratore meruisses.* In quibus verbis nescit vir eruditus admodum invenire potuit, *Faustæ Constantinum, cum ei pater imperium set, Cæsaris tamen appellatione contentum fuit enim ea mens panegyristæ, neque hoc loco iis, quæ post Faustæ nuptias acciderunt:*

Constantinum, cum ipsi a patre Constantio imperium, noluisse Augusti nomen sed Cæsarea dignitate fuisse contentum; idem illum diceret Augustum, qui patrem ris fastigio ornaverat; id est, Maximianus qui etiam in ipsis filix Faustæ et Constantium eum creavit imperatorem. Idem initio Panegyrici principes, Maximiane (velis ne Auguste, et Constantine oriens Imperator, certum est ea precipue isto sermone consunt hujus propria lætitiæ, qua tibi Cæsaris nomen imperii, et istarum cælestium nuptiarum celebrantur. Constantinus igitur factus Augustiarum tempore; et observandum obiter viter Panegyristes aduleter Imperatoribus dicit, Constantinum expectasse, ut ab e patrem Constantium creaverat Augustus Augustus diceretur. Nam hoc in mentem potuit Constantino, quia Maximianus Hercules moreretur, deposito imperio vebat in Campania, vel, uti Eutropius narrat. Quod autem in Epitome Victoris, Diacorum initio lib. xi legimus, Constantium esse factum eodem tempore, quo collata fuit in Severum et Maximinum, err manifestus, uti etiam optime notavit Baluz 19, et quod Acta Metrophanis et Alexandri tium narrant, Constantium admodum juven creatum fuisse Cæsarem, ante a me refer

Sed Cæsarem... Non male Baluzius veterii verba, VIII kal. Jan. Natalis Invicti, r lud tempus, quo Constantinus a Galerio nuncupatus, licet obstare videatur, quod mortuus sit mense Julio anni 306, stantius more solemniter lauream imagin ad Galerium, et tamen primum ab eo ut tus sit mense Decembri anni ejusdem. S non displicet hæc conjectura, præferriq

rationi Petavii: vir enim ille eruditissimus ad
nam Orat. iv Juliani, intelligit ludos in hono-
olis *invicti* celebratos. Certe *sol invictus* sapi-
in nummis occurrit, et in uno Victorini absolute
us vocatur. Sed si maxime hoc locum habere
t, non tamen video, quo sensu *Natalis Solis* di-
tr: deinde, si in hunc diem ludi in honorem
celebrati rejiciuntur, Saturnaliorum diem ulti-
proxime il sequentur, quibus Constantini tem-
is octavam accessisse gratis equidem affirma-
Nam ultimus Saturnalium dies est a. d. x ka-
s januarii: *Natalis Invicti* vero incidit in 8 ka-
rum earumdem. Cum autem eo Natalis Cæsaris
antini forte celebratus sit, sequitur, Solis ludos
sse in 9 kal. jan. Hoc certe die in calendario no-
munus consummat, illoque indicari videtur, nul-
liatorum munera amplius eo anno fuisse cele-
; et cum Julianus dicto loco scribat, post ago-
olis in honorem celebratum nefas fuisse ullum
πῶν θεαμάτων exhibere, suspicio mihi oborta
ludos hoc die Soli sacros fuisse ex instituto,
iliani, vel alterius imperatoris; nam ultimum
alium diem proxime illi sequebantur: Ἀλλὰ,
ἢς κρονίους οὐσι θελευταίαις εὐθύς συνάπτει κατὰ
τὰ ἡλια; et paulo ante, πρὸ τῆς νεομηνίας εὐ-
ετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ κρόνου ἡμέραν (ita legi-
forte) ποιούμεν ἡλια τὸν περιφανέστατον ἀγῶνα.
ec velim alii diligentius examinent; optimeque
ere poterit dignitate et doctrina illustris Span-
s, qui nobis Julianum emendatiorem promisit,
nta is eruditione præditus sit, docent satis su-
e in ejusdem imperatoris Cæsares notæ.

CAPUT XXVI.

centium Romæ factum imperatorem. Eutropius
cap. 2, scribit, Maxentium haud procul ab
villa publica moratum fuisse. Fuit Romæ villa
i in Campo Martio; eratque domus ampla, in
terarum gentium legatis lautia præbebantur,
cent Nardinus et Donatus. Illa hic non debet
i, sed prætorium, vel villa, quæ publica, ut
vocatur, quia ad imperatores et rempublicam
ibat; quomodo *jumenta publica* dicuntur, qui-
rsus publicus peragebatur. Nam Epitome Vic-
os docet, Maxentium fuisse in villa sex millibus
e discreta, ab itinere Labicano; eademque verba
s apud P. Diaconum, qui tamen et villam ap-
publicam. Sic in via Appia fuit alia via publica.

Excerptorum Vales. pro Maxentio filio evoca-
e venit Hercules, qui per perjurium Severum
m custodia tradidit, et captivi habitu ad urbem
it, et in villa publica Appiæ viæ tricesimo mil-
ustodiri fecit. Eutropius quoque, x, 2, narrat,
atinum Magnum Nicomediæ in villa publica

Interpres Græcus reddidit, ἐν Νικομηδείᾳ
non secus ac scilicet Plutarchus eadem a-
etam fuisse scribit ἐν χωρίῳ μικρῷ, id est, in
blica; quemadmodum Latini loquuntur. Nam
significat non modo agrum, verum etiam vil-
rel domum in agro extra urbes exstructam; et
Constantinus Porphy., ii Them. 9, dicit, Dio-
m oriundum esse ἀπὸ τενος χωρίου Σαδῶνος,
e potest, eum in agro, vel villa prope Sælonas,
in loco, ubi postea exstruxit palatium amplum,
fuisse; qua de re videri possunt, quæ ad cap.
e. Certe sic Maximianus Hercules haud pro-
prie palatium exstruxit in loco, ubi parentes
reabant opera mercenaria, teste Epitome Vic-
P. Diacono; et Constantinus oppidum Naisum,
atque educatus erat, magnifice ornavit,
em in Excerptis sæpius laudatis legimus:
natus Helena matre villissima in oppido
eductus, quod oppidum postea magnifice
uis rescribi debere judicaret. Helena
in oppido Naiso, vilitatem certe gene-
deret.

...n imperatorem. Notatu dignum præci-

A pue est, Eusebium, l. viii, c. 14, *Historia eccl.*, nar-
rare, Maxentium initio simulasse se christianum esse,
ἐπ' ἀρεσκείᾳ καὶ χολακείᾳ τοῦ δήμου Ῥωμαίων, ut morem
gereret, blindireturque populo romano. Nam inde vi-
deor affirmare posse, christianorum numerum ingentem
hoc tempore Romæ fuisse, et forte eos gentiles
superasse. Neque enim aliam causam invenire, quam-
cumque in partem hæc versem, possum, cur christi-
anorum gratiam captaverit novus imperator, qui
ethnicæ superstitioni erat devotissimus, et christia-
nos odio prosequeretur.

Castra quoque prætoriana sustulerat. Ea diminuta fuisse
a Diocletiano et Herculio, vel certe illo, docet nos
Aurelius Victor: *Hercules libidine tanta agebatur, ut
ne ab obsidum corporibus quidem animi labem com-
primeret; Valerio parum honesta in amicos fides erat,
discordiarum sane metu, dum enuntiatoribus posse agi-
tari quietem consortii putat. Hinc etiam quasi trancae
vires urbis, imminuto Prætoriarum cohortium atque in
armis Vulgi numero, quo quidem plures volunt impe-
rium possuisse; cujus loci hunc sensum esse puto,
Diocletianum raro cum aliis imperatoribus fuisse, quia
discordias ex congressibus metuebat, nec iis habe-
bat fidem; consortium posse coli censuisse per alios,
quos sibi invicem mittebant; et imminuisse militum
prætorianorum numerum, quia timebat, ne illis alius
uteretur ad ipsi bellum inferendum. Et nota ex Eu-
tropio est Diocletiani suspecta prudentia. Per in armis
vulgus forte intelligi possent cohortes urbanae, quæ
tunc temporis ex vulgo lectæ videntur; vel cum Cl.
Baluzio legendum est *inermis vulgi*, quia et vulgi
magna multitudo seditionibus causam præbere solet.
Quod autem hic imperator fecit, adscribit Galerio
Lactantius, nisi ille postea etiam imminuerit præ-
torianorum numerum. Nam licet narret, eum castra
prætoriana sustulisse, non tamen illud ex omni parte
verum est, quia id postea fecit Constantinus Magnus,
teste Zoximo ii, 17, atque ab eo imminutam valde
præfectorum prætorio potestatem fuisse, docet Vales-
sius ad Amm. Marcell. xiv, 9. Constantinus autem ea
sustulit, quia milites prætoriani jussu Maxentii
Romæ certo tempore obvios quosque occiderant, et
ingentem stragem ediderant, tradentibus Eusebio
viii, 14, et P. Diacono, l. xi, et quia apti erant foven-
dis factionibus. Victor: *Quos (senatum et plebem)
in tantum afflicta verat, uti prætorianis eadem vulgi
quondam annuerit; mox: Quorum odio prætoriae le-
giones ac subsidia factionibus aptiora, quam urbi
Romæ, sublata penitus, simul arma atque usus indu-
menti militaris. Non videntur autem multi prætoriana-
rum militum superfuisse, cum Constantinus eos
sustulit, quia ceciderunt magnam partem in prælio,
quo victus Maxentius; ita enim mihi interpretanda
videntur esse verba panegyrici auctoris incerti, c. 7:
Hostes territi, fugatique, et angustiis Multivi pontis ex-
clusi, exceptis latrocinii illius primis auctoribus, qui,
desperata venia, locum, quem pugnae sumpserant,
texere corporibus; nam prætorianos intelligo, qui
Maxentium fecerant imperatorem, et qui cædibus in
Romanos fuerant grassati.**

Tres Cæsares facere non poterat. Obstante scilicet
Diocletiani lege, uti optime explicat Baluzius ejus
legis, vel dispositionis mentio, c. 18: Quod autem
sequitur, satis visum est semel fecisse quod noluit,
Constantinum respicit, quem invitus Cæsarem admisit.

Severum arcessit. Victor narrat, Severum casu ad
urbem (nimirum Romanam) fuisse, et Jussisse Galerium,
ut arma in hostem ferret prope. Certe Severus Ita-
liam obtinuit, potuitque ad urbem fuisse: sed inde
videtur arcessitus in Illyricum a Galerio, qui cum
tunc hortatus est ad recipiendum imperium.

Ad recipiendum imperium. Italiæ nimirum, quod
cum Occidente cesserat Severo Augusto, quodque
occupaverat Maxentius a milite prætoriano factus
imperator. At si Zoimum sequimur, Severus fuit
tantum Cæsar, non autem Augustus, quia ii, 10, nar-
rat, Galerium ægre tulisse τὰ ἐπὶ τῷ Καίσαρι Σεθέρῳ

perire. Sed fallitur; et quia per breve admodum A
tempus in summo fastigio fuit constitutus, cum pro-
culdubio Caesarem vocat. Capite enim precedente di-
serte Lactantius scribit, Severum Augustum esse
creatum, et nummi ejus inscribuntur, NOB. C. SEVERUS.
P. P. 166. Tristanus, tom. III, p. 457, novit eum factum
fuisse Augustum consensu Constantii atque Galerii:
verum, uti ex Lactantio constat, mortuo demum Con-
stantio, Severus Augustus est factus a Galerio, cum
intellexisset Constantium purpura indutum fuisse
a militibus in Britannia. Nam autem, accepto hoc
nuntio, statim Severum dixerit Augustum Galerius,
non vero id primum fecerit, postquam Maxentii con-
atus intellexit, dubium est, stantibus pro utraque sen-
tentia viris eruditis. Ex Lactantio constat Severum
Augustum esse creatum, cum laureata insegna Con-
stantii ad Galerium esset perata; et Zosimus tes-
tatur, l. II, c. 9. Maxentium Augustum esse factum,
cum Romae talis Constantii imago esset exhibitus:
alio ut hinc pateat, non multum inter sese discre-
pare viros eruditos, et utrumque eodem fere tempore
potuisse accidere, licet nihil necesse sit credere, Ga-
lerium revivisse res, quae hodie geruntur, cum Se-
verum renuntiaret Augustum. Nummos observo Se-
veri Caesaris caput repraesentare laureatum, Severi
vero Augusti galeatum, ad indicandum forte, cum
simul ac Augustus factus est, contra Maxentium pro-
fectum fuisse; quo pertinet Augusti Severi nummos
inscribit, CONCORDIA, vel FIDES MILITUM, quae in Caesa-
reis nequaquam apparent.

Veni et incisus. Errat igitur Politia SS. Patrum
Metrophanis et Alexandri, in qua apud Photium, p.
1467, scribitur, Severum morbo extinctum esse; et
forte hinc Severo tribuitur, quod Severo successor
Nigri convenit. Si excerpta Valesii sequimur, jugulatus
fuit, idque non statim, sed postea, uti patet ex
verbis, quae modo laudavi; quaeque etiam nos do-
cent Herculium decepsisse Severum, et jusjurandum
violasse.

CAPUT XXVII.

Urbe munita, et rebus captis inimicis. Locus non
modo difficilis, verum etiam, si quid video, corru-
ptus. Forte legendum est, *rebus captis inimici*, id est,
rebus, quas ab inimico Severo ceperat, diligenter
instruens et muniens.

Utensilia non haberet. Id est, res ad persequen-
dum necessarias. Petrus Damian. apud eruditissi-
mum du Cange in Glossario: *Calcaria, scutica, et si
quae alia equitandi sunt utensilia*, id est, instrumenta.

CAPUT XXVIII.

Quia milites erant, qui Severum reliquerant. Sen-
sus postulat omnino, ut legatur, *quia milites erant
sui, qui Severum reliquerant*; idque verum esse pa-
tet ex cap. 44 et similitudo litterarum vocem eam
extricare potuit.

Diripuit ab humeris purpuram. Si latine loqui vo-
lumus, dicendum foret *deripuit*, id est de corpore
filii detraxit; cum contra *diripere* significet in fru-
stra concidere, uti doceo lib. IV Observ., c. 5. Ita Ovid.,
c. 7:

Velamina Progne
Deripit ex humeris.....

Virgilius: *Tergora deripiunt costis.* Apud Socratem,
ubi de hoc conatu Herculii agitur, legitur, ἀποδύσαι,
quod commodissime verti potest, *perdere.*

CAPUT XXIX.

Cum eo disputaret. Id est, sermocinaretur, disse-
reret, cum eo ageret. Cic. in Fam., 8: *Itaque me
arbitror Synnadis pro tribunali multis verbis disputa-
visse*; Orat. pro Caelio: *Scitote, Judices, eas cupidi-
tates atque haec studia de quibus disputo, non facile in
eodem homine esse posse*; et saepius alibi.

Exclusus a suo. Quod nempe, antequam secundo

Augustum erat factus, Diocletiano etiam
perante, innumera, uti patet ex cap. 7 et
quod regendum nunc vocatus erat a filio M
cap. 28.

Adnot. ubi Dioclet. Notat vir doctus, He-
nricus equidem bona fide non imperasse; hunc
potius quam Diocletianum, numerum senatorum i
Certe Diocles, vel Diocletianus, sex principi
numerari non possunt; quippe qui nunquam p
resumpsit: quod tamen ut faceret, adhort
fuerant Herculius, et Galerius, testibus
et Eutropio. At contra Herculius bona
perabat: cum Maxentius Augustus ipsi p
miserat; et imperator secundo factus, dixi
Constantinum imperatorem, qui Caesar tantu
Faleor vim imperii penes alios quam He
fuisse: sed tamen illi hoc respectu comparari
tiones non potest.

Imperium Licinio daret, substituto in Sev
Ergo statim Licinius Augustus factus est;
constat ex cap. 25, Severus a Galerio nur
fuit Augustus. Auctor anonymus de Vita Co
scribit, Galerium in Illyrico Licinium feciss
rem; eumque sequuntur Tristanus, l. III
(ubi etiam notat Licinium imperatoris titulu
Galerii mortem suspensisse primo, quod vald
alienum est), Osielius ad Tab. XII, et Anto
gius in Dissertat. Hypatica. Verum ex Li
praesertimque ex cap. 20 (ubi disertis verbis
Galerium *Licinium veteris contubernii amice
prima vilitate familiare, Caesarem facere nol
filium nominaret, ut postea in Constantii loc
cuparet Augustum atque fratrem*), necnon ex
notat Henr. Norisius in Explicat. Nummi Di
et Licinii, p. 58, contrarium videtur verum
nummo tamen apud Stradam cernitur *pro
cini patris laureata, cum epigraphe: LICINI
C.A.S.; ab altera parte, CONCORDIA. AVGG. DD.*
Et in alio apud Angelonum, caput ejusdem

tum, et D. N. VAL. LIC. LICINIUS. NOB. C. NORI
laudato notat, Licinium una simul Caesarem
gustum esse designatum, idque aperte
Eusebio et ex nummorum inscript. patere.
vera notat vir doctissimus videri alicui posse
nem Augustum esse illo tempore factum, q
fuerit creatus Caesar; eosque qui Augusti
erant, dici tantum causa, uno eodemque t
quo Augusti renuntiabantur, Caesares esse d
ita Licinius, in Severi locum substitutus, fa
Augustus: sed ut omnia rite peragerentur
eum Caesarea dignitas fuit collata. Idem de l
sentendum esse apparet, cujus nummi etiam
hantur: M. VAL. MAXENTII NOB. CAESAR. LICIN
tem laudati nummi evincunt, Scaligerum
caute notare Licinium in nummis non dici
Quin et Licinium simul Caesarem atque A
esse factum firmat, si particula et interpomi-
etior Aurelius: *Hoc acrior Galerius, adscito
lium Jovio, Licinium veteri cognitum amice
sarem creat et Augustum.* Particula et in edi-
fateor, non apparet: absorpta tamen for-
ultima syllaba vocis praecedentis; nec puto
oblitum fuisse ante memoriae mandare,
Caesarem esse factum, si censuisset eum pr
sarem, tunc vero temporis Augustum esse e
deinde ratio loquendi exigit, ut scribere
Victor, *Licinium Caesarem veteri cognitum
creat Augustum*, si indicare voluit, Licini
temporis Augustum ex Caesare esse factum.

Francorum gens... Doctiss. Baluzius not
corum limitem circa Danubium fuisse. Sed
Rhenum, quem proculdubio rejecit Const
habitarunt: inde late diffusi, uti patet ex
Peutingeri, et variis auctoribus; deinde si
bium habitarunt, non potuit intra paucos
eorum intrare Constantinus, id quod tame
fecisse constat ex hoc capite. Et hoc vel a

Constantinus Francos vicit : unde in ejus num-
ptivus sedet, addita inscript. GAUDIUM ROMAN.
NCIA, apud Illustr. Spanhemium.

CAPUT XXX.

semel abiit impune. Similiter plane Phædrus
8 :

impune abire deinde quia jam non potest.

aliter Terentius, Cicero, Catullus et Seneca
ntur.

isse somnium... Proprie loquitur; unde fre-
er in Inscip. ex visu. Interpres vulgatus LXI
I, post duos annos vidit Phærao somnium.

o et fracto superbissimo gutture. Illustraturus
in Herculii vir doctissimus notat, pessime Sui-
ribere, Diocletianum a senatu jugulatum esse,
ianum vero se suspendisse. Certe Diocletianus
a jussu Senatus jugulatus : sed tamen Hercu-
permissio mortis genere, suspensionem elegit; B
rissime ex hoc Lactantii capite constat. Tra-
m etiam Suidas; adeo ut cur carpatur non
o : errat tamen, quod Maximianum Hercu-
qui suspensio vitam finivit, vocet γαυρόν
enerum Diocletiani; quippe qui fuit Galerius
ianus. Liberum autem mortis arbitrium mul-
n permissum fuisse, satis superque ex Tacito,
tio et aliis constat.

te finivit. Massiliæ scilicet; notatque recte Zozi-
Baluzius, quod Maximinum et Maximianum
ium confundens, hunc scribat Tarsi morbo
um fuisse. Idem vitium committit Socrates 1,
non Cassiod. 1, & Histor. Tripartitæ : Hinc
Maxentii) pater imperandi cupidine voluit filium
privare, quod facere nequivit : post hæc au-
rso Ciliciæ mortuus est.

CAPUT XXXI.

promiserat, redderet. Locus hic admodum diffi-
ci : et vix video quis sensus illi insit. Videtur C
Galerium exactiones graves fecisse, ut vicen-
quæ promiserat, splendide agere et celebrare

rem alteram afflixit. Et hic mihi vix satisfacio,
sus est, ut existimat Columbus, Galerium
e, vel inflixisse securem alteram provinciis,
erim facile Lactantium novam exactionem
re et ab ea alteram, cujus mentio cap. 23
ere; et sic in nomine vicennialium nihil aliud
tam quia vicennialia jam nominabantur, deque
ltus sermo esset, et præparabantur que ad ea
nda erant necessaria. Lacuna forte ita sup-
test : cogitabat. et ut is qui jamdudum, etc.

iorum omnium milites... Eo tempore officium
abat comitatum, vel honines, qui viros illustri
nt : unde in Notitia Dignit. officium viri illus-
fecti prætorio Orientis, princeps, cornicularius;
fficiam virorum illustrium præsectorum prætorio
yricum. Præterea ipsæ etiam dignitates eo no-
veniebant : Suetonius, Ner. 15 : Præterito
ris officio, id est quæstoro; Ins. 4, CCCLXI.
CTO OFFICIO PRÆFECTURÆ PRÆTORIO; infra cap.
fficiam tuam, id est, ad te judicem. Unde
n officiorum milites non male exponi possunt,
n magistratum milites, quos mox vocat mili-
icum.

. In qua scilicet frumentum purgabatur, et dis-
atur a palea. Videantur rei rusticæ scriptores.
futurorum. Nimirum fructuum, qui in agris
nt, et quibus sese alere poterant.

stabo. Id est, exhibebo, dabo. Ita præstare cer-
umam apud Sueton. Dom. c. 9; Cicero, vix
quod promisi præstare posse : inde præstatio et
um præstatio in Jure. Videtur autem Galerius
omnis generis, tapetia, aurum etiam atque
um exegisse ad ornandam vicennialium pom-
nde enim interrogat Lactantius : Unde hoc tibi

A præstabo, vel dare potero. si tollis omnes fructus, ex
quibus venditis talia mihi comparare debeo?

CAPUT XXXII.

Nec Cæsarem se, nec tertio loco... Ita fere sese ge-
rit Maximinus, uti ante fecerat Galerius ipse, quem-
admodum patet ex cap. 9 et aliquo modo obser-
vare possumus Talionis legem; id est, ita eum a
Maximino Cæsare vexatum fuisse, uti ipse vexave-
rat Diocletianum et Herculium. Galerius Maximia-
nus Angustorum primus erat, Licinius secundus;
Cæsaresque habebantur Constantinus, Maximinus,
et Maxentius : sed coactus tandem est Galerius, uti
ex fine capitis patet, quatuor imperatores nume-
rare, ita ut quinque simul forent Augusti, Galerius,
Licinius, Constantinus, Maximinus, et Maxentius.
Sed quo loco Maximini nomen fuerit positum, non-
dum certo constat; et ille nec Cæsar, nec tertio
loco Augustus, nominari volebat : unde clarum uti-
que est eum censuisse secundum locum sibi de-
beri, nomenque suum post Galerii nomen ponendum
esse. Mortuo certe Galerio primus esse voluit, uti
nos docet Euseb. ix, 10 Hist. Eccl. καὶ πρῶτον ἐαυ-
τὸν ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν : primum locum in titulis
atque honoribus vindicare; recteque notat Valesius,
Maximinum sese in operum Inscriptionibus publico-
rum statuarumque primum nominasse, quia ante
Constantinum et Licinium creatus erat Cæsar. Et
hinc ad veram causam deveniri forte posset, cur
Maximini nomen in edicto apud Euseb. viii, 17,
non reperitur; quippe qui non tertio, sed secundo
post Galerium loco nominari volebat. Quod si ta-
men edictum hoc promulgatum est communi titulo,
uti docet Lactantius, cap. 36, id est prescriptis no-
minibus Galerii, Constantini, Licinii, Maximini
et Maxentii ommissa forte a Christianis sunt ulti-
morum nomina, quia non nisi parumper destiterunt
eos persequi; vel illa omisere Galerius, Constantinus,
et Licinius, quia non satis firma cum iis erat amicitia;
et forte, quia Maxentius etiam litem de loco move-
bat, quippe qui ante Constantinum, Maximinum, et
Licinium, a Prætorianis erat factus Imperator. Po-
tuit etiam edictum ad Maximinum et Maxentium
mitti, ut illud præposito suo quisque nomine publi-
casset; et missum fuisse inde constat, quia Maxi-
mianus in Oriente, quem regebat, promulgare illud
noluit, teste Eusebio ix, 1, qui potest videri.

Dispositionem suam servet... Id est, quod statuit,
quod decrevit, quod quasi legem præscripsit; cap.
18 : Debere ipsius dispositionem in perpetuum conser-
vari; cap. 34 : Quæ pro Reip. semper commodis at-
que utilitate disponimus. Inscr. vetus : QUÆ FORMA
INTERDICTI. ET DISPOSITIONIS. SUB. GLADIJ. FERICULO.
CUSTODIENDA. MANDATUR.

Tollit audacius cornua... Majores animos sumit,
audacior fit, atque superbior. Ovid. I Artis, 239.

Tunc veniunt risus : tunc pauper cornua sumit.

Idem iv Trist. 9 :

Jam feror in pugnas et nondum cornua sumpsi ;
Nec mihi sumendi causa sit ulla velim.

Eodemque sensu Micyllo in Luciani Gallo dicuntur
κέρρα εἶναι.

Filios Augustorum. Verissima puto monere Colum-
bum; et nullus alius victus contumacia Maximini di-
citur esse a Lactantio, quam Galerius Maximianus.
Constantinus autem et Maxentius revera filii erant
Augustorum, unde et ita appellantur ab Eutropio, x,
3, Maximinus autem Daza, novus homo; cui tamen
puto hunc titulum etiam fuisse datum, quia nequa-
quam est verisimile, Galerium eum, quem ipse Cæ-
sarem fecerat, præteriturum plane.

In campo Martio proxime celebrato... Locus hic
suas difficultates habet; nec capio, quid sit celebrare
campum Martium. An significat habitas militum de-
cursiones? an vero armilustrium fuisse factum? Sed

hoc celebratum non fuit in campo Martio, verum in regione Urbis XIII, ubi a P. Victore memoratur, *Vicus Armilustri*. Deinde armilustrium non spectavit omnem exercitum, sed tantum ancilia, quæ, uti in observationibus doceo, arma vocantur. Varro, lib. v de L. Lat., *Arnilustrio circumisse ludentes ancilibus armatos*. Præterea, Maximinus non erat Romæ, verum in Oriente, uti ex cap. 36 patet; unde discimus, alias urbes exemplo Romæ etiam campos Martios habuisse. Puto igitur, milites omnes in unum fuisse collectos, vel exercitii, vel alterius rei gratia, diemque illum fuisse solemnem; et propterea Lactantium dicere, *Campum Martium fuisse celebratum*. Et ita fere celebrare *asylum* legitur in Calendario, quod cum Ovidii Fastis editum est: *Templum factum est Carmenti*. Celebratur *asylum*; quod Ovidius, si nonnullas editiones sequimur, ita expressit: *vicini lucus celebratur asyli*; pro quo Heinsius rescribit *Hylerni*; et celebrare *asylum* significat, diem illum colere, quo Romulus *asylum* aperuit; celebrare lucum *Hylerni*, celebrare statim diem in honorem numinis, quod ludo illi præsidebat; et in celebrando campo Martio potuerunt etiam sacrificia Marti oblata fuisse.

CAPUT XXXIII.

Percussit eum Deus... II. Jobi, 7, *percussit Job ulcere pessimo*; Exod. IX, 15, *percussit te et populum tuum peste*; et Jerem. xxx, 12, *occurrit insanabilis fractura et pessima plaga*; moxque sequitur, *plaga enim inimici percussit te, castigatione crudeli*.

Cancer invadit, Gangræna, uti ex medicis latinis Celso et Scribonio, iisque quæ in Lexico Scriboniano notat Rhodius, patet.

Cessare magistri... Petitum est ex Virgilio, scribi debet:

Cessere magistri

Phyllirides Chiron, Amythaoniusque Melampus,

ut docet pag. 4 Apotheoseos Homeri.

Dat Apollo curam. Id est, oraculo suo præscribit, quæ remedia debeant adhiberi; et consultos sæpe ab ægris deos, eorumve oracula fuisse, ut ipsis medicinam facerent, notius est, quam ut probari debeat: tu vide Aristidem variis locis, et M. Anton. Philos. lib. v, § 8.

Sedes tota... Ita etiam infra *sedem fluentem*, partem corporis, qua sedemus, et per quam eiciuntur excrementa, appellat. Græci similiter τὴν ἔδραν dixerunt, uti patet ex Hesychio in Ἐλαφροδοσθῆναι.

Odoritatem... Nullus damno lectionem Batuzii, *odor tener*: sed minimum a vulgata receditur scriptura, si legimus, *odoritas tetra*. Sic occurrunt *prioritas, commodioritas, superioritas*, notata Mearcio cap. 32 Avit. Philologici; nec abijt *uberitas* in nummis obvia, et alicubi memini me legisse *diferitas*, pro differentia.

Inæstimabile... Id est, Innumerabile.

Corporis amiserant speciem. Ita plane Suidas: *Αυροτέρως δὲ φλογίζομενοι καὶ αὐτὰ συνεφλόγησαν τὰ ὄσθα, ὥστε ἔξαφανισθῆναι καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς*: Cum autem incendio magno flagraret, ipsa etiam ossa tota sunt, ita ut humane formæ figura plane deleteretur; nam hæc verba de Maximino, vel Galerio Maximiano, non Maximino Alexandri Severi successore, intelligenda esse, docui ad cap. 22.

Annum perpetem. Id est, integrum, totum; eoque sensu vox hæc occurrit apud Plaut. in Amph.; Justin. v, 7; Ins. 2, CLXIV, adeo ut non satis caute notet Festus, illa solo poetarum usos esse.

Novi doloris urgentis... Vel Græcos imitatur, qui genitivum pro dativo absoluto ponere solent; vel aliquid vitii latet, quod non incommode tollit Columbus per, *nova vi doloris*. Cæterum Haymo, VIII, 2 scribit, etiam Maximinum (ita Galerium Maximianum vocat) subito inflatis visceribus distentum, putrefactisque postmodum vulneribus vermes ebullisse, factoremque intolerabilem exhalasse; et sine capitis se-

quentis, Maximinum Dazam, vehementi ægritudine et doloribus interiorum viscerum correptum, amissis quoque morbo luminibus, et tunc magis quid adversus Christum commiserit videntem, vivendi finem fecisse, lata prius lege pro libertate Christianorum.

CAPUT XXXIV.

Atque utilitate... Quæ etiam in nummo occurrit, cujus in una area cernitur imp. laureatus et MAXIMIANUS P. F. AUG. in altera mulier stolata, singulis manibus tenens singulos globos, et, UTILITAS PUBLICA, apud Andream Morellium in pererudito specimine Universæ Rei Nummarie Antiquæ; et nota est sententia Cassii apud Tac. XIV AN., 44: *Habet aliquod ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publica rependitur*.

Juxta leges veteres et publicam disciplinam... Id est, juxta leges olim latas, ritusque usu receptos, vel præcepta quæ hoc tempore observantur. Plin. x, 82: *Si qui autem se contra disciplinam meam gesserint, statim coerceantur*.

Ad bonas mentes redirent. II dicuntur redire ad bonam mentem, qui sententiis pravis relictis, meliores amplectuntur, et de errore in viam redeunt: quales Ciceroni in epist. ad Famil. dicuntur redire ad sanitatem, id est, ad meliora consilia; et bona mens etiam occurrit apud Petron. *bonæ mentis soror est paupertas*: quo verbo significat, divitiis raro sanam mentem inesse, quia plerumque corrumpuntur luxu aliisque vitiis.

Et per diversa varios populos congregarent... Eusebius vertit, καὶ ἐν διαφόροις διάφορα πλῆθη συνάγειν; quod interpretantur, et in diversis sectis atque sententiis diversos cogerent cætus: cum ego reddere malim, et in diversis locis: putoque etiam Lactantium diversa, nimirum loca, vel oppida, similiter dixisse.

Multi periculo subjugati. Id est, multi tormentis et pœnis, quæ ex legibus nostris tolerare debebant, subjugati, Christo nuntium remiserunt: multi etiam absque tormentis illud fecerunt; si modo deturbare eo sensu, quo putat Du Cange, usurpatur. Loca enim quæ affert, potius notant disjicere, turbam collectam segregare, quam détourner. Prius expressit Eusebius per κινδύνον ὑποβληθέντες; alterum vero per ταπεινότητες, id est deturbati; vel qui metu tormentorum se ad Gentiles contulerunt. Nam ταπεινότης ut notissimum, significat terrere, consternare, percellere, et deturbare, dejicere. Cic. v Fum., 7: *Sed hoc scito, tuos veteres hostes, novos amicos, vehementer literis percussos, atque ex magna spe deturbatos jacere*. Alii: *Suum quemque scelus de sanitate ac mente deturbat*.

Nec Christianorum Deum observare. Aut fallor, aut hæc respiciunt plane hæreses hoc sæculo, vel præcedentibus natas; de quibus post alios præclare agit Frid. Spanhemius, theologus apud Batavos celebrimus, Introd. ad Chronol. et Historiam sacram, cujus nunc secunda pars magno cum fructu et voluptate ab eruditis evolvitur. Nam inter alias fuere multæ, quæ Christum, vel Christianorum Deum, habebant ludibrio; et nescio quæ portenta religionum sibi figebant, uti ex Augustino, Epiphano, Damasceno, Timotheo presbytero, aliisque patet. Edictum autem hoc difficultates suas habet: vade breviter quid mihi de uno et altero loco videatur supponam. Per hæc verba igitur, qui parentum suorum reliquerunt sectam, intelligi debere puto Christianos, qui gentilium parentum et Majorum suorum superstitionibus nuntium remiserant: inde addit, *eos se revocare voluisse ad bonam mentem*, sive facere, ut iterum deos colerent, et relictam sectam amplecterentur; additque rationem, quia scilicet tanta ἀνομία, vel stultitia, sive dementia eos invaserat, ut pro arbitrio sibi quisque religionem et cultum fingeret, et relinqueret instituta primorum Christianorum, qui scilicet uno ore, unoque corde Deum colebant. Hinc adjicit, se jussisse, ut ad veterum se instituta conferrent: id est, ut relictis tam discrepantibus sententiis, deos Gentilium co-

Hunc puto verum horum locorum sensum licet ante suspicatus sim, hæc verba, ut non instituta sequerentur, quæ forsitan primorum constituerant, respicere etiam ad in superstitionem: tamen, re diligentius permuto sententiam, et arbitror cum Baluzio, tis eruditionis viro, taxari Christianos, quod ent a prisca illa parentum suorum simplici in plurimas sectas essent divisi. At quod se ut ad veterum se instituta conferrent, de genti- perditione capio, ad quam Christianos redu- taverat Galerius.

gentiam nostram... Vox propria, atque in ipsis obvia; significat autem clementiam benevo- que imperatorum, sive in remittendis reli- ve in largiendis et concedendis rebus, quæ ur. Meursius eam putat natam Ammiani Mar- emporibus, quia is lib. xvi ita loquitur: *De- eum usque ad imperii finem et vitæ scimus si- bservasse, ne per indulgentias, quas appellant, e rei concederet reliqua*. Sed nihil tale inde esse existimo, quia Ammianus Marcellinus dicit, reliqua tributorum si remitterentur ab oribus, rem illam indulgentias, uti revera ictam fuisse. Est enim vox hæc apud longe res auctores obvia; et notat gratiam vel rem, quam imperatores largiebantur. Sic in Caracallæ legitur, *INDULGENTIÆ FECUNDÆ*, istan. tom. II, p. 169, qui potest videri: in eri, *INDULGENTIA AUG. IN CARTHA*. Hinc Eu- in Paneg. imperatores sæpe vocat *indulgen- principes*; et Ambrosius Orat. in obitum ii, *annuarum exigendarum relaxationem* ab issam, sed morte prævento non præstitam, *dulgentiarum hæreditatem*.

uticula sua... Ita cap. 15 et 36 et 49, ubi vo- ca, ad quæ convenire consueverant. Cicero, o Domo et pro Sestio utitur hac voce, pro congregatione.

item epistola iudicibus, etc. Vel significat se his per iudices certa loca assignatum, in convenient, vel mandatum, ut observent iis agatur, et ut provideant, ne quæ contra icam consilia ineant. Ea enim lege ipsis hæc datur, uti patet ex illis verbis, *ita ut ne quid isciplinam agant*; id est, contra præcepta im- m, contra imperium, contra leges. Apud st, *ὥστε μηδὲν ὑπερβαίνον τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦς*, quod non satis bene reddi credo, *ita ut ni- arium disciplinæ suæ deinceps facere cogantur*; conditione libertas Christianis concedatur, in leges et constitutiones peccent. In princi- em sensu dixit, *τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν καίον*; quod Lactantius est, *juxta leges veteres cam disciplinam Romanorum*.

suum... Libera republica, Romani deos suos t pro salute reipublicæ, uti vel patet ex . 10 et 22. Velleii, aliisque auctoribus. Pri- t Cn. Pompeius Magnus, pro cuius salute t Italia vota suscepit, teste eodem II, 48. Post- perii vis ad unum fuit delata, pro ejus etiam eos rogabant, uti docet idem lib. II extremo Consol. ad Polyb. Plinius sine Panegyrici, s, tom. I, pag. 50, et Julius Firmicus, lib. I

Christiani idem imitati optimo merito; et n etiam pro salute imperatorum, licet gen- ent, precati sunt, idque ex præcepto D. Timoth., II, 2, quod confirmatur v. 7, c. xxxi e. Atque hoc eos fecisse, docent Theophilus colicum, lib. VII, pag. 76; Athenag. Lega- ro Christianis extrema; Passio S. Cypriani, ; Passio S. Victoris Massiliensis a Colomesio, udito, edita, Tertull., c. 50 Apologetici, et Dionysius apud Euseb., lib. VII Hist. Eccles., ubi narrat, Gallum occidisse τὸς ἱεροῦς ἀν- ρὸς περὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας πρὸς θεὸν ὁρῶν: qui etiam videatur cap. 11 libri

A ejusdem. Sic hodie idem faciunt pro imperatoribus Turcorum patriarchæ Græcorum et Armeniorum, teste Iticautio in Vita Mahumetis IV. Veterom consue- tudinem etiam retinere Ægyptios nunc Christianos, et orthodoxos pro imperatoribus Arriana hæresi infectis Deum precatos esse, constat ex Liturgiis Cop- ticis, necnon ex Cyrillo Catech. 4 et litteris Ariuni- nensis synodi ad Constantium missis; quod utinam hodie nonnulli, qui se Christianos primi ordinis et loci volunt esse, observarent!

CAPUT XXXV.

Horrenda tabe... Quæ qualis fuerit patet ex cap. 33, recteque ibi notat Baluzius, similem historiam de Ju- liano, qui avunculus Apostatæ fuit, narrare Joann. Chrysostomum. Idem de eodem Juliano tradit Phi- lostratus VII, 10, sed *vermes* omittit; quos tamen re- censet auctor Passionis Theodoriti presbyteri Antio- chie apud Mabill., tom. IV Anual., p. 133. Cæterum observandum, Maximiani hujus, licet crudelissimi B principis, statum tempore Juliani Antiochiæ adhuc visam fuisse. Amm. Marcell. xxv, 10: *Nam et Ma- ximiani statua Cæsaris, quæ locata est in vestibulo re- giæ, amisit repente spheram æream, formatam in spe- ciem poli, quam gestabat; quæ vel ibi semper man- sit, vel reposita fuit ab infensissimo Christi hoste Juliano*.

Consumptus est. Obiit autem *Serdicæ*, vel prope eam urbem in Dacia mediterranea, uti notat Baluzius ad cap. sequens. Verum nulla in Dacia Serdica, et illa urbs Thraciæ adscribenda est. Neque tamen errant auctores, qui Galerium vel *natum in Dacia non longe a Serdica*, id quod facit Eutropius, vel mortuum *Ser- dicæ* fuisse, scribunt. Nam, uti ante docui, Dacia ul- tra Danubium sita fuit provincia Romanorum a Tra- jano facta; postquam illa defendi non poterat, Aure- lianus provinciales in alteram Danubii ripam trans- tulit, et regionem illam *Daciam* vocavit, cujus pars Danubio vicina dicebatur *Ripensis*, interior vero *Me- diterranea*. Sic Amm. Marcell. XXI, 40 scribit, sum- mitates Æmi et Rhodopes *Illyrios interscindere et Thracas, hinc vicinas mediterraneis Dacis et Serdicæ, inde Thracias despectantes et Philippopolim, civitates am- plas et nobiles*; quæ certe non nisi de Mœsia, vel vicina regione, exponi possunt. Idem, xxvi, 5, *Æqui- tium scribit relationem accepisse Antonii Tribuni, agentis in Dacia mediterranea militem*; quæ itidem in Thracia, vel Mœsia, uti ex sequentibus patet, qua- renda est. Macedoniæ urbem *Serdicam* dici ab Am- miano, lib. xxxi extremo, Ortelium secuti alii cen- sent: sed nihil tale apud eum reperitur, uti ex ipsis verbis patebit. *Obsessi vero apud Hadrianopolim....*

egressi media nocte, vitatis aggeribus publicis, per ne- mrosa et devia, pars Philippopolim, exindeque Serdicam, alii ad Macedoniam currebant. Nam tantum abest, ut Serdicam Macedoniæ adscribat, ut contrarium potius plane affirmet; et si alii petierunt ab Hadrianopoli Macedoniam, alii vero Philippopolim, et inde Serdicam, certe Serdica ab Ammiano Macedoniæ adscribi non potuit: quin imo ab Hadrianopoli Philippopolim, et inde ad Serdicam nostram versus Occidentem rectis- sima via est, cum Macedonia ad Meridiem sita fuerit. Notant etiam eruditi Nicetam Choniatem Serdicam memorare ad Istri ripam positam, et proinde a Medi- terranea nostra diversam: sed ego tantum invenio apud eum, pag. 19: *Hunos, superato Istro, Branit- zobam vastasse, et Sardicam spoliasse*; inde certe evinci nequaquam potest, Istro illius nominis urbem fuisse impositam, cum notum sit, quam multum iti- neris gentes illæ brevi temporis spatio facere solitæ sint, quippe quæ nulli alii rei, quam agendis prædis intentæ essent. Illyrico Serdicam adscribit Socrates II, 20 Histor. Eccles. Sed nec hæc a nostra diversa est, quia Illyrici nomen tunc longe lateque patebat. Nam Appianus usque ad Thraciæ montes Illyricum exten- dit, includitque illi Mœsias et alias regiones; et ex notitia imperii patet, per Illyricum octo præsides

fuisse, Thessaliæ, Epiri veteris, Epiri novæ, Daciæ Ripensis, Mœsiæ primæ, Prævalitanæ, Dardaniæ et Macedoniæ Salutaris; et Rufus Festus *decem et septem provincias* illi adscribit: adeo ut mirum non sit, illius temporis auctores urbem hanc Illyrico adscripsisse. Imo, si consideramus præfectum prætorio Illyrici præsedisse *duobus diocesisbus Macedoniæ et Daciæ, et Daciam complexam fuisse quinque provincias, Daciam Mediterraneam, Daciam Ripensem, Mœsiam primam, Dardaniam Prævalitanam, et partem Macedoniæ Salutaris*, apparebit facile, Serdicam etiam in Illyrico late sumpto fuisse. Constat præterea atque a viris doctis annotatum est, Illyricum dividi in Orientale et Occidentale: illud complexum fuisse partes duas, Mœsiam et Thraciam; provincias undecim, Mœsiam primam, sive superiorem, Prævalin, Dardaniam, Daciam Ripensem, Daciam Mediterraneam, Mœsiam secundam, sive inferiorem, Scythiam, Thraciam, Hæmimontum; Rhodopen et Europam, Illyricum vero Occidentale comprehendere partes quatuor: Rhætiam, Noricum, Pannoniam et Illyrin; provincias novem: Rhætiam, Vindeliciam, Noricum Mediterraneum, Noricum Ripense, Pannoniam primam, Pannoniam secundam, Saviam, Valeriam; et in Illyride populos Japodas, Liburnos et Delmatas. Sic excusari poterit Zozimus, qui scribit Licinium et Maximinum acie decertasse in *Illyriis*, cum tamen ex Lactantio et aliis constet, pugnam eam pugnatam fuisse prope Perinthum, vel Heracliam Thraciæ. Notant præterea eruditi, ex Cedreno et Curopalate videri, imo ex his vetustiore Procopio, lib. iv. *Ædif.*, *Serdicam* juxta Nessum Serviæ esse; et Sigonium, lib. v. Occidentalis imperii cis Istrum in Dacia Mediterranea inter duas Mœsias eam constituere. Priores auctores consulere nequeo: sed Sigonius non alia a me sentit, quia urbem eam cis Bannibium collocat, et ita Daciam transdanuvianam excludit; et Dacia Aureliani fuit inter utrasque Mœsias, et complectebatur etiam Dardaniam, vel Serviam, et forte Thraciæ partem: nisi dicamus, Dardaniam Thraciæ etiam nomine venisse. Nam ego unam tantum *Serdicam* agnosco in Thracia positam: unde in lapide apud Grut., II, p. dxx. *NATIONE THRAX. CIVITATE SERDICA*; et quia Thraciæ forte pars Daciæ postea Mediterraneæ accessit, vel, ut dixi, Dardania etiam Thraciæ fuit annumerata, inde in Thracia et Dacia Mediterranea; et quia Illyricum longe lateque sese extendebat, inde in Illyrico dicitur fuisse sita; existimaruntque eruditi plures eo nomine urbes celebrari; quod tamen a ratione alienum est plane. Sic late *Illyrici* voce utitur Victor, cum scribit, Diocletiano, Herculio, Constantio et Galerio *Illyricum patriam fuisse*; quia Galerius in Dacia prope Serdicam, Diocletianus in Dalmatia, Herculius prope Sirmium, nati sunt; et quamquam Constantii natalis ignoretur locus, proculdubio tamen in iisdem regionibus genitus fuit, quippe qui ex Helena etiam in urbe Naiso procreavit Constantinum, testibus excerptis Valesianis. Hæc ita commentatus fueram, cum incidi in tabulam geographicam Sansonis, in qua vir harum rerum peritus admodum Illyricum delineavit. Animadverti autem, eum *Sardicam* collocare ad fluvium Cebrum a parte Hæmi montis, quæ versus Dardaniam et mare Adriaticum est; cum contra in Tabulis Ptolomei illa conspiciatur ab ea parte montis ejusdem, quæ versus Propontidem jacet. Et sententia firmari videtur per Ammianum Marcell. quem dicentem audivimus, summities Hæmi et Rhodopes *hinc vicinas esse Mediterraneis Dacis et Serdicæ*: inde *Thracias despectusse et Philippopolim*; et ita nulla Thraciæ pars contineretur Dacia Mediterranea. Quicquid sit, una tantum *Serdica* fuit. Et Ptolomæus diserte, lib. III, c. 11, eam *Æmo* monte includit; nam primo scribit, in provincia esse *στρατηγίας πρὸς μὲν ταῖς Μυσιαις καὶ τὸν Ἄμμον τὸ ὄρος ἀρχομένους ἀπὸ δυσημῶν, πρᾶτους ἰαυὴ Μᾶσιαν ὑτράμην, et circa montem Æmum incipientibus ab occasu*; et inter eas numerat *Sardicam*; et mox inter civitates Thraciæ Mediterraneas recenset *Deul-*

tum Colontam, Orcelem, Carpudænum, Byziam, Sardicam, Tertam, Philippopolim, et alias.

Nicomediæ mensis ejusdem... Nullus dubito, quin scribendum sit, *Nicomediæ medio mensis ejusdem*, sive maii; neque enim citius commode potuit proponi Edictum Nicomediæ, cum Serdicæ ægrotaret Galerius, illudque ibi propositum fuit ante hunc nuntium acceptum, pr. kal. maias.

CAPUT XXXVI.

Fretum Chalcedonium... Quod etiam fuit limes imperii Maximini, uti patet ex cap. 45.

Communi tutelæ... Scribendum omnino est *titulo*, uti olim miseram ad Columbum. Nam communi imperatorum nomine data hæc libertas fuit Christianis; et inde sequitur Maximini etiam atque Maxentii nomina edicto fuisse præposita, quæ tamen hodie non apparent; qua de re vide que noto ad cap. 52. Post hoc edictum Christianis pacem datam esse, non modo ex Lactantio, verum etiam ex Euseb. c. 9 de Martyribus Palestinæ, ubi Maximini sævitiis multis describitur, patet. Notandum autem Maximinum vix sex integros menses abstinuisse a persecucendis Christianis, et edictum in Oriente, cui præerat, non promulgasse: sed ducibus tantum suis mandasse, ut a persecutione Christianorum abstinuerent; Præfectumque prætorio Sabinum scripsisse sententiam imperatoris ad provinciarum præsides; primum denique quod fecit, fuisse, Christianos a conventibus, qui *ἐν τοῖς κοινοῖς* fiebant, arcere. *Tituli* autem comprehendebant nomina et honores. Suet. in Tib. c. 50 scribit, *utulis Tiberii adjiciendum esse, Augusti et Livie filius*; et apud eundem in Dom. c. ult. Senatus decrevit, *cradendos ubique titulos, et abolendam omnem memoriam ejus.*

Sacerdotes maximos... Recte ad Euseb. VIII, 14 notat Valesius, ante hæc tempora *ἀρχιεπίσκοπος* et sacerdotes provinciarum fuisse; idemque multis docet Spanhemius in Dissert. nec omittendus insignis locus, qui exstat in Chronologia Monachi Altissiod. p. 59: *Erant etiam tunc, tempore Commodi, in Britannia viginti octo Flamines, id est, pontifices paganorum, necnon et tres archiflamines, quorum potestati ceteri iudices morum atque sanatici submittebantur. Hos denique ex præcepto apostolico idololatriæ eripuerunt; et ubi erant flamines, episcopos, ubi archiflamines, archiepiscopos posuerunt.* Quanquam ignarus non sim, quam difficile sit talibus monachorum narrationibus adhibenda sit, vestigia tamen ibi reperiuntur, gentiles habuisse sacerdotes provinciis vel urbibus impositos. Per *fanaticos* autem intelligo sacerdotes, vel homines diis consecratos; quomodo in Inscript. *Fanaticus ab Isis Serapis; Fanaticus ex vico Bellonæ, et de æde Bellonæ*, occurrunt.

Per omnes deos suos facerent... Id est, omnibus diis sacrificarent. Mira locutio, quæ nescio an alibi sit obvia: cap. seq. dixit *per singulos dies sacrificare.*

Jure suo... Libere, nemine impediante, ex suo arbitrio. Cic. II ad Att., 2; Flor. I, 17, et III, 17 non aliter loquuntur.

Ex altioris dignitatis gradu singulos quasi Pontificæ superponeret... Sacerdotes Maximi ex primoribus civitatum erant lecti, præerantque reliquis ejusdem civitatis sacerdotibus: at toti provinciæ impositus erat *Pontifex*; isque eligebatur ex viris majore dignitate, uti erant præsides, quam qua *primores* erant, præditis: id quod etiam clare docet Euseb. VII, 14, et IX, 4, ubi *sacerdotes maximos ἱερείας, Pontifices vero ἀρχιεπίσκοπος* appellat. Per *primores* autem commode intelligi possunt decuriones, vel magistratus municipales, quomodo *primores civitatis* occurrunt in I. XVI, D. de Usu et Usuf. Sed observandum *pontificem* provinciæ impositum etiam sæpe vocari *sacerdotem provincie*, quemadmodum patet ex leg. 46 Cod. Theod. de Decurionibus; qua imperatores constituunt, a *solis advocatis, eorumque consortio, dari debere provinciæ sacerdotem*; ubi videatur Gothofredus, non secus ac

et ejusdem Codicis p. 254. Et huc pertinent hæc, de quibus consuli possunt Salmasius ad m., Spanhemius in Dissertationibus, Anus ad Modestinum de Excusat., Gothofredus de ieta Christianis gentilium communiōne, Grotius Test., Rubenius de Urbibus Neocoris, et denique Irduinus, pag. 422. Nummorum Illustrat., qui viri eruditissimi multis hac de re agunt. Iisdendi sunt *Galatarchæ*, qui Communi Galataræerant, et ludos solemnibus curabant. Exstat mentio in Inscript., apud me iuedita, et Ancyra

Γ. ΑΙΑ. ΦΑΛΟΥΑΝΟΝ
 ΣΟΥΔΗΚΙΟΝ. ΑΙΛ Γ...
 ΑΑΤΑΡΧΗΝ. ΤΟΝ
 ΓΝΟΤΑΨΟΝ. ΚΑΙ ΑΙ
 ΚΑΙΟΤΑΤΟΝ
 ΦΑΛΟΥΑΝΟΝ
 ΕΙΤΤΧΗΝ
 ΤΟΝ. ΓΑΥΚΥ
 ΤΑΤΟΝ. ΠΑ
 ΤΡΟΝΑ.
 ΔΙΕΙΤΤΚΥ

d Gruterum 3, ccccx. et 4, ccccxv : *T. Flavius Antonius* (ea enim nomina vir ille tulit, ut ex oribus Inscriptionibus alibi docebo) dicitur *Γαλατάρχης* et *Σεβαστοπόραντης*. Sed quia Galataetropolis fuit *Ancyra*, non ingrati me Lectorem spero, si aliam, eamque elegantissimam in Inscriptionibus, quæ ejus mentionem facit, am.

ΚΑΛΟΟΥΡΝΙΟΝ
 ΠΡΟΚΛΟΝ. ΕΚ. ΣΥΝ
 ΚΑΝΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΥΠΑΡ
 ΧΟΝ. ΚΕΙΣΙΑΡΧΟΝ
 ΕΝ. ΔΑΚΙΑ. ΑΒΓΙΩΝΝΟΝ.
 Π. ΓΕΜΙΝΗΣ. ΑΗΜΑΡ
 ΧΟΝ. ΙΤΡΑΤΗΓΟΝ. ΡΩ
 ΜΕ. ΕΠΙΜΕΛΗΘΕΝΤΑ. Ο
 ΔΩΝ. ΗΓΕΜΟΝΑ. ΑΗΓΙΩ
 ΝΟΣ. Α. ΑΘΗΝΑΙ...
 ΑΝΤΥΠΑΤΟΝ ΓΑΛ...
 ΑΣ. ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΝ. ΚΑΙ. ΑΝΤΙΣΤΡ
 ΤΗΓΟΝ. ΒΕΑΤΙΚΗΝ. Π. ΜΥΤΡΟΠΟ
 ΑΙΣ. ΤΗΣ. ΓΑΛΑΤΙΑΣ. ΙΕΒΑΙ
 ΤΗ. ΤΕΚΛΙΑΤΟΝ ΑΝ
 ΚΥΡΑ. ΤΟΝ. ΕΛΥΤΗΣ. ΣΩΤΗ
 ΡΑ. ΚΑΙ. ΕΥΕΡΕΤΗΝ

ut pergam, mulieres etiam provinciarum Sarsuere creatæ. Inscript. 8, pag. cccxxi.

PORCLE. M. F.
 MATERNÆ
 O. SACER. DESI
 P. H. C. ET. POSTEA
 O. SACERD. CÆSAR. M
 YARRAC. PERPETUÆ
 L. NUMISIUS
 MONTANUS
 VXORI.

las P. H. C. explicat docti, *Provincia Hispanioris*. Et notatu dignum est, hos provinciales non videri fuisse omnium, qui in ea prolebantur, deorum sacerdotes : sed unius, cui provincia sacra faciebat ; et maxime quidem eorum quemadmodum docet Rubenius : unde io 10, p. cccxxi, interpretanda est :

MPRONIO. SPERATO. FLAMINI. DIVORUM. AVGG.
 PROVINCIÆ. BÆTICÆ.

imper videtur docere, speratum fuisse Flaminium imperatorum, qui inter Divos erant re qui ibi colebantur ; similiterque apud Victor *Africam decretum fuisse sacerdotem Flaviae* quia scilicet Constantinus *Flavius* vocabatur, tinet *Flamen Augustalis in Bætica perpetuus*, *Provincia Hispaniæ Citerioris*, et similes, qui in lapidibus occurrunt, quique nos docent, iis impositos *Flamines*, vel *sacerdotes* fuisse.

A Fateor tamen aliam esse eorum rationem, quos Maximus, teste Lactantio, instituit, quippe qui reliquis omnibus præfuerint, cum alii tantum provincie Flamines, vel Sacerdotes possent esse appellati, quia commune provincie sacrum curabant. Sed restat *Sacerdos maximus* explicandus. Quemadmodum igitur ex Lactantio, et iis, quæ annotavi, patet, *sacerdos maximus* dictus est, qui reliquis in civitatibus singulis sacerdotibus, veluti caput erat impositus ; nam per *veteres sacerdotes* intelligendi sunt, qui ante constitutos maximos Sacerdotes in urbibus, vel civitatibus illis sacra faciebant. Imperatores *pontifices maximos* dictos esse, notius est, quam ut vel monere necesse sit : præter eos, *pontifices*, vel *sacerdotes maximi* raro occurrunt, licet apud Græcos *ἀρχιερείς* frequentissimi sint, et nonnunquam eo vocabulo designent pontificatum Maximum imperatorum et aliorum, ut docuit præclare illustris Spanhemius dissert. vi. Apud Reines. Ins. 58, Cl. 5, servat memoriam mulieris sacerdotis maximæ :

B
 LABERIA. FELICIA
 SACERDOS. MAXIMA
 MATRIS. DEUM. M. I.

Sed arbitror eam ita vocari, quia ætate reliquas superabat, vel quia prima in Collegium erat adoptata. Festus certe ultimam rem Romæ in usu fuisse, testatur. *Minorum pontificum maximus dicitur, qui primus in id collegium venit ; item minimus, qui novissimus ; quomodo et virgo vestalium vetustissima, maxima fuit appellata, ut docuit Lipsius, vir certe eruditissimus, et qui plurimum Antiquitatis studia illustravit : quanquam ejusmodi pontifex, sacerdos et virgo vestalis, reliquos etiam absque dubio dignitate atque auctoritate antecesserit. In Cephaledio, parvo Siciliae apud Himeram fluvium oppido, etiam *sacerdotem Maximum* fuisse docet nos Cicero Act. II in Verrem : *Cephaledi mensis est certus, quo mense sacerdotem maximum creari oporteat, et ex sequentibus patet eum annum ex civibus, et in comitiis populi electum fuisse ; isque ita non ab ætate, verum ab auctoritate, dictus fuit : quomodo Festus testatur, alios putare Prætores maximum dici, qui maximi imperii sit, alios vero, qui ætatis maximæ. Eidem Curio maximus dicitur, cujus auctoritate curiæ, omnesque curiones reguntur ; ejusque forte respectu alii dicti curiones minores, qualis celebratur in Inscript. 4, pag. 505, apud Gruterum. Augurem maximum etiam recenset Joannes Andr. Bosius in pererudita dissertatione De Pontific. maximo Romæ veteris, cap. 2, sed eum, ut verum fatear, nondum vidi a veteri quoquam memorari ; certe apud Festum in V. *maximum prætores*, non reperitur. Atque ex iis quidem patet, *maximi* titulum sacerdotibus datum fuisse nonnullis : sed illud dignum est examine, num Romani præter pontificem suum maximum alios ita appellaverint, sive Romæ sive extra Romam. Sentit id Gutherius, putatque in inscriptione veteri memorari *P. Vergilium pontificem maximum Sabinorum* : damnat hoc Bosius, et arbitrat, Reinesium secutus, hic scriptum fuisse PONT. MAI. hoc est *Majori*, vel *MAI.* id est, *Martis*.**

Sed ipse Reinesius postea sententiam videtur mutasse, quia pag. 445 Inscript. notat, hunc Vergilium pontificem maximum dici inter suos, et in collegio pontificum municipalium, uti inter minores pontifices, Romæ etiam maximum fuisse : quem tamen Bosius vel potat simpliciter *maximum* esse dictum, vel nomine scribæ (ita enim dici minores pontifices notat) aliove quopiam adjecto. Quicquid sit, rarissime certe præter Romanorum pontificem revera maximum, alii *pontifices maximi* memorantur. *Summus pontificem* invenio apud Prudent. Hym. 10. *περὶ Στεφ. v. 223.* ubi romanus martyr alloquitur Asclepiadem :

Spectator horum pontifex summus sedes,
 quem puto pontificem provincie fuisse ; eidemque celebratur *summus sacerdos* :

Summus sacerdos nempe sub terram scrobo

Acta in profundum consecrandus mergitur,
Mitra infulatur.....

Quibus versuos pontificem maximum describi male arbitrantur Bulengerus, Reinesius pag. 622, epist. et pag. 77 Ins. Sylburgius ad. Zoziuum l. iv, c. 56, nec non eruditissimus vir pag. 172 Genotaphiorum Pisanorum; cum summus ille sacerdos sit sacerdos Cybeles, vel matris deorum, primus, qui eo modo consecratur; et de his sacris Prudentium agere existimat etiam illustris Salmasius ad Hist. Aug.

Singulos quasi pontifices... Puto me docuisse hos majores fuisse sacerdotibus in civitatibus constitutis; nihilque obstat litos *maximos*, hos vero simpliciter *pontifices* appellari. Nam pontifex nomen dignius semper habitum fuit, quam sacerdotis; illudque generale, hoc vero speciale est: unde non absque ratione Velleius II, 59, *Pontificatus sacerdotum* dixit. Imo et pontifex maximus nonnumquam pontifex absolute dicitur Latinis, et Græcis Ἀρχιερεύς, ommissa voce μέγιστος, uti docet præclare illustris Spanhemius dissert. 6. Sic Geta in nummis modo PONTIF. modo PONT. MAXIMUS dicitur; et in Plantilla quibus Caracalla vocatur ANTON. P. AUG. PONT. FR. P. V. COS. apud celebrem antiquarium et eruditum Joh. Vailantium: et Cicero in orat. de Arusp. Resp. P. Lentulus cos. dicitur pontifex, qui erat pontifex maximus. Et ut Eusebius Lactantii pontifices appellat ἀρχιερείας, ita pontifices non aliter appellat Plutarchus in Numæ. Νομῶν δὲ καὶ τῶν Ἀρχιερέων, οὓς πομφίφκας καλοῦσι, διάτασιν καὶ κατάστασιν ἀποδοῦναι, καὶ φασιν αὐτὸν ἕνα τούτων τὸν πρῶτον γεγονέναι. Jam etiam sacerdotum, quos pontifices vocant; ascribunt institutionem Numæ; duntque ipsum inter eos pontificem maximum fuisse. Torquet hic me locus quia viri eruditi censent, Plutarchum narrare Numam regem pontificem maximum fuisse; firmatque eorum opinionem Zozius, iv, 56. Sed mirari soleo illud memorie non mandasse Dionysium Halicarnassensem, Livium, aliumve auctorem Plutarcho et Zozius vetustiorum; et suspicabar nonnumquam, apud eum scribi debere τὸ πρῶτον, id est, ipsum initio unum ex his fuisse. Certo non video quomodo alias vox ἕνα locum habere possit; et Livius, quod apprime huc facit, scribit i, 20, Numam ipsam plurima sacra obisse, ea maxime, quæ nunc ad Dialem Flaminem pertinent: Idemque eum aliis testatur, Numam Marclum, Marci filium, e patribus lectum pontificem, eique sacra omnia exscripta exsignataque attributa esse a Numæ rege. Nequequam ipse movet Zozius auctoritas, quippe qui et alia sibi male narrat, et nomine Numæ deceptus esse potuit.

Candidis chlamydis... Scilicet candidi coloris vestes induebantur sacerdotes, exceptis his qui inferis operabantur, uti notissimum est. Et sic in specie docet Porphyr. iv, 19 de Abst. προφίτας Jovis in Creta usos esse ejusmodi vestimentis. Silius tib. iii, sacerdoti vestem niveam tribuit; Plinius Druidibus candidam lib. xvi. c. ult. et Apuleius antistitibus sacrorum candidum linteamen lib. xi. Atque ut chlamys hoc loco tribuitur sacerdotibus, ita et idem facit Apuleius libro laudato: *Et humeris dependebat pone tergum pretiosa chlamyda.*

Confessoribus effodiebantur oculi... Frequens hoc supplicium, ut et truncate manus, pedes, nares, in Historia Eccles. Sed observatione dignum est, Euseb. viii, 12, narrare in rebus Diocletiani, imperatores, postquam iudices tormentorum et sanguinis satietas ceperat, jussisse, ut oculi Christianis eruerentur, et alterum crurium debilitaretur: quin et idem memoriam mandare Haymonem viii, 1 Hist. Eccl., et Suidam illud referre ad Diocletianum et Maximianum ipsius generum, qui fuit Galerius, quemque, uti ex sequentibus patet, cum Maximiano Herennio confudit. Victos, ait, multitudine Christianorum, qui occidebantur, edictum promulgasse, ut omnibus Christianis, quotquot invenirentur, dexter oculus effoderetur, non solum propter acerbissimam doloris, sed etiam propter ignominiam, καὶ προδη-

λον, καὶ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας ἀλλοτριῶν; eamque conspiciam, et ob Romanæ civitatis alienationem, ut verbi Portus, cum mihi videatur Suidas dicere, poenam hanc fuisse alienam a disciplina Romanorum, vel non usitatam in rep. Romana; id quod certe verum est: unde unusquisque statim cognoscere poterat eos Christianos esse. In Politia SS. Patrum Metrophanis et Alexandri apud Photium legimus, Paphnutii, qui interfuit concilio Nicæno, jussu Maximiani τοῦ μισοχριστοῦ dextrum oculum erutum, et sinistri cubiti nervos incisus fuisse; καὶ τὴν λαίαν ἐνευροκόπησεν ἀγκύλων: sed hoc vertendum erat, et nervos sinistri poplitis incidit, quia ἀγκύλη tam flexum poplitis, quam brachii, vel cubiti significat; et Eusebius post verba modo laudata discrete scribit, dextros Christianis oculos effossos, et τοὺς λαίους πόδας κατὰ τῶν ἀγκύλων candente ferro fuisse debilitatos. Notatu insuper non indignum est, Euseb. ix, 5, et post eum Haymonem viii, 3, narrare, ubi de hac Maximini persecutione agunt, Simulacrorum pontifices in odia et necem Christianorum concitatos esse: quod ut aliqua justa ratione videretur fieri, conficta esse acta quædam velut apud Pilatum de Salvatore nostro habita, in quibus adversus Christianos omnis blasphemiam conscribitur. Unde sequitur ficta hæc Acta fuisse A. C. 344 extremo, quia post Galerii mortem, quæ incidit in maium ejusdem anni, vix sex menses a persecutione Maximinus abstinuit. Sed eorum auctore antea fieri mentionem in actis præsidialibus Tarachi, Probi, et Andronici cap. 9, putat Valesius: Inique non scis (ait maximus presses) quem idvocas Christum, hominem quidem fuisse, factum sub custodia Pontii Pilati, et punitum, cujus exstant Acta passionis. Gesta hæc sunt Diocl. iv, et Maximiano iii, coss. sive anno Christi 290, et si eadem Acta intelligi debent, certe illa præcesserunt persecutionem; utque tempora conciliet Valesius, scribendum putat, Diocletiano ix, Maximiano viii, quia in illis Actis fit mentio præcepti imperatorum, quo omnes jubebantur diis immortalibus sacrificare, et quia præses cap. 9 dicit, diuturnam et altam pacem principes præstitisse, quæ non erat Diocletiano quartum consule. Nonnum ille consulatum gessit an. 304, et sic quoque Pilati Acta ante Maximini persecutionem fuisse conficta; cujus tamen initio Acta hæc supposititia edita fuisse discrete tradit Eusebius. Puto igitur in Actis Tarachi non respici ad illa Acta Pilati: sed vel præsidem Maximinum innuere ipsam S. Scripturam; cujus, non Pilati, sed Christi, ex historia litteris a Christianis mandata constat, eum cruci affixum esse; vel ad Acta, quæ Pilatus ad Tiberium imperatorem de passione, resurrectione, et miraculis Christi misit, et ad quæ provocat Tertullianus, Eusebius alique. Nam si nefaria, quæ ab impiis et scelestis illis Christo tribuuntur, scelera in Actis Pilati tunc lecta fuissent ab Ethnicis, procul dubio ea Maximinus non rejicisset, nec dixisset tantum, Christum hominem et punitum fuisse.

Auriculus... Id est, auris; Poeta, Auriculus asiæ Mida rex habet; Arnob., lib. vi, p. 240: Nunc vero, quia cernunt ora, oculos, capita, buccas, auriculas, nasos; notumque est illud Ciceronis, auricula infirma mollior. Hæc autem suppliciorum genera apud Persas in usu fuisse frequenti docet Brissonius; et auctor M. Etymologici ἀρωτηριάζειν inde deducit, quia facinorosis veteres τὰ ἄκρα τῶν ὠτων abscindebant.

CAPUT XXXVII.

Ut quisquis ad cœnam vocatus esset, inquinatus inde atque impurus abiret. Jam monui ad cap. 11, uti ex Columbi notis patebit, hæc ad idolothytia referri debere: eandemque ob rationem abstulisse Christianos ab epulis, quas Galerius mater Romula exhibebat. Quid de his apostolorum tempore statutum sit, quidque Paulus ad Corinthios scripserit, satis superque ex Novo Fœdere constat. Gentiles, cum sacrificarent diis suis, victimas quidem integras ante aras stabebant, easque diis sacrabant: sed tamen non totas offerebant; verum pars earum inserviebat amicis excipiendis. Val. Flaccus, u Argon. v. 547:

Sacris dum vincitur extis

na fames.....

ribus, quæ ex sacrificio superfluerant. Ipse sacrum erat factum, existimabatur convivas unde elegantissime Aristides, tom. 1, p. 97, vocat ἐστιάτορα, uti optime explicat Salmaserv. ad Jus Att. et Rom. Erant tamen hosti, qui reliquias sacrificiorum sale conditum relatas; alii, qui eas macellariis venditi nos docet Theophrastus, cap. 23 Charalii honestiores, qui, ad evitandos sumptus, vi-partes amicis mittebant, quemadmodum rito et Plauto docuerunt eruditi. Sed quibat non fuit dictus καλωκρέτης, uti aristellanus in præfat. Syntagmatis de Festis; verum id ipse sacrificians per certum

et servum forte, fecit. Contra καλωκρέτης quæstor pecuniæ publicæ; et licet expensæ in sacris publicis fiebant, curam haberitque talium victimarum pelles et reliquias ac sacerdotes, observante Scholiaste Arist., tamen inde nequaquam inferri potest nias sacrificiorum divisisse, et ad sacrificios misisse. Porphyrius, lib. 11, § 8 de statur, suo tempore animalium nonnullas rificias, cætera epularum loco fuisse: καὶ νῦν ἐπὶ τῶν ζῴων ἀπαρχόμενοι γὰρ, τὰ λοιπὰ ἐσθία; et § 27, putat homines, cum antiquum primitias diis offerrent, et reliquos ut, eodem exemplo de animalibus sacratis Erant tamen sacrificia, in quibus nefas erat solata. Idem Porphyr. n. 44: *Omnes enim senserunt theologi, ὡς οὐτε ἀπτεῖον ἐν ταῖς νις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρσίαις τε χρῆσθαι in sacrificiis, quæ ad malum aliquid averunt, ea quæ immolantur non sunt comedenda, oriis utendum sit.* Abstinebant autem ab idomi Christiani; et præter exempla ab aliis le Adonem in Martyr., pag. 80, 142, 148 et ecta Mabillonii, tom. 14, pag. 152, qui lo-laris et elegans admodum, et pag. 144; at vescebantur Nicolaitæ, Valentinianique, ur Epiphanius et Augustinus.

ris quoque magistri sui similis. Arbitror de-alerium Maximianum; nisi quis putet scribi gistris suis, quia mox Diocles et Maximia-orantur.

mes, agris... Hanc etiam memorat Haymo, ap. 3, sed alias affert causas.

ntur ad sacrificia quotidiana, quibus eos... antea, τὸ eos referri debere ad agros: sed l damno, quia sequentia contrarium evin-e. Nec displicet Columbi suos; ita ut auli-gat Lactantius, vel domesticos imperatoris, ciorum reliquiis tam probe satiabantur, ut vel victum, qui ipsis dabatur, tanquam vi-erent. Pertinet et hic locus ad idolothyta; nilis fere invenitur apud A. Marcell. xxii, arum tamen sanguine plurimo uras crebritate undebat (Julianus), tauros aliquoties immo-tenos, et innumeros varii pecoris greges, ndidas terra quæsitæ et mari: adeo ut in ngulos milites carnis distentiore sagina victi-lius, potiusque aviditate corrupti, huneris ransentium per plateas ex publicis ædibus, indis potius quam sedandis conviviis indul-sua diversoria portarentur. Per annonam elligere debemus, carnem, oleum, vinum, a, uti discimus ex cod. Theod. de Erogat. monæ; ad quem videtur Gothofredus, ut ias ad Histor. Aug. quibus addatur Zozi-ex quo patet unum præfectum fuisse carni-torianis præbendæ.

debant passim... Hæc ita scribenda esse ju-onam. Et effundebat passim sine delectu, cum divites universos... expungeret, ita ut a respiciant Maximinum. Eusebius certe

A VIII, 14, narrat, Maximinum ditissimum quemque paternis et avitis bonis spoliassæ, πλοῦτους ἀθρόως καὶ σωρούς χρημάτων τοῖς ἑμφ' αὐτὸν κλάσειν tribuisse. *Expungere autem vestibus et aureis nummis, nihil aliud est, quam aliquem rebus illis privare, ab aliquo eas auferre. Est tamen mira locutio, et nescio an alibi obvia. Expungere nomen, est debitum solvere; expungi pauperes dicuntur, quando iis solvitur, quod gratuitum propter Christum debet Ecclesiæ, uti docet clariss. Gronovius cap. 8 Observat. in Hist. Eccles. expunctus manipulus, qui in catalogo militum delatus, et sacramento solutus: expunctæ rationes abolitæ sunt et deletæ. Hæc omnia nihil commune cum Lactantiana phrasi habent; et quanquam alicui videri posset, legi debere emungerent, quomodo Terent. Phormione senem emungere argento dixit, tamen puto Lactantium scripsisse expungerent, quia similiter plane locutus est Papinianus in l. xv, D. de Re Milit. : *Ex causa desertionis notatus, ac restitutus, temporis, quod in desertione fuerit, impendit expungitur.**

Nescio an agenda... Lego, an non agenda, quod ironice dicit Lactantius.

CAPUT XXXVIII.

Per singulos artus... Augusto idem objicit Antonius apud Suet. cap. 69: *Conditiones quæsitæ per amicis, qui matres familias et adultas ætate virgines denudarent atque perspicere: ubi Casaubonus notat, servos servasque nudas ab emptoribus fuisse inspectas; quæ voce et Seneca lib. 1 Controv. utitur.*

In aqua necabatur: tanquam majestatis crimen esset. Non quod pœna læsæ majestatis esset submersio: sed quia crimen illud capitale erat, non quidem ex lege Julia, sed ex legibus posteriorum imperatorum. Nam cum lege Julia pœna talium foret exilium, seu aquæ et ignis interdictio, idque etiam ex Tacito patet, Paulus tamen jurisconsultus suo tempore scribit, *humiliores bestiis objici, vel vivos exuri, honestiores capite puniri; et inde sequentibus temporibus (vixit Paulus sub Al. Severo) pœna capitis iis irrogata est, qui crimine læsæ majestatis tenebantur.*

CAPUT XXXIX.

Quam nuper appellaverat matrem... Intellige Valeriam Galerii Maximiani, qui Maximinum Dazam adoptaverat, viduam. Sed operæ pretium erit prævi quasi in tabella exhibere, quæ uxores Diocletianus, Hercules, Galerius, alique habuerint, quique ex his nati sint, ut ita lux clarior variis Lactantii locis affulgeat.

Diocletianum uxorem nomine Serenam habuisse testantur Ado in Martyr., p. 155, Tristanus et alii. Eleutheriam eam appellat Valesius; Alexandram alii: sed vocatam fuisse Priscam docet Lactantius cap. 15, et priores omnes errasse videntur; nisi dicamus eam binæ vel plura nomina habuisse. Genuit Diocletianus ex ea Galeriam Valeriam.

Galerium Maximianum quod attingit, illi Galeria Valeria nupsit; hunc enim Diocletianus adoptatum jussit, repudiata priore uxore, eam ducere, indeque gener Diocletiani dicitur capite 29. Fuit sterilis: unde Candidianum, Galerio natum ex concubina, quemque Cæsarem facere voluit, uti patet ex cap. 20, adoptavit, quemadmodum nos docet Lactantius cap. 50. Idem (Licinius) Candidianum, quem Valeria ex concubina genuit ob sterilitatem adoptaverat, necari jussit. Morti proximus Galerius eam cum filio Candidiano commendavit Licinio, atque in manus tradidit, cap. 55. Sed Licinium reliquit exacerbatum, ut arbitror, quia ipsi nubere nollet, et se cum matre credidit Maximino, cui tamen non satis bene cum marito convenerat, uti constat ex cap. 52. Causam autem relictæ Licinii arbitror latere in his hujus capitis verbis: *Venerat post obitum Maximiani ad eum Valeria, cum se putaret in partibus ejus tutius moraturam, eo maxime quod habebat uxorem.* Licinius scilicet erat

innuptus, quippe qui postea Constantiam, Constantini sororem, in uxorem duxit; et verisimile admodum est, Valeriam ab eo de connubio fuisse appellatam illamque eodem, quo Maximinum rejecit argumento usam esse: quia nefas erat illius nominis ac loci feminam sine more, sine exemplo, maritum alterum experiri. Neque enim video, quam aliam ob causam tam significanter dixisset Lactantius, eam se credidisse Maximino, eo maxime quod habebat uxorem; et rem, uti sese habebat, narrare ausus non est, quia inter Constantinum et Licinium firma erat amicitia, cum hic libellus editus fuit. Cum igitur Maximino etiam nubere nollet, pellitur ad eo in exilium cum matre, relogaturque in quasdam desertas Syriae solitudines, nec precibus Diocletiani veniam consequi potuit, cap. 20 et 41. Tandemque Licinius illius matrisque Priscæ capita Thessalonicae amputari iussit, cap. 51, cujus verba corrupta ibi emendabo. Notandum autem, Adonem Viennensem, p. 105 Martyrol. scribere, filiam Diocletiani imperatoris a dæmonio vexatam, atque a S. Vito oratione curatam, imo p. 70, eandem vocari Artemiam, et a Cyriaco liberatam dæmonio, ac baptizatam fuisse; moxque ipsum addere, ipso tempore Maximinum interfecisse sororem suam Artemiam. Quibus si quid veri inest, Diocletianus duas filias habuerit, necesse est; sique illa, quæ occisa dicitur, eadem cum priore Artemia, scribi debet Maximiana, nimirum Galerius; quippe qui sororem ejus Valeriam habebat in matrimonio, suamque potest dici occidisse, interficiens uxoris suæ germanam. Sed ut verum fatear, haud magna fides ejusmodi auctoribus adhiberi potest.

Maximianus Herculius uxorem habuit Valeriam Eutropiam, quæ ante ex homine Syro genuerat Theodoram, vel Flavianam Maximianam Theodoram, quæ nupsit Constantio Chloro; Herculio autem nupta genuit Maxentium.

Constantius Chlorus, cum Cæsar crearetur, repudiare coactus est Helenam, vel concubinam, vel conjugem, ex qua natus ipsi erat Constantinus, postea a rerum gestarum gloria Magnus dictus; et in uxorem duxit Herculii privignam Theodoram, quæ ipsi peperit Dalmatium, Constantium, Annibalianum, Constantiam, Eutropiam, et Anastasiam: quarum una nupsit Licinio, uti patet ex cap. 43: *Ut audivit, Constantini sororem Licinio esse desponsam, existimavit affinitatem illam duorum Imperatorum contra se copulari.* Et quia Theodoræ vitricus erat Max. Herculius, inde Constantius Chlorus, c. 29, ejus gener vocatur: *Ut Constantinum imperatorem generum suum (propter Faustam uxorem) generi filium, dolo malo circumveniret; id est, Constantii Chlori filium, qui Theodoram, privignam Herculii, duxerat in uxorem, quæque, non mater, sed noverca erat Constantini.*

Constantinus Magnus Herculii Maximiani filiam minorem, Faustam nomine, duxit in uxorem: ita cap. 27, Panegyricus incerti auctoris, et alii; idque cum prima illius uxor Minervina diem obiisset. Quos et quot liberos habuerit, notum satis est, docetque præclare illustris Du Cange.

Maxentius filius fuit Maximiani Herculii atque Eutropiæ. Eum puerum valde laudat Mamert. cap. 14 Panegyri. *Sed profecto mature ille elucescet dies, cum vos videat Roma victores, et alacrem sub dextera filium, quem ad honestissimas artes omnibus ingenii bonis nuntium felix aliquis præceptor expectat, cui nullo labore constabit divinam immortalemque progeniem ad studium laudis hortari.* Eum tamen suppositum fuisse Herculio ante Eutropiæ, tenere mariti animum laborantis auspicio gratissimi partus cæpti a puero, tradunt Epitomes Victoris, et Excerpt. Vales. auctor, et P. diaconus. Idem docet incerti panegyrici, cap. 3: *Ipsè denique, qui pater illius credebatur, discissam ab humeris purpuram detrahere conatus: ecce creditus; ergo non verus pater: unde mox cap. 4, Maxentium Maximiani suppositum vocat; idemque Julianum tradere putabat* Tristanus, quem tamen errare docui ad cap. 18. Cæ-

terum in Politia SS. Patrum Metrophanis et Alexandri apud Photium Maxentius vocatur ἀδελφίδους Μαξιμιανού. Adscribam totum locum, quia mihi valde esse videtur intricatus. Severo morbo extincto, Licinius, qui sororem Constantii conjugem habebat, imperavit, reliquam Orientis partem Maximianus tenuit. Μαξέντιος δὲ τῆς κατὰ Ῥώμην ἤρχεν ἀδελφίδους ὧν Μαξιμιανού· καὶ γὰρ ὁ μὲν ἦν Μαξιμιανού προτέρου, ὁ δὲ Διοκλητιανού. Maxentius vero Romæ imperabat, fratris Maximiani filius. Et hic quidem erat Maximiani prioris, alter vero Diocletiani filius. Ego certe vix me hinc extrico, speroque alios inventos iri, qui nodum solvent; neque enim lectum mihi, Maxentium natum fuisse fratre, vel sorore Maximiani, cum genitus sit Herculio et Eutropia Syra. Suspiciabar nonnuquam locum corruptum, et verba transposita esse, et quidem initio legi debere, Μαξιμιανός ἐπειχε ἀδελφίδους ὧν Μαξιμιανού; nam Maximinus Orientem tenuit, fuitque sorore Galerii Maximiani genitus: deinde Maxentius dicitur filius Maximiani, nimirum Herculii; alter vero, vel Galerius Maximianus, filius Diocletiani, quia ab eo adoptatus, et filiam ejus habebat uxorem. Sed nihil certi definitio, aliisque hæc relinquo excutiens. Maxentius, si Tristano credimus, uxorem habuit Magnam Urbicam, filiam Galerii ex priore conjugē, ex qua Romulum vivo patre mortuum consecravitque, et alium filium genuit, qui cum matre dicitur vixisse adhuc dyobus ante cladem diebus: unde panegyrista narrat Maxentium ante biduum palatio emigrasse, et cum uxore et filio in privatum domum sponte concessisse.

Severus filium habuit Severianum, uti constat ex cap. 50, nomen uxoris et parentum incognitum. Tristanus arbitratur, eum genitum esse sorore Maximiani Galerii: sed Zozimus et Aurelius Victor, quos laudat, illud tantum de Galerio Maximino, Daza ante imperium dicto, commemorant. Et si hoc fuisset verum, non puto, Galerium Maximianum illud silentio obliteratum, cum alloqueretur Diocletianum, et cum eo de Cæsaribus creandis ageret, cap. 18 et 19.

C. Valerius Maximinus quem male Haymo, viii, 5, Severum Maximinum vocat, natus fuit sorore Galerii Maximiani. Epitome Vict.: *Galerius Maximinus, sorore Armentarii progenitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus: inde Galerius Maximianus eum cap. 18 appellat affinem suum, et P. Diacono dicitur filius sororis Galerii, cui tamen male Maximus vocatur.* Tristanus scribit, Zozimum eam facere sororem Maximiani Herculii: sed apud eum nihil tale inventum, quanquam idem tradant Hofmannus et Moreri in Lexicis suis. Uxoris nomen ignoratur cap. 59, et ipsa in Orontem præcipitata est, c. 50. Sustulit ex ea Maximinus filium et filiam Licinii jussu occisos, ibidem. Sed tamen, cap. 47, filios illi, non filium et filiam, tribuit. *At ille kalendis maii, id est, una nocte, atque una die, Nicomediam alia nocte pervenit.... raptisque, filiis et uxore, et paucis ex palatio comitibus, petiit Orientem.* Quin et cap. 50 filius ejus maximus memoratur: *Ipsius quoque Maximini filium suum maximum agentem in annis octo, et filiam septennem, quæ desponsa erat Candidiano extinxit.* Verum si plures filios habuisset, non certe oblitus fuisset Licinius eos interimere: unde priore loco filiorum nomine forte etiam filia venit, id quod factum fuisse, ex jure civili patet; et altero Maximus est nomen proprium, nisi dicamus, natum minorem in fuga fuisse mortuum. Nam duos Maximinum filios habuisse videtur clare docere Eusebius, lib. ix Historiae Eccles. extremo: τούτοις ἅπασι προστίθεντο καὶ οἱ Μαξιμιανού παῖδες, οὓς ἦδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς τῆς τε ἐν Πινάξει καὶ γραφαῖς ἀναθέσεως πεποιήτο κενονούσας. Adjecti sunt his omnibus Maximini liberi, quos ille jam imperii consortes, et titulorum atque imaginum participes fecerat. Scio, παῖδας in genere liberos significare, et complecti posse filium illamque Maximini: sed addit eos in tabulis pictos, imperiique consortes esse factos; quæ, ut

filiam non cadunt, nec quicquam ad hoc elutelum invenio, nisi dicamus, Eusebium plussingulari numero usum esse. Atque hæc de ribus, eorumque uxoribus et liberis, mobui; iudicavique, non ingrati lectori fuisi et vultus illorum, aliorumque persecutorum Lactantiani opusculi initio exhiberem, eo quasi intuitu unusquisque sibi ob oculos horrendas persecutiones, quibus illi Ecclesiam meritis pœnas, quibus eos Deus afflixit. *Urbicam* non addidi, quia Eruditi dubitant, centii conjux fuerit. *Licinium* adieci, quia a memoratur; et quia postea Ecclesiam perest, locum suum inter Persecutores habet, inum in medio tabellæ depingendum curavi patre, matre, noverca et uxore: quia Con- Chlorus favit Christianis, et quia Constantimorum victor, una cum Licinio pacem Eedit, quam tamen hic postea, ut monui, tur-

ascit. Id est, libidine accenditur: *inardescit*. B

in luctus tempore impleto. Quod fuit decem, posteaque ex Lege Gratiani, Valentiniani et ii, factum est mensium 12, uti notarunt eruo ut hæc acciderint anno 311 exeunte, vel 312, quia mense maio anni 311 obiit Gale- quia nuper scribit, eam appellatam a Maxi- trem, et tepidos adhuc mariti sui cineres esse Valeria, me haud invito, hæc anno trecenten- undecimo ascribentur: unde simul patet, fere illa apud Licinium morata sit.

serali habitu... Id est, nigro: unde paulo *huc in atris vestibus erat mulier*; quamquam ad Tacitum, et eum secutus Kirchmannus n, mer, existiment, sub imperatoribus fœminas vestes albas induisse. Verum illud esse

Herodiano et Plutarcho: sed potuit hic cletiani tempore abolitus, vel non omnibus, eris tantum casibus observatus fuisse.

C *is adhuc cineribus mariti*... Ergo Maximianus rogo impositus, illoque tempore crematio usu apud Gentiles fuit; nisi quis figuratam formam esse, censeat, velique significare Valeriam, maritum suum nuper mortuum cremationem per Antoinos sublatam esse, M. Ant. philosophi Capitolinum tradere, olim conati sunt eruditi: sed eorum error is est; et nihil certe locus ille nos aliud quam Antoninos, maxima pestilentia exorta, teris extruendis aliquid cavisse: quod tamen erit, certant inter se harum rerum peritis- i, Salmasius, Casaubonus, Jac. Gothofredus, gthus, quorum Gothofredus mihi non plane se a vero videtur. Sed si Capitolini verba inionem non refellerent, certum utique est, nitti non posse propter sequentia exempla; non minima sunt *Consecratio* cum rogo in L. Septimi Severi, Caracallæ, et Cæsaris elii Salonini Valeriani, filii Gallieni Augusti, necnon Galerius Maximianus, crematus. Ego us sum, cremationem lapsu temporis abolie male arbitror censere eruditos, Christianos e hujus mutationis causam fuisse, qui, ut

D *Felix Minucius, nullum damnatum sepulturæ t; sed ut veterem et meliorem consuetudinem i frequentabant*. Macrobius vii, 7 Saturn. suo sæculo, id est, imperante Theodosio Ju rendi corpora defunctorum usum nullum fuisse. cremationem non fuisse veteris instituti, ne Cornelii primum Sullam dictatorem cre- esse, Plinius et Cicero tradunt. Quin et Do- tempore humationem a nonnullis usurpatam, a vera fuisse condita, patet ex Statio Sylvio, seillæ funus describit. Cumque in dies magis se accresceret consuetudo vetus, illatque hu- ipsi etiam Gentibus videretur, hinc puto

A factum esse, ut nonnunquam in monumentis vetustis *corpus integrum conditum esse*, legamus.

D. M.
L. IVLII. EPIGONI
VIXIT. AN. XXVI. M. V. D. XII.
CORPVS. INTEGRVM. CONDITVM.
M. IVLIVS. HAMVS
PATER. FILIO. PISSIMO.
C. IVLIVS. HAMVS
DIS. MANIB.
L. IVLII. MARCELLI
NEPOTIS. SVI.
VIXIT. ANN. V.
DIEBVS. XXXI.
CORPVS. INTEGRVM
CONDITVM. SARCOPHAGO.

Nec certe displicet doctissimi celeberrimique viri sententia, qui putat, *catacumbas* a Gentibus factas, inque iis cadavera posita fuisse: sed non ægre eum laturum spero, si apponam, quid hæc de re sentiat Joannes Bapt. Donius in libro, quem *De Restituenda salubritate agri Romani* inscripsit. « Arenariæ, ait pag. 52, Cryptæ antiquis temporibus ad extrahendam arenam in usum ædificiorum excavatæ, quod hodie diversa ratione faciunt superne effossa terra, ut in pastinationibus solet, tam multe exstant non in proximo tantum, ac sub vineis urbi propinquis, sed etiam longius, et in omnes fere partes ad mare usque et montes Prænestinos; atque ab alio cœli cardine in Etruriam etiam longissime (nec defuit quibusdam obditiore quædam ac penitus sepulta veteris ævi miracula rimandi studium), ut totus hic Latii ac Tusciæ suburbanæ tractus, cujus infimum solum unius naturæ est tophaceum et sabulosum, penitus suffossus, ac prope pensilis existimari possit: unde lit, ut vix unquam internis flatibus quatiatur; ita longi, et multiplices, ac multifariam inter se impliciti subterranei meatus quoquo versus patent, ut immensi cujusdam labyrinthi speciem præbeant. Hujusmodi cryptæ, sive cuniculi, *Arenariæ* etiam simpliciter dictæ, leguntur in veteribus SS. Martyrum Actis; *Catacumbæ* etiam, quod sævientæ tyrannorum persecutione, innocens Christi plebs subterraneis hisce locis interdum potissimum delitesceret, cubaret, cibum caperet, sacrosque conventus haberet. Ab his, tanquam a genere species, distant Cœmeteria, quæ Urbi fere propinqua sunt, ac militaribus viis adsita (multa enim supersunt) laxioribus, sed brevioribus spatiis diffusa, sacellis, sepulchris, aris, atque id genus ædificationibus luculenter ornata; qualia ferme nonnulla quoque fuerunt apud Ethnicos subterranea monumenta, quæ et conditoria dicebantur, opere lateritio parietibus in ambitum suffulta, in quæis crebri loculi cum urnis, atque ossuariis ad unicam fere familiam spectantibus. » Hæc est viri eruditi admodum de hisce cryptis et catacumbis sententia, quam examinandam relinquo eruditis, qui Romæ habitant, et agrum ejus suburbanum inspicere possunt. Neque tamen arbitror, *Puticulos* cum his cryptis, vel cuniculis quicquam habere commune. Nam fuerunt primo extra portam Esquilinam in uno loco, cum contra *catacumbæ* et *cryptæ* illæ *arenariæ* reperiantur in ambitu Romæ: deinde verisimile nequam est, tantis sumptibus excavatam fuisse terram, ut ibi viliorum hominum cadavera sepelirentur; et denique aliud *puteus*, cujus diminutivum *puticulus*, aliud *catacumbæ*: ille patet, hæc vero sub terra sunt; et in loco, qui dicebatur *puticuli*, plures *puteos* fuisse, clare docent Varro et Festus, et ipsum *puticulorum* nomen non aliud videtur suadere. Festus notat, *puticulos antiquissimum genus sepulture appellatos esse, quod ibi in puteis sepelirentur homines*, et illa verbi nihil mihi aliud innuere videntur, quam cadavera scrobibus imposita et terra obruta antiquitus, scrobesque illas *puticulos* appellatas fuisse; indeque Varronem ejus nominis rationem redditurum

scribere, quod ibi in puteis obruebantur homines; nimirum terra, ut hodie solet. Si Ælium Gallum apud Varronem sequimur, projecta ibi fuere cadavera, et locus a putrescendo dictus; id quod etiam Festus docet verbis laudatis modo subjungens: *Qualis fuerit locus, quo nunc cadavera projici solent extra portam Esquilinam; quæ quod ibi putrescerent, nomen esse factum Puticuli.* Et tam Ælii Galli, quam Festi verba docere videntur, cadavera ite quidem fuisse terra obruta, sed tantum projecta, siccanda et consumenda per aerem. Certe hoc firmat plane Horat. lib. 1 Sat. 8, ubi hortos Mæcenatis, qui in Exquilis et Puticulis fuerunt, describit:

Ast importunas volueres in vertice arundo
Terret fixa, vetatque novis considerare in hortis.
Huc prius angustis ejecta cadavera cellis
Conservus villi portanda locabat in arca,
Hoc miseræ plebi stabat commune sepulchrum,
Pantolabo Scurrae, Nomentanoque nepoti.
Mille pedes in fronte, trecentos cippus in agrum
Hæc dabat, hæredes monumentum ne sequeretur.
Nunc licet Exquilis habitare salubribus atque
Aggere in aprico spatium, quomodo tristes
Albis informem spectabant ossibus agrum.

Nam inde discimus primo, servorum corpora ex arcis, quæ locabantur, ejecta: deinde, infimæ plebis ibi etiam fuisse sepulchra; et denique, ossa cadaverum dispersa in eodem loco jacuisse: quæ omnia suadent, multa cadavera eum in locum esse projecta, et nulla, vel levi terra obruta, combustorumque forte reliquias, ossa nempe et cineres, non fuisse condita, sed in agro relictæ. Nam et ustrinæ publicæ ibi fuerunt. Porphyr. ad Orl. v. Horatii notat in regione aggeris, quæ est extra portas Esquilinas, solita fuisse pauperum corpora vel comburi, vel projici; et Commentator a Cruquio editus, non modo puticulos vocat fossas, atque ita sententiam meam plane firmat: verum etiam ibi fuisse scribit ustrinam publicam. A puteis, ait, fossis ad sepelienda cadavera pauperum locus dictus est puticuli; hic etiam erant ustrinæ publicæ. Hos igitur puticulos arbitror nos posse appellare scrobes, fossas, vel Belgico idiomate *cuyfen, groeven*. Quæ omnia si aliis displicuerint, ego certe continuo manus traditurus sum, si meliora fuero edoctus.

Sine more, sine exemplo... Nemo igitur Augusta, mortuo imperatore marito, alteri ad hoc usque tempus nupsit; id quod ex historia etiam patet satis superque: nec obstat Statilia Messalina, Neronis uxor ultima, quam quidem Otho matrimonio destinaverat, teste Suet. c. 40 Vitæ ipsius: sed illud, morte interveniente, contractum non fuit. Verum præcipue notandum eruditos existimare, Tertullianum tradere Exhortat. ad pudicitiam cap. 15, imperatores, utpote pontifices maximos, secundas nuptias ex lege non potuisse adire. *Flaminica*, ait, *univira est, quæ et Flaminis lex est. Nam duo ipsi Pontifici maximo matrimonia iterare non licet, quod utique monogamiæ gloria est;* et lib. 1, ad uxor. c. 7: *Sacerdotium viduitatis et calibitium est apud nationes. Pro diaboli scilicet æmulatione, regem sæculi pontificem maximum rursus nubere nefas est.* Joannes Andræas Bosius cap. 2 dissert. de pontif. max. veteris Romæ priore loco rescribit, jam cum ipsi, etc. ut ita scilicet relationem, quam rō Nam habet ad præcedentia, tolleret: deinde regem sæculi explicat, qui summa potestate inter ethnicos erat, hoc est, imperatorem, qui pontificatu maximo fungebatur. Sed tot sunt imperatorum exempla, qui plures uxores habuerunt, ut vel necesse sit dicere, eos legem sprevisse, vel aliter hæc loca interpretari delere, maxime cum legatur pontifici maximo, libera republica, fuisse interdictas. Mallem igitur, qui per pontificem maximum item, quem maximum, nempe nimirum fuisse, memoriæ ferri hoc etiam posset forte

A ad pontificem Cybeles, quem summum dictum fuisse ad cap. 56, docui. Nam et Tertullianus lib. de Præc. adv. Hæret. non aliter loquitur: *Quid? quod et summum pontificem in unis nuptiis statuit.* Quicquid sit, nequaquam verisimile est, imperatorem Romanum posse intelligi; et si vel *Flaminem Dialem*, vel alium pontificem Tertullianus *pontificem maximum* appellavit, cum dicere debuisset *summum*, uti fecit Prudentius, condonandum illud ipsi est. Hunc autem *regem sæculi* vocat, non quia ethnicorum princeps et imperator erat: sed quia caput quasi superstitionis gentilis, quam puto per *sæculum* designari; et nullum repugnabo, si quis intelligere velit pontificem, vel Flaminem quemdam, qui in Africa erat impositus sacerdotibus, vel qui sacerdos, sive pontifex provinciæ erat.

CAPUT XL.

Vestalem famulam Virginem... Eleganter *famula dea* vocatur, quæ illi consecrata est; ut Hecata Medea apud Val. Flac. vi, 502:

Meque ille magistrum
Sentiet, et raptu famulæ dotuisse pudendo.

Idem vi, 645:

Famulamque ferebant
Phasidis intonso necquiquam crine parentes.

Rursus vii, 366:

Mox famulæ monstrata seges, qua lampade Phœbes
Sub decima juga facta meit...

Ænomao apud Eusebium, v Præpar. poeta vocatur *Μουσῶν θεράπων*, quia illis sacratus quasi est: imo Hyperborei, vel *δαμος ὑπερβορέων* Apollinis *θεράπων* dicitur Pindaro Olympiad. ii, quia cum præcipue colebat. *Gratiæ* sunt *famulæ Veneris* apud Scholiast. Statii ad lib. ii Theb. quod nescio quare mutatum est Barthius; idemque nomen tandem datum est animalibus, quæ deorum jussa exequiebantur; uti aper Calydonius, Ovid. viii, Metam. 287.

Est infestæ famulus vindexque Dianæ.

Nec alio nomine veniebant animalia diis peculiariter consecrata; quomodo cyni, *παιδοκοθήρας*, et *ἀκνυτίρος*, Apollinis *θεράποντες* appellatur Æliano ii, 52; vi, 19 et xii, 4 Histor. Animalium.

Non minus Augustæ proxima. Id est, quæ æquo familiaris erat Augustæ, ac altera, quæ semper cum ea agebat. Neque enim puto, rō proxima respicere ad gradum aliquem consanguinitatis, quomodo frequentissime usurpatur; quia voces non minus respiciunt familiaritatem, cujus mentio præcedit.

Ne lapidibus obruatur... Judæus nempe, cui populus, propter falsum, quod dicturus erat, testimonium, erat infestus; et hinc æquitatem ac diligentiam judicis ironice laudat Lactantius, quia eum, qui testis in tam gravi causa esse debebat, defendebat ab injuria populi.

Quæ jussus .... Forto hæc ita suppleri debent, *jussus a mala bestia, vel a judice nefario, vel simile quid;* mox forte etiam melius distingueretur, *coercentur innocentes, et duci jubentur.*

Coercentur. Nimirum duæ illæ nobiles scæminæ, quæ Judæum refellebant. Et ita apud Euseb. viii, 5, milites legimus pugnis coercuisse Christianos, ne loquerentur, neque dicerent, se nec sacrificasse, nec sacrificaturos; quod etiam repetitur, cap. 1 de Martyribus Palæstinæ. Reos autem et damnatos proprie et absolute dici *duci*, quando ad carcerem vel locum supplicii deducebantur, notissimum est.

Bene meritæ. Nihil frequentius in inscriptionibus vetustis, quam maritum ab uxore, et uxorem a marito *bene merentem, bene meritum, et meritam* nominari; eaque loquendi forma Gentiles testabantur amorem conjugalem.

Promoti militari modo... Varie conantur erudi

hunc locum; ego, usque dum alii certiora pro-
eorum vestigiis insistens scribendum puto :
i militari modo instructi, ut velites et sagittarii,
untur. Necessaria mihi videtur insertio parti-
; quia non dicit, milites prosecutos esse no-
las mulieres : sed *promotos* instar velutum et
iorum armatos. *Promoti* sunt officiales judi-
d gradum aliquem promoti, ut patet ex l. ii,
cod. ad l. Jul. de Ambitu; viderique potest
thofredus ad l. ii ejusdem codicis de Falsa.
Quod si præter *promotos militari modo instruc-*
terint velites et sagittarii, commode tō ut
et pro *velites* etiam legi *milites*, potest; quia
quimur, non milites dicuntur militari mode
ū, verum *promoti* fuisse.

adultero... Judæo nimirum, qui falso coram
per tormenta interrogatus, confessus fuerat,
nobilibus fœminis rem habuisse; atquæ ita
e adulterum fecerat : et hæc verba docent ve-
re, quod capite præcedenti narrat, *amicas Va-*
ficto adulterio damnatas esse. Cæterum obser-
pœna, quæ adulter et adultera affecti sunt;
mpe capitale esse. Lege Julia pœnam adul-
egationem, et ex lege Constantini gladio in
nadvversum fuisse, sentiunt doctissimi Juris-
l. Sed cum lex Constantini, quæ est xxx, cod.
l. de Adult. lata sit anno Christi 326, hæc
ciderint anno 312, sequitur, hanc pœnam ty-
aximini ingenio adscribi debere; vel pœnam
m ante Constantini legem in adulteros fuisse
n.

CAPUT XLI.

asdam Syriæ solitudines. Qua in Syriæ parte
rint, difficillimum sane dictum est, cum regio
re lateque sese extenderit, et magna habuerit
Auctor vitæ Damasi unum eorum memorat :
m tempore, quo B. Damasus Ecclesiæ præerat,
onymus, vir fulgore scientiæ et sancta vita lau-
in ea orientalis plagæ solitudine, quæ Syriam
Barbariæ sine determinat; ubi forte Barbariam
Arabiam, vel regiones, quas Saraçeni inha-
t; ipse enim Hieronymus ita loquitur in Vita
itæ : In ea eremi parte quæ juxta Syriam Sara-
agitur, vidisse me monachos; et solum Barbari-
que adeo Barbariam, significasse eo tempore
s Romano imperatori non parentes, notum

item ac potentem virum... Id est qui magna
auctoritate, magnisque honoribus vel digni-
erat ornatus; quod sensu etiam c. 45, *potentis-*
inuchos dixit.

CAPUT XLII.

Maximiani statuæ... Id est, Herculii, qui, et
anus, SENIORES AUGUSTI vocantur pag. 178
ionum Gruteri; et ipsius Maximiani Herculii
s inscribitur, D. MAXIMIANO. BEATISSIMO. SEN-
atux autem eorum, qui exuebantur imperio,
antur; unde hoc rebellionis initium frequen-
le A. Marc. xiv, 7.

agines cum quo pictus esset, detrahebantur.
m narrat Lactantius : *Et quia senes ambo si-*
rumque picti erant. Hinc suspicio mihi oborta,
; ulcus latere, quod sublatum elegantissimum
msum. Distinguit igitur Lactantius inter *sta-*
tux ex marmore, ære, auro, argento, aliave
dure fore erant factæ, et *imagines* quæ in ta-
el clypeis depictæ, in templis, curiis, aliisque
blicis, dedicabantur : unde puto legi debere,
ines cum quoque pictus esset, detrahebantur.
l Herculium pertinent : sed quod sequitur,
tuit Diocletianum, et quia senes ambo simul
me picti erant; inde etiam ejus *imagines*, non
quod notandum, spondebantur una cum ima-
Herculii. Sic cap. 44, inter *statuas* et ima-
distinguit : *Constantinus Maximini perfidiam*

A agnoscit, litteras deprehendit, statuas et imagines in-
venit; et cap. 43, per Maxentii et Maximini *imagines*
simul locatas, non videntur alia quam picte in cly-
peis posse intelligi : quænam probe sciam, ipseque
adeo docuerim, vocem *imago* de signis etiam vel sta-
tuis ex marmore aliave materia factis usurpari. Sic
Eusebius de Herculio loquens viii, 3, scribit τὰς ἐπι-
τιμῆ γραφάς καὶ ἀνδριάντας dejectas fuisse; et exstat
hanc in rem locus elegans apud eundem ix, 44,
Histor. Eccles. : Γραφαὶ τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῶν
αὐτοῦ παιδῶν κατὰ πάσαι ἀνήκειντο πόλιν : Sed et ima-
gines vel picture, quæ ipsi liberisque ejus (loquitur de
Maximino) honoris causa positæ per singulas prope ur-
bes viscebantur, aliæ e sublimi dejectæ constractæque sunt;
aliæ inutiles redditæ, obliterato nigris coloribus vultu;
ἀνδριάντων τὲ ὁμοίως ὅποσοι εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν διανεσ-
τήσαν ὡσαύτως ῥεπτόμενοι συνετριβόντο; *statua quo-*
que quotquot honoris ejus causa erectæ fuerant, dejectæ
similiter atque contritæ. Ut Lactantius *imagines et sta-*
tuas, ita Eusebius distinguit *γραφάς* et *ἀνδριάντας*;

B *imaginumque alias detractas et solo illis, alias vero*
nigro colore obductas fuisse scribit; moxque narrat,
Maximini liberos ultimo supplicio a Licinio esse affec-
tos : οὗς ἦδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς τῆς τε ἐν πινάξει καὶ
γραφαῖς ἀναθήσεως πεποιήτο κοινωνοὺς : *huos ille jam*
imperii, et dedicationis, vel consecrationis, in tabulis
pictis fecerat consortes, uti locus ille vertendus est.
Haymo viii, 4, Histor. Eccl., priora ita reddidit :
Ipsius vero tyranni imagines sculptas, vel pictas, præ-
cipituri jubentur, vel atro fuscari, aut coloribus obli-
terari : quæ versio tamen, uti ex Græcis patet, non
satis felix est. Ad picturas pertinent omnino *clypei*, in
quibus depicti imperatores. Suet. Dom. c. 23 : *Sen-*
tas adeo lætatus est, ut, repleta certatim curia, scalas
etiam inferri, clypeosque et imagines ejus (id est, ima-
gines in clypeis depictas) *coram de-rahi, et ibidem solo*
affigi juberet : qui locus nos docet, clypeos illos in
parietibus curiæ, altiore loco, fuisse suspensos, et in-
de non immerito Lactantium et Suetonium scribere,
imagines detractas fuisse. Neque aliter loquitur Justi-
nus xxxviii, 9 : *Tunc populus statuas et imagines ejus*
detraxit : ubi similiter *statuæ* atque *imagines* distin-
guantur; id quod etiam facit Venuleius Saturninus juris-
consultus l. vi, D. ad l. Jul. Maj. Modest., l. vii, § 4,
D. eod. et Suet. Ner. c. 24, quorum Venuleius ita lo-
quitur : *Qui statuas aut imagines Imperatoris jam con-*
secratas conflaverint, aliudve quid simile admiserint,
lege Julia majestatis tenentur. Hinc discimus, *imagines*
conflari potuisse, id est, clypeos, in quibus impera-
tores pingebantur, ex auro vel argento sæpe factos
fuisse; quomodo *clupeum aureum* Claudio senatum in
curia collocasse narrat Trebell. Pollio : deinde, sta-
tuas vel imagines imperatorum solemniter collocatas
et consecratas, eoque modo sacras ac religiosas factas
esse; nam, teste Marciano, lib. vii D. ad l. Jul.
Maj. § 2 : *Severus et Antoninus Ponceo rescripserunt,*
non videri contra majestatem fieri ob imagines Cæsaris
nondum consecratas, venditas. Sed hac occasione inter-
rogare eruditos placet, quam putent fuisse differen-
tiam inter ἀγάλμα, ἀνδριάντα, atque inter ἀ, ὑλματοποιόν
et ἀνδριαντοποιόν. Polybius in Excerptis de Virt. et Vitii-
liis, pag. 1468, Ed. ult. ea distinguit, ubi de Prusia
Nicephorium spoliante loquitur : Ἐσέλησας δὲ καὶ τοὺς
ἀνδριάντας, καὶ τὰ λίθινα τῶν ἀγαλμάτων; *statuas deo-*
rum immortalium spoliare ac diripere cepit, uti vertit
eruditissimus editor, qui tamen non interpretatur
λίθινα τῶν ἀγαλμάτων, nec quæ differentia inter ἀν-
δριάντας atque ἀγάλματα fuerit, docet. Et certe ego
nullam rationem invenire possum, cur Prusias spolia-
verit tantum, atque adeo abstulerit λίθινα τῶν ἀγαλ-
μάτων, relictis argenteis et forte æreis : nisi dicamus
statuas ex pretiosiore materia factas Pergamum fuisse
deportatas, cum hostis agros illorum invaderet; nam
λίθινα τῶν ἀγαλμάτων indicare videntur, alia etiam si-
mulaera eodem in loco fuisse. Distinguit igitur Poly-
bius ἀγάλματα atque ἀνδριάντας; eorumque artifices
quasi plane diversos nobis exhibet Scholiastes Theocr.

Peritulum esse, si.... Tolerari potest : forte tamen excidit τὸ se, et scribi debet, *peritulum esse se, si....*

De Mauris atque Italis... Scilicet in Africa Alexander imperium arripuerat : sed vicit eum Rufus Volusianus, praefectus praetorio, a Maxentio missus, testibus Aurelio Victore, cap. 39, et Zozimo, II, 15. Hic autem Alexander videtur obsessus fuisse in urbe Cirta. Victor: *Tum per Africam sacerdotium decretum Flaviae genti, Cirtaeque oppido, quod obsidione Alexandri ceciderat, reposito exornatoque nomen Constantina inditum*; id est, quod oppidum Numidia vastatum et direptum fuerat, cum in eo obsideretur Alexander, qui purpuram sumpserat. Potuit etiam illa fida mansisse Imperatoribus, et obsessa atque eversa fuisse ab Alexandro, quia Zozimus scribit eum primo congressu victum, captum, et mox strangulatum fuisse. Priorem tamen sententiam amplectitur Tristanus, t. III, p. 440, uti ex his verbis patet: *Lesquels (Volusianus et Zenas) étant descendus en Afrique, défirent Alexandre dès la première rencontre, et le poursuivirent fuyant de si près, qu'ils l'attrapèrent dans Cirta, qu'ils prirent de force, et soudain l'étranglèrent*. Quicquid sit, urbs vastata resurrexit, et Constantinae nomen accepit. Vir eruditus ad Victorem Aurelium notat, eam etiam dictam fuisse *Nicephorium*, quod ab Alexandro Magno ibi insigni parva victoria illustris esset; additque eandem *Nisibenam Constantinam* in Notitia Imperii appellari. Sed Alexander Magnus nunquam Africam victoriis peragravit: deinde *Nicephorium* fuit in Mesopotomia prope Edessam, testibus Stephano et Plinio, v, 24, qui illud ab Alexandro Magno conditum fuisse testatur, VI, 26: *In vicinia Euphratis Nicephorium, ut diximus, quod Alexander iussit condi propter loci opportunitatem*. Si *Nicephorium*, quemadmodum Stephanus, et eum secutus Suidas scribunt, *Constantinae* nomen tulit, videtur sequi, eam ante vocatam *Anidam* fuisse, et *Constantinae* nomen accepisse a Constantio, Constantii Magni filio, cum adhuc Caesar esset; quia eum *Anidam* mutato nomine dixisse *Constantinum* clare testatur Ammianus Marcell., XVIII, 8 et 9, quod tamen eruditione praestantes viri non videntur animadvertisse. Sed ut non nego *Nicephorium*, quia id tradit Stephanus, dici potuisse *Constantinam*: ita certe nihil commune habet cum *Anida*; vel *Constantina* laudata Marcellino. Nam *Nicephorium* situm fuit ad Euphratem, uti docent Plinius et Ptolomaeus, v, 18. Sed *Anida*, vel *Constantina* Ammiani fuit vicina Nisibi, Tigri imposita, teste Procopio, lib. I, Persiae. vel per fossam ex Tigri ad eam perveniri poterat, uti apud Ammianum legimus; quibus addi possunt quae notat Bochartus, vir summus, pag. 21, Geograp. Sacrae: adeo ut Stephani verba nihil cum Ammiani narratione commune habeant. Nisibi vicinam esse hanc urbem patet quoque ex Notitia, quippe in qua vocatur *Nisibina Constantina*, forte ad alterius, vel aliarum in eo tractu Constantinarum differentiam; quarum una, si Stephanum sequimur, fuit *Nicephorium* ad Euphratem sita; aliaque longius inde remota in Arabia Petraea, uti patet ex subscriptione concilii Constantinopolitani, quam cum codice canonum a Pithæo restituito edidit illustris Pelletierius, et in qua *Provinciae Bostron* episcopi memorantur, *Elpidius Dionisiensis, Chilon Constantinensis, Uranius Adratenus, vel Adrenensis, et Severus Neapolitanus*. Et quoniam Constantii nomen illius mutaverit, tamen retinuit; et Procopius apud Photium dat, Anastasii imperatoris tempore ^A fuisse obsessam; ejusque incolae vocari *Κωνσταντιναιοὺς*, persuasum ^B rium hoc loco non posse interiri, quia inde Daras petit Chosroes, Nisibim, et ab Anastasio ^C *siopolis*: nisi tamen ^D et alterum *Anidam* dicitur. Nam in li-

scopi *provinciae Mesopotamiae, Maras Anidenus Amarensis, Bathes Constantinianensis* quam non distitit Bathen alterius urbis esse episcopum, quae *Constantinae* nomen in tamia etiam tulit, uti Stephanus de *Nicephorium*. Dio, lib. XI, et Strabo., lib. XVI, in etiam *Nicephorii*; atque ex hoc patet in Carrhas fuisse, *Jovemque Nicephorium*, quod rat Spartianus initio Hadriani, ab ea urbe habere censet Eruditi; dubitavitque vir maximus urbs hoc nomine sit: Jovem tamen *Nicephorium* loco dici censet. Sed *Nicephorium* fuit etiam vel vicus prope Pergamum, multis templis deorum illustris. Polyb., in Excerpt. de *Nicephorium*: *Postridie vero (Prusias), copias ad Nicephorium adductis, templa omnia vastare, delubra ac simulacra simul lucus consitus ab Eumene rege ^B Nicephorum ἄλσος* memorat Strabo, lib. XII, etiam ex regis Macedoniae responso ad T. Flavianum apud Polybium., lib. XVII. Nam cum regis Alexander c. 2, petiissent ut τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἱερόν ἐν τῷ Νικηφόριον, ἀκατήθευτε, restitueret, respicit cap. 6: *Nicephorium et Veneris templum vastata, cum nequeam alias in integrum restitutas et hortulanos mittam, quibus locorum ^C futura cura, et Caesarum arborum incrementa* narrat etiam Livius, lib. XXXII, cap. 55. *Veneris templum* similiter a *Nicephorio* dicitur. Hinc videor affirmare posse, lucum a templo, quod potuit fuisse Jovis *Nικηφόρου*, non fuisse, et ambitu, vel περιβολῆ, complexum necris aliorumque deorum templa. Diodorus Siculus, p. 294 Excerptorum, memoriae memorat Hippum evertisse τὰ περὶ τὸ Πέργαμον ἱερόν, ἱερόριον πολυτελέως κατασκευασμένον, καὶ τὰ ἐπιπέδον θεαμαζομένας; et iterum, pag. 557. Bithyniae regem, spe capiendi Attali frustra πρό τῆς πόλεως τέμενος τὸ καλούμενον Νικηφόρον νεῶν καταρπίσσει, καὶ τοὺς ἀνδριάντας, καὶ τὰ ξόανα, καὶ τὸ περιβόητον ἀγάλμα του Ἀσκληπιου nique ἱερά πάντα, templa omnia diripiisse quis igitur Jovem *Nicephorium* hinc nomen eundemque ita appellari, quod *Victoriam* nomen, qualis frequentissime in Graecorum numismatis conspicitur, censent, certe licet. Sed ut ad Aurelium Victorem notat insuper vir eruditus, Strabonem Cirtae scribi, et *Virtam*, ab Alexandro conditam memorari Marcellino, lib. XX. In editione Cirtae scribitur, quod leviusculum est: vel ab Alexandro Magno condita, nihil cum Cirta commune habet, nec fuit sita in Africa, sed in Mesopotomia, uti vel Ammianum inspicit. Cirta autem Africae, *Constantina* postea urbs olim celebris, *Regum quondam domus* sita, teste Mela, lib. I, cap. 6. Et Strabo, XVII, eam etiam locat ἐν μεσογαίᾳ, urbem esse munitissimam, et optime omnibus relictam, maxime a Micipsa, qui eo Graecis egressus duxit. Eam postea sub Arabibus floruisse potest celebrem fuisse, *Constantinae*que nomine, tradit multis Leo Africanus in Descriptione Africae; idemque mihi testatus est Legatorum Marocci, qui non ita pridem ad praepotulorum Belgarum ordines missus fuit magnam, amplam, splendidam antiquisque monumentis, quae inscripta sunt litteris Graecis (Graecis procul dubio et Latinis) refertam, ^D positam esse, identidem affirmans: quod Strabonem et Melam narrare non potest valde Sallustius, ubi Cirtae urbs videtur, c. 24 B. Jugurthini, ubi prope Cirtae oppidum ubi quae quomodo conciliari quae et hodie *Constantina* longe a Cirta duplex Cirta in Africa fuerit

ur Danæus ad Augustini cap. 69 de Hæ- A
 id miror etiam occurrere in Strabonis
 apud eum nihil tale legatur. Et quia pas-
 cognita est, non ingratis me tibi, lec-
 urum existimo, si ectypum ejus appo-
 lebeo amplissimo Witzio reip. Amstelo-
 sulii, quemque cum viro illustri com-
 nemo, qui per tres in ea annos dura,
 neti splendidissima fortuna, licet Chris-
 usus est.

a igitur montis prope inaccessi vertici
 i munitur insuper lapidibus 10 vel 12
 4 vel 5 latis, rotunda, et ejusdem fere
 num magnitudinis est. Ædificia pro gen-
 enio parvi momenti sunt: sed rudera
 marmoreæ, quæ passim a fodientibus
 stur, certissima indicia sunt olim illa
 magnifica fuisse. Qualia etiam fuerunt
 ni tempore. *Ædificia, ait, passim sum-
 ere licet: quale summum est templum,
 tria aut quatuor monasteria, aliaque id
 ra.* Et hic locus revocat mihi in memo-
 eam fuisse olim metropolim Numidiæ.
 ii Milevitani 86, *De Archivo et Matrici*
 e: *Dein placuit omnibus episcopis qui in
 subscripserunt, ut matricula et archivi
 apud primam sedent sit, et in Metropoli,
 antina: de quo Canone multis disputat
 , lib. iii, cap. 1 Var. Lection., cui adda-
 Ludovicus du Pin, vir certe eruditissi-
 . Historica 1 de antiqua Ecclesia Disci-
 Constantina Tuneto 45 vel 50, Bona
 Algeria 70 milliariibus Germanicis; qui-
 ab ultima profectus urbe quatuordecim
 s is qui hæc cum Witzio communi-*

illa, ex qua de nocte lucernæ dependent

m ad tuendum exitum veteris viæ, per C
 urbs adiri poterat, in media urbe ex-

l introitus urbis rupi incisus, tam latus
 et equis et camelis per eum in urbem
 tuerint. Nunc sordibus repletus est, quia
 nus incolis habebatur alimenta plurimis
 ie et nocte præbere; quippe sine quibus
 nullius usus esse poterat propter te-

æ, vel duplex potius murus turribus mu-
 endendi aditus causa extractus: in exte-
 riæ portæ, quæ ducebant obliqua via ad
 n interiori muro erat, portam; per quam
 ntroitum in urbem rupi incisus dabatur
 é duas vias ad urbem Leo Africanus tra-
 duæ tantum viæ arctissimæ, quæ in urbem
 rum hæc ex oriente, illa vero ex occidente,
 quoque habet maximas, amplissimas, atque
 d *αὐτόπτης* noster suo tempore tantum
 it; et nisi situs obstaret, binæ hæ viæ ad
 ris muri portas ducere potuissent.

us ad urbem aditus, quem Turcæ ex
 m ædificiorum fecerunt; sed qui adeo
 ut pedibus tantum uti, non autem equo
 sit: adeo ut Turcæ et incolæ necesse ha-
 belis et equis descendere, eosque ducere.
 um, quo novus aditus defenditur.

aque calidæ corrupta fere, et in quibus
 purgant, mulieresque ope
 cinis lixivi obtinet,
 vestimenta, et alia,
 quitur procul dubio
 radibus descenditur
 domus quedam
 um, columnæ et
 hic Constantiæ
 . Est quoque huic

oppido vicinum quoddam balneum aquæ calidæ, quæ
 inter rupes fluendo diffunditur. »

8. Molæ aquariæ, quas exstruxerunt Mauri a Ca-
 rolo V ex Andalusia et Granata ejecti.

9. Eorundem Maurorum horti et viridaria. Leo
 Africanus. « Habet fluvius, qui in ea planitie præter-
 fluit, hortos utrinque feracissimos, si recte coleren-
 tur. »

10. Catarractes, quem facit fons prope urbem
 Orientem versus exoriens, et multam vim aquæ eji-
 ciens; qui urbem, qua Septentrionem spectat, cingit,
 et munimenti loco est, atque in profundam admodum
 vallem magno cum strepitu sese effundit. Leo Afr.
 « Rupibus altissimis cingitur: huic fluvius Sufegmate
 subterfluit, qui et rupibus etiam clauditur, adeo ut
 fluvius profundissimus, una cum rupibus utrinque
 positus, Constantiæ ceu fossam quamdam præbeat. »

11. Rivus, vel fluvius, qui ex fonte prædicto ori-
 tur. Hæc omnia, uti patet, fere conveniunt: sed mi-
 rum Leonem non facere mentionem aditus in urbem
 veteris; nisi forte cum intelligat per *gradus rupi in-
 cisos*, per quos ad fluvium descendebatur. Sed hæc
 sufficient.

Mauris... Illi etiam in exercitu Severi fuerunt, et
 procul dubio cum reliquis militibus ad Maxentium
 transgressi sunt. Zozimus enim, 2, 10, scribit Seve-
 rum δὲ τῶν Μαυροσύων ταγματῶν venisse; nec mi-
 rum, quia exercitum Herculi habebat, qui, teste Eu-
 tropio, *bellum in Africa profligavit, domitis Quinque-
 gentantis, et ad pacem redactis*: et hos Mauros insuper
 auxit Maxentius; unde dicitur, *suum proprium de
 Mauris atque Italis exercitum nuper extraxisse.*

Maxentiani milites prævalebant. Haud obscure indi-
 cat Lactantius, initio non satis feliciter pugnasse
 Constantinum: at contra Eusebius, ix, 9, narrat eum
 primam, secundam et tertiam aciem tyranni vicisse,
 et ita accessisse ad urbem Romam dimicaturum cum
 ipso Maxentio. Et, quemadmodum ex panegyrico
 Constantino dicto patet, primo dimicatum sub ipsis
 Alpium jugis, cap. 5, inde in campis Taurinatibus, c.
 6, tertio ad Veronam, c. 8, tandemque ad Pontem Mul-
 vium; quam in rem etiam videri potest Nazarius, cap. 17,
 21 et sequentibus panegyrici sui. Atque ita Orosius,
 vii, 28, narrat Maxentium *sæpe multis præliis fatiga-
 tum ultime ad pontem Mulvium victum et interfectum
 fuisse.* Neque tamen puto talia memoriæ mandaturum
 Lactantium, si aliter se illa plane haberent. Et ipsi
 ad stipulatur Politia SS. Patrum, apud Photium, p.
 1409, quippe ubi diserte narratur Constantinum,
 cum permovere non posset Maxentium ut a persecu-
 tione abstineret, bello eum aggressum esse; et primo
 haud procul absuisse quin succumberet: *καὶ συμπλοαίς
 μέγλη, τὰ πρότα μὲν ἐγγὺς γίνεται, τὸ λαβεῖν τὸ ἔκτρον,*
 uti Græca sonant; et inde de cruce in cælo visa verba
 facit, quomodo rem fere etiam narrat Lactantius.

Quinquennalia terminabantur. Quid de hoc loco sen-
 tiant eruditi viri Baluzius et Pagius, vide in notis ad
 hunc locum, lector, et pag. 248 Dissert. Hypaticæ; et
 inde discas ambos censere, sexto imperii anno exacto,
 ineunte septimo, Maxentium occubuisse. Firmat illam
 sententiam auctor Paneg. Constantino dicti, cap. 16:
*Et consumpto per desidia senio; ipsum diem natalis
 imperii sui ultima cæde signaret, ne septenarium illum
 numerum sacrum et religiosum vel inchoando violaret.*
 Et arbitror non absque ratione censere eruditos an-
 num sextum imperii vocari *quinquennalia*, quia pri-
 mo illius anni die celebrabantur. Sed non vacat hanc
 in rem diligentius inquirere; totamque hanc disputa-
 tionem his relinquo, qui tam in Galliis, quam Italia,
 summa cum eorum laude illi incumbunt.

Commonitus in quiete... Lactantium si sequimur,
 certum est Constantinum vigilantem hoc signum non
 vidisse in cælo: sed nolo materiam examinare, quæ
 a tot eruditis viris excussa est; tu vide Fred. Spanhe-
 mium, antiquitatis ecclesiasticæ peritissimum virum,
 in *Introd. Chronologica*, et Jac. Gothofredum, ad lib.
 1, cap. 6. Philostorgii. Scribendum autem in sequen-

tibus, uti monui obiter ad Dissertationem de Utilitate quam principes ex nummis capere possunt, *Christum in scutis notat*; id est, Christi nomen, quod exprimebant per duas primas salutaris vocis litteras. Non aliter loquitur Prudentius contra Symm.

Christus purpureum gemmani textus in auro
Siguabat labarum...

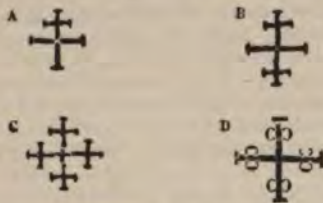
id est, Christi nomen, Christi monogramma. Et si Lactantium sequimur, fuit illud ad hunc modum compositum, quomodo sæculo IV, sequentibusque, Christianos signasse observat Baro-
P nius in Annalibus, et Gassendus in Notitiam
Eccles. Diniensis. Nec aliter occurrunt primæ divini
nominis litteræ in nummo Anastasii apud Arschota-
num ducem, Tab. LXVII. Alii crucem, ego vero Christi
nomen facio; quia Christus, non autem erux, mundi,
qui per globum designatur, salvator est. Potuit etiam
monogramma illud tale fuisse,

quia similiter in nummis Constantini exprimitur, et quia Eusebius, lib. I, cap. 25 de Vita ejus, scribit primas Christi nominis litteras fuisse labaro intextas, *χριστομένου τοῦ Ρ κατὰ τὸ μεταίτατον*; quamquam et hæc verba de priore figura, quam opinor Lactantium innuere, possint forte interpretari, cum littera Græca P, si eam mediam lineam secat, sit decussata. Certe a rei veritate aberrat plane eruditus Dissertationis historice de Visione Constantini auctor, et male arbitratur, vulgarem circumflexi accentus notam adhibitam fuisse ad hunc modum,

quod non opus est multis refellere, cum certus sim virum illum sententiam suam relicturum, si nummos inspiciat, vel in hæc notam incidat. Finem hic facerem, nisi adjuvare placeret ea quæ ad illustrandas crucium nonnullarum formas ad Columbum τὸν μακαρίτην miseram, quia notis ipsius inserta sunt. Illæ igitur ita sese habent.

Non immorabor iis examinandis quæ notat Carolus Du Fresne in Dissertatione de Inferioris XVI Nominis, n. 23, sed monebo tantum in cruce, quæ notatur littera A, superiorem lineam transversam denotare tabulam, cui inscriptum fuit βασιλεὺς Ἰουδαίων; alteram vero lignum cui manus D. N. J. C. fuerunt affixæ: in ea, quæ notatur littera B, supremam et mediam eodem plane sensu accipi debere; infimam vero lineam significare locum cui pedes affixi Salvatoris fuere: in tertia, quam designat littera C, eadem denotari: sed cruces decussatas, ut vocant, mediæ lineæ transversæ innuere loca in quibus clavi Dominicas manus ob peccata nostra perforarunt; et denique ultimæ crucis, notatæ littera D., orbem summum referendum esse ad titulum, binos transversos ligni ad brachia, et infimum ad pedes transfixos. Ratio hæc omnia suadet, licet tempus, quo talis effigendi cruces mos initium sumpserit, ignotum mihi

sit plane; nec puto rem tanti esse, ut propterea nos cruciare vel tantillum debeamus. De monogrammate autem Christi in nummis expresso agit illustris Du Fresne, Num. 24 dissertationis laudatæ; quæ ut elegantia sunt, ita tamen non puto eum satis recte explicare gemmam in qua illud cernitur, et simul legitur SAL. DO. N. ALEX. FIL. LUCE. Neque enim illa ullo modo referri potest ad Alexandrum Mammææ filium: sed ad Alexium, quo nomine varii posterioribus temporibus imperatores fuerunt, spectat; et LUCE æque commodo sensu exponi potest LUCEBIT, ut ita simul quasi vota suscipiantur pro Alexio imperatoris filio. Quamquam nec LUGET respiciam, quia illud in aliis nummis apud Choulum obvium est. Præterea in Maxentii nummis cernitur Christi monogramma, pag. 277, apud eundem: sed, ut verum fatear, mihi nequaquam sit verisimile, ejus numismatis divinum characterem inditum vel impressum fuisse; et, si rationem temporum inire placet, nullo id modo fieri potuit, cum in ipsa illa acie, in qua primo Constantinus signum hoc præcedere exercitum jussit, perierit.

Puto igitur deceptum esse Choulum, et id Maxentio adscribere, quod fecit Magnentius, ejus nummos ita signatos fuisse constat, docetque satis illustris Medio-barbus, qui et alium nummum Magnentio tribuit, quem idem Choulus, p. 187, Maxentio assignat. Putaveram ab illustri Du Cange etiam Deliorum nummum laudari insignem isto monogrammate, eumque suppositum esse censueram: sed nunc denum animadverto, virum eruditum nihil aliud significare, quam in gemma, quæ super caput Jovis exhibet Christi monogramma, cerni capita Jovis, Apollinis et Dianæ, ut illa occurrunt juncta in nummo Deliorum apud Goltzium, Tab. 18, quare hic me quidem properasse nimis libens lubens confiteor. Quæ autem factum sit, ut divinum illud signum Jovis capiti sit impositum, difficile admodum dicui est; nec certe hinc me extrico. Nam inscriptio addita VIVAS IN DEO F., id est, *Feliciter*, clare indicare videtur hanc gemmam a Christiano sculptam fuisse: nisi dicamus deorum capitibus monogramma et Inscriptionem postea adjecisse Christianum quendam, ignarum forte quorum capita fuerent, vel ut rem profanam ita quasi in sacrum usum converteret. Notandum autem monogramma in nummis occurrere, qui non modo ante Constantinum, verum etiam ante Christi adventum salutarem, signati sunt. Nam Scaliger ad Eusebium, et Rupertus in oratore historico Ptolomæi Apionis laudant numisma, cujus in una area cernitur caput cornibus arietidis cum diademate; in altera vero aquila unguibus sulmen retinens: juxta est cornu copiæ; infra pedes altis hæc nota; in ambitu nummi, ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ; et illi hanc notam esse arbitrantur ΧΡΗΤΕΡΩΤΩ ορακλι Αμμονίς, Cyrenis, quarum ille rex erat, vicini. Vellem equidem, ejusmodi ut nummum inspiciere possem, quippe qui certe inter rarissimos habendus est; et, ut illam interpretationem non respiciam, ita memini me alicubi legisse notam hanc in nummis ante Constantinum percussis designare nomen monetarii: quod tamen, ut verum fatear, difficultates suas habet. X et P similiter sibi fere junctæ occurrunt in nummo Decii apud Tristan., t. II, p. 595, in quo legitur

BA P A T O.

Christum in scutis notat... Non, quemadmodum monui, Christi effigiem, sed monogramma. Et tempore Prudentii nondum illud etiam fiebat. Hym. II, περὶ Στεφ., v. 98:

Quod Cæsaris scis, Cæsari
Da, nempe justum postulo.
Ni fallor, haud ullam tuus
Signat Deus pecuniam.

Nisi hæc referenda sint ad tempora Laurentii, qui martyr obiit anno 254. Sed nec Prudentii ætate id factum est, quia primus imperatorum Græcorum Jus-

s Rhinotmetus, qui regnare cœpit anno 685, a multis signavit. Et recte Du Cange in disserta-
cipius laudata rejicit Joannem Damascenum,
ibit, Constantinum nummo indidisse τότε ὄρα-
σημαίων τοῦ Σωτῆριου σταυροῦ, καὶ θεανδρικών
ἢ χαρακτῆρα μετὰ τοῦ ἰδίου; id est, salutaris
quod in cœlo viderat signum, *Christique Dei ho-*
maginem cum sua. Nec puto Constantinum
rum vulūbus nummos signasse, licet id tradat
s Mamora in Historia insulæ Corcyræ, Vene-
o 1672 edita. Exhibet enim nummum, cujus
area cernitur Constantini caput, nec laurea,
corona cinctum; in altera vero Corcyra sancta
t martyr stans in templo, et palmam in victo-
rum manibus tenens, cum inscriptione ΚΟΡΚΥ-
quam Corcyram faciunt filiam Cercillini,
is senatus Corcyræorum, ad Christum conver-
era Jasonis et Sosipatri, discipulorum S. Pauli.
il illa προτομή commune cum Constantini ha-
u; deinde sibi suaviter imponunt, qui talia
animum inducere possunt, cum a veritate
lane sint.

signo armatus exercitus capit ferrum.... Non
ed aliam rem miram, animasse Constantinum
mendam aciem, et prælium in eundem narrat
s, II, 16, noctuas nimirum ἀπειρὸν πλῆθει ἀνο-
nueros implesse, illudque conspicientem Con-
nu jussisse τάττεσθαι τοῖς ὀφθαλμοῖς, quod fingere
nt Ethnici, ut aliquid opponeret visioni, ἐν
ἕξα; et hinc etiam forte est, cur in ejus num-
spiciatur noctua basi insistens, cujus a lateri-
l hasta, clypeus et galea, cum inscriptione
TA PRINCIPIS: quamquam commode hæc omnia
rvam, sapientiæ præsidem deam, possint re-

ue repente populus... Hæc sic distinguo: Cum-
te populus (Circenses enim natali suo) et edita
ita ut subaudiatur erant; neque tamen im-
b edebat Columbi.

is quibusdam Senatoribus, libros Sybillinos in-
bet.... Notum est Sibyllinos libros inspectos
Duumviris, inde a Decemviris, et tandem a
C
Inviris sacris faciendis. Et Quindecimviros
l Theodosii tempora mansisse, eumque sacer-
cum veteris superstitionis sacris abrogasse, ut
linos libros sub Honorio per Sciliconem com-
sse, notarunt eruditi. Hoc tamen loco Maxen-
, non Quindecimviri, sed quidam senatores li-
s inspicunt: unde forte affirmari posset, vel
poris Quindecimviros non fuisse amplius, vel
byllinos consultos fuisse ab illis, quos impe-
gebat. Sed prius verum esse vix potest, quia,
illustri Salmasio ad Hist. Aug., Constantini
emporibus id numeris etiam quindecimviris
se Lactantius, I Institut., cap. 6, Vopiscus in
o, cap. 19, Pontifices Sibyllinos libros in-
ex decreto senatus et jussu imperatoris do-
te igitur pontifices, qua puri, qua mundi, qua
qua vestitu animisque sacris commodi, templum
P, subsellia laureata constituite, veteranis (alii
eneratis) manibus libros evolvide, fata reipu-
æ sunt æterna, perquirite. Atque arbitratur vir
D
ndiissimus quindecimviros, cum multi eorum
ntifices essent, nobiliori nomine pontifices
atos; eos tamen, non ut pontifices, sed ut
mviros curam inspicendorum et servando-
rorum Sibyllinorum habuisse. Sed hoc loco
us quasdam senatores memorat: quæ quomodo
i possint, vix video, nisi vel amplectamur
a me allatam, alios nimirum, quam quindec-
i, si imperator juberet, libros illos inspicere
; vel nisi potius statuamus hos senatores
isse quindecimviros, quomodo allocutio Ulpii
pod Vopiscum etiam suadere videtur, ponti-
s ex senatorum numero fuisse. Nam anti-
x patribus Decemviri creabantur, et postea
rs eorum dimidia ex plebe. Lib. VI, 42: Re-

A facti decimum eadem Tribuni Sextius et Licinius de
decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem per-
tulere. Creati quinque patrum, quinque plebis; gradu-
que eo jam via facta ad consulatum videbatur; quod ita
interpretor, ut quinque quindecimvirorum fuerint Pa-
tricii, quinque Plebei senatores; neque enim mihi
fit verisimile hoc sacerdotium unicuique ex plebe
datum fuisse. Et senatores fuisse pontifices, sacerdo-
tesque ut plurimum, constat: docetque vel unus Cic.,
4 ad Att., 2: Adhibentur omnes pontifices, qui erant
senatores.

Hostem Romanorum... Ambiguum est hoc, ut ple-
raque talia; et si Constantinus fuisset victus, procul
dubio illum appellasset hostem.

Pons a tergo ejus scinditur. Mulvius, ut videtur, cu-
jus ante meminit. Victor hac de re ita loquitur: Dum
cæsa acie fugiens sese Romam reciperet, insidiis, quas
hosti apud pontem Mulvium locaverat, in transgressu
Tiberis interceptus est; et arbitror eum narrare de
Maxentio. Mulvius pons factus est a M. Emilio Scauro,
teste Auctore de Viris Illustribus, et procul dubio la-
pideus fuit: quod si per hunc fuga sibi consulere vo-
luit Maxentius, verosimile admodum est pontem
fuisse injussu ejus scissum. Et, quamquam hoc a ra-
tione alienum sit, tamen ea via Maxentium conatum
sibi consulere mox tradit Lactantius: Ipse in fugam
versus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac mul-
titudine fugientium pressus in Tiberim deturbatur. Ce-
lebrat etiam Prudentius, I contra Sym., pontem eum-
dem:

Mulvius exceptum Tiberina in stagna tyrannum
Præcipitans.

Et Auctor incertus Paneg., cap. 17, scribit milites
Maxentii ad primum impetum exercitus Constantini ter-
ritos fugatosque, et angustiis Mulvii pontis exclusos in
fluvium abiisse præcipites. Sed Euseb., IX, 9, testatur
Maxentium Tiberim scaphis junxisse, eumque per
pontem inde factum fuga sibi consulere vellet, pro-
priis insidiis periisse; id quod etiam memoria man-
dat Praxagoras apud Photium, et pluribus narrat
Zozimus, II, 15 et 16, qui possunt videri. Eusebium,
ut solet, sequitur Haymo, VIII, 3: Maxentiumque ty-
rannum congregi parantem cum universis navibus, qui-
bus fluvium straverat, demergit in profundum. Quin et
Epitome Victoris, necnon P. diaconus tradunt hunc
pontem paulo superius a ponte Mulvio, et Maxentium
lapsu equi in profundum demersum esse. Sed quod lapsu
equi scribunt tyrannum cecidisse in flumen, id apud
alios non reperitur; nisi idem significare censeamus
Excerpta Valesiana, in quibus legimus equo eum
præcipitatum fuisse. Zozimus narrat tigna pontis non
potuisse sustinere multitudinem fugientium et rupta
fuisse; et Politia SS. Patrum apud Photium, p. 1407,
ruptum esse pontem tallacem, διαρρηγείσης αὐτοῖς
γεφύρας σεσορισμένης. Atque hinc patet satis super-
que quid sibi velint hæc Victoris verba, Maxentium
nempe insidiis, quas hosti apud pontem Mulvium loca-
verat, interceptum fuisse. Ille igitur de Mulvio, vel de
liguo potius ponte in fluvium decidit; et forte Mul-
vium pontem interrumpi fecit, ut Constantinum ad
insidiis pertraheret, si transire Tiberim, et inter pu-
guandum, vel ante pugnam, Romam occupare vellet.
Non tamen statim submersus fuit tyrannus, sed equo
vectus, conatus est evadere; quod quominus facere
posset obstabat altior et abrupta ripa. Auctor Paneg-
yrici, cap. 17: Ipsum autem illum cum equo et ornīs
insignibus frustra conatum per abrupta ripa ulterioris
idem Tiberis correptum gurgite devoravit.

Proterretur. Lege proteritur, nimirum exercitus, vel
miles Maxentii, uti paulo ante Maxentiani milites oc-
currunt; nisi significare Lactantius velit, Maxentii
milites primo impetu exercitus Constantini territos
fugatosque fuisse, uti loquentem audivimus modo
panegyrici auctorem. Utuntur eadem voce non modo

Terentius et Plautus, verum etiam Virgilius, XII *Æn.*, A quem imitari solet Lactantius.

Primi nominis titulum... Varie fluctuabam ante; et, licet putaverim hunc titulum τὸ *Maximus* esse potuisse, quia ita in nummis et Inscript. Constantinus vocatur, et quia mox Laclantius narrat Maximinum convicia joci mixta adversus imperatorem Maximum dixisse, nunc tamen arbitror nihil aliud indicari, quam Constantini nomen ex Senatus decreto primo loco positum fuisse, quia idem Lactantius scribit, *Maximinum primi nominis titulum sibi vindicasse*: quod etiam Eusebium tradere doceo ad cap. 32. Et jure id Maximinus videtur facere potuisse, quia ante Constantinum Cæsar erat factus.

CAPUT XLV.

Quam cum maxime... Placet nonnunquam ad minutias descendere. Particulæ *quam cum maxime* et tempus denotant, et simul frigoris intensionem; adeo ut dicat Lactantius, tunc temporis maximum frigus fuisse. Sæpe tamen additur τὸ *nunc*; et tunc nihil aliud, quam intendit et auget. Cic. pro Cluentio: *Mater, quæ multos jam annos, et nunc cum maxime filium interemptum cupit*; paulo aliter libri de Senect.: *Causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes*. Nazar, cap. 1, Paneg.: *Jactat quippe se nunc cum maxime*; et ante eos Terentius Phorm.: *Atqui opus est nunc cum maxime*.

Geminatis mansionibus. Id est, ut una die tantum itineris faceret, quantum duæ mansiones a se invicem distabant, nec in prima, sed secunda requiesceret. Viæ regię distinctæ erant in *Mansiones* et *Mutationes*: in *Mansionibus* pernoctabant, ita ut ab una mansione ad aliam diei iter esset: in *Mutationibus* vero equos mutabant, et de die reficiendi sese causa subsistebant. Nam *Manere Veteribus* significabat pernoctare. Sen. III, de Ben. 16: *Quam invenies tam miseram, tam sordidam, ut illi satis sit unum adulterorum par? Nisi singulis divisiis horis, et non sufficit dies omnibus; nisi apud alium gestata est, apud alium mansit, id est, pernoctavit.* Cic. 1 de Div.: *Conclave illud, ubi erat mansurus, si ire pervexisset, prima nocte corrumpit*; pro quo lib. II, dixit: *In eo conclavi illi cubandum fuisset*; quomodo et loquitur Suetonius in Aug. 72, 78, et Calig., c. 55. Hinc *mansiones* sunt loca in quibus aliquis pernoctat. Eo sensu *mansiones saliorum* occurrere in Inscriptioe veteri doceo, lib. IV, 2, Observationum. Hinc non modo *mansiones a mutationibus* distinguuntur in codice Theodosiano, Itinerario Burdigalensi, et alibi: verum etiam *mansio* pro itinere totius diei usurpatur Plinio XII, 14: *Mansionibus octo stat thurifera a monte excelso*. Erant autem hæ mansiones ædificia ampla, adeo ut imperatores in ipsis cum comitatu suo nonnunquam pernoctarent, uti constat ex Ambrosio in de Obitu Valentiniiani, et Suet. Tito, et Vopisco, cap. 33, Aurel. Verum juncta ipsis fuere etiam horrea, vel horreorum usum præstabant, atque ibi recondebatur annona militaris, militibus dividenda euntibus via militari in expeditionem; quam annonam *copias mansionum* vocat Eumenius. Sed longum nimis foret hæc verba elucidare; et monebo tantum similem loquendi rationem inveniri apud Justin. XIII, 8. *Victus Neoptolemus ad Antipatrum et Craterum profugit, hisque persuadet ut, continuatis mansionibus, læto ex victoria, et securo fuga sua Eumeni superveniant*: deinde exstare inscriptionem elegantem apud Spon., 302, Miscellaneorum, in qua vox *manere* etiam occurrit:

MERCURIUS. HIC. LUCRUM.
PROMITTIT. APOLLO. SALUTEM.
SEPTIMANUS. HOSPITIUM.
CUM. PRANDIO. QUI. VENERIT.
MELIUS. UTETUR. POST.
HOSPES. UBI. MANEAS. PROSPICE.

Obscura illa, fateor, est; et, si quid humani in ea explicanda patior, alios sequar meliora doctus continuo. Puto igitur huic hospitio insigne fuisse Mercurium et

A Apollinem; et hinc Septimanum arripere occasionem homines invitandi in suum hospitium: quo tamen melius ii utentur, qui prandium secum attulerint, vel qui ea hora venerint, cum prandium sumitur; at post prandium hospes prospicere debet ubi *maneas*, id est, pernoctet.

Accepta in ditione Perintho. Recte notant eruditi *Perinthum* esse *Heracleam*, quam paulo ante narravit fuisse obsessam; eamque urbem illud nomen tulisse observat Ammianus Marcell., XII, 2 et 27, 4, necnon Procop., lib. I Hist. Vandal., quibus addatur omnino Tristanus, t. II, p. 80.

Distantem militibus... Aliorum conjecturis insistens lego, *millibus totidem, ibidemque collectis*. Vir doctissimus notat hoc circa *Resiston* accidisse, huncque locum primum occurrere in Itinerario Antonini euntibus ab *Heraclea Hadrianopolim*. Ego in Itiner., p. 57, invenio, inter *Trajanopolim* et *Heracleam* recenseri *Apros et Resiston*, illumque locum a *Trajanopoli* abesse 25 millia passuum, hunc 22; ita, si prima mansio fuit *Resiston*, secunda certe erit *Apros*, quia utriusque paria milliaria tribuit Lactantius. Sed ille non *Trajanopolim*, verum *Adrianopolim* memorat; et Auctor Itinerarii alia longe loca inter *Adrianopolim* et *Heracleam* nobis describit; ut p. 30: *Ostudizum, Bergulas, Driziparam, Izirallon*; p. 51, eadem cum *Heraclea* recenset; ut et p. 75, *Hadrianopolim, Ostudizum, Burdidizum, Bergulas, Drusiparam, Tirallum, Perinthum, Heracleam*: at contra, p. 75, iterum nobis annumerat *Trajanopolim, Cypselam, Apros, Resiston, Heracleam*; adeo ut militi quidem videatur, *Campum Serenum*, cap. seq. memoratum, alibi quærendum esse.

CAPUT XLVI.

Per præpositos tribunosque... Nomen *præpositi* generale valde est, uti docet Gutherius in lib. de Officiis domus Augustæ. Hic præponuntur tribunis: sed tamen Vegetius, II, 12, legionis primæ cohorti scribit præesse tribunum, reliquas vero a tribunis, vel præpositis fuisse rectas. In inscriptionibus apud Gruterum occurrunt *præpositus cohortis expeditionis Germanicæ, præpositus legionis, numerorum tendentium in Pontum, et vexillationis Perinthi*; adeo ut nemo peccaturas sit, qui hoc loco *præpositos* majores tribunis faciat. Sic in inscriptione apud me inedita:

D. M.
C. IVL. CANDIDO
P. P. LEG. XIII. GEM.
HEREDES. EX. FES
TAMENTO. TEE
RVNT.

Nam duplex P. P. significat præpositum; et male in indice Gruteriano nonnunquam exponuntur hæ sigle per *præfectus*; et pejus in Inscr. VI, p. 277: *Pro Præ-tore*, cum sit imperatoris Cæii titulus *pater patriæ*: quomodo et I, p. 278, explicari debet, in qua quidem legitur et expressum est *Pro. Pr.*, sed non ad imperatorem, verum ad M. Aurelianum Valentianum refertur. Sed hoc obiter.

Prælium diei kal. Maiarum... Vel diei positum est pro die, vel scribendum diem.

Campus... quem vocant *Serenum*. Hunc ita dictum puto, non quia ventis, sed quia arboribus fruticetisque carebat, eratque planus. Talem campum *καθαρὸν πεδῖον*, purum campum, arbitror vocari ab Euseb., IV, 19, de Vita Constantini, qui jussit ut milites nondum Christiani facti singulis diebus dominicis in eum procederent, et simul omnes, signo dato, preces ad Deum funderent. Nam hic campus procul dubio fuit planus, nec arboribus aliisve rebus impeditus; in quo etiam milites armis sese exercuisse arbitror. *Purum ac patientem campum* dixit Livius, XXIV, 14. Sed facit *Serenus campus*, ut monere debeam, *serenam militiam* mihi etiam lectam esse apud Paulum Diaconum, lib. X. Historiæ Miscell. *Qui (Carausius) vilissime natus serenæ militiæ*

am egregiam fuerat consecutus. Qualis militia a fatore me non capere, nisi quis existimet, a Imperatorum eam ita dici, qui *Sereni* Docantur in columna, quæ adhuc hodie Constantinæ conspicitur. Et perpendant eruditi, num potest scribi debeat strenuæ, vel severæ militiæ: quod a erudito amico in mentem veniebat; ita ut us dicatur famam sibi acquisivisse ex diligentione disciplinæ militaris.

rgiendo tenax... Victor: *Namque illi* (Constantinæ) *modum magna cætera; huic* (Licinio) *pari, et ea quidem agræstis tantummodo inerat.* Et Epitomes scribit eum avaritiæ cupidine omnissimum fuisse.

CAPUT XLVIII.

icis metebatur. Id est, sternebatur, dejiciebafalce succidimus gramen. Exempla adfert us; et extat aliud apud Tertullianum in fine: *Nec quicquam profuit exquisitor crudelitas illecebra est magis sectæ: plures efficiuntur, utimur a vobis; semen est sanguis christiano-* apud Sil. Ital., l. xiii.

Ruit obvia in arma
o, et adversum metit insatiabilis agmen.

summus... Optimo jure ita vocatur Deus nos- Gentiles etiam summum simpliciter de Deo, quem ignorabant, usurperunt. Stat. iv,

glicis mundi summum, quem scire nefastum est;

notat Scholiastes: *Dicit Deum demogorgona, cuius nomen scire non licet. Infiniti autem horum magorum Persæ etiam confirmant, re- te, præter hos deos cognitos, qui coluntur in alium principem, et maxime Deum, cætero- ninum ordinatorem, de cuius genere sint soli e luna; ubi reliqua possunt videri, quæ ele- unt, et quæ emendare conatur Barthius in C* ad addendus Fr. de Cordona, qui c. 25 Di- e multiplicis, pro demogorgona rescribit de- t, id est, opificem, demogorgonemque Boc- grinem suam debere existimat: sed male quis vetustior sit *Lutatius*, an vero *Bocca-* m nihil certius sit quam illum ante huic

CAPUT XLVIII.

itatem publicam. Quæ in variis apud antiqua- nis occurrit; uti Erizzum, p. 419, 415, 469, 9. Tristanum, t. i, p. 650; l. ii, p. 469; Pa- p. 73; Thesauri, Vaillantium, cuius librum nis avidè expectamus, aliosque. Apud Am- Marcell., xiv, 6, etiam memoratur *Pompiliani* temporis.

ctatu haberemus... Id est, consultaremus, et remus. Vide huc pertinentia in Glossario sax- dato.

quidem divinitas... Scribendum puto, quo divinitatis in sede cælesti. Vide Columbi, viri ni, notas. Et ita loquebantur Gentiles, quia proprie esset summum numen, quis Deus, du- , atque inter sese disputabant.

quiete temporis... Ut sub imperio meo quies it; mox: *Quo etiam in hoc per clementiam quieti publicæ consulatur.* In nummo Maxi- erculii apud Tristan., t. iii, p. 372, conspi- , una manu rudem, altera spicas tenens; . avc. illoque emblemate denotatur procul- quietem, seu pacem abundantiam et annonæ esse. Ann. Marcell., xix, 41: *Et quietem co- mquam salutarem deam, tributuriorum onera ubi potest videri Valesius.*

iam postulent... Nomen hoc generale est, pro certo affirmari non possit quod munus hic gesserit. Sed tamen eum erratum neu- puto, qui Maximinum designare existimet

A quemcumque in sua provincia vicarium. Sic in par- tibus Orientis fuere vicarii quatuor, Asianæ dicæ- ceos, Ponticæ, Thraciarum, Macedoniæ, de quibus, ut et aliis aliarum provinciarum vicariis, videri po- test notitia imperii. In inscriptionibus a Reinesio edi- tis memoratur *Flavius Rufus Sabinus Volusianus vicarius Asiæ, et Virius Nicomachus Flavianus vica- rius Africæ*; atque in libello Precum Faustini, p. 44, occurrit *vicarius Hispaniæ*. In genere autem *vicarius* vocatur qui alterius vicem gerit, vel alteri servit; ita *servus vicarius*, teste Ulpiano, servit servo ordi- nario. VICARIUS SUPRA COCOS in Inscrip. xii, 580, qui coquis præest loco illius, qui in eos imperium habe- bat; et *vicarii* nostri id nomen habent respectu præ- fectorum prætorio, vel præsidum, quorum vicem administrabant: unde *Sextilius Agesilaus Ædesius* in lapide antiquo vocatur VICARIUS PRÆFECTURE PER HISPANIAS; et c. 16 Lactantius memorat *Hieroclem ex vicario præsidem*, qui male a Gallis redditur præ- sident.

B Ad jus corporis eorum... Hæc sunt bona ecclesiastica; et locus hic clare evincit, ante Constantini Magni legem ecclesias christianorum bona, ut vocant, im- mobilia possedisse. Julianus id prohibuit, uti testa- tur Ado in martyrol., p. 108, illique certe adstipu- lati fuissent Faustinus et Marcellinus, quia in libello Precum, p. 21, ita loquuntur: *Sed ideo nominis istius etiam cum omni dedecore querebatur auctoritas, ne il- lis possessiones Ecclesiæ tollerentur; quas utinam nun- quam possedisset Ecclesia, ut apostolico more vivens fidem integram inviolabiliter possideret.*

Jus corporis eorum... Edictum hoc Maximini per- mittit unicuique deum colere quemcumque vellet; cumque singuli fere Gentilium dii haberent sibi de- votos homines in unum corpus redactos, hinc simili- ter de christianis loquitur, quippe qui numini majes- tatiq. D. N. J. C. erant devoti. In lapidibus vetustis occurrit COLLEGIUM ÆSCULAPI, ET HYGIÆ NAUCLERUS, QUI ERAT IN COLLEG. SERAPYS, COLLEG. FABRUM VENERIS; de quibus alibi dabitur propediem disserendi locus. Atque uti hæc corpora arcas suas et agros, unde sumptus faciebant, habebant; ita etiam christiani bona sua possidebant; qui tamen omnes reditus om- nesque eleemosynas in pauperes erogabant, nec iis otiosos ventres alebant.

Beatitudine publica... Et hæc vox solemnis atque adeo in ipsis nummis obvia est, ac notat tranquillum et felicem reipublicæ statum. *Beatissimum sæculum* dixit Tacit., c. 3, Agric.; *beatissimos Cæsares* Naza- rius, c. 4 et ultimo; *beatissimam victoriam*, c. 52, et *beatitudinem urbis*, c. 53 Panegyrici.

Prologo programme tuo... Significat præsidem provinciæ scripto publice proposito significare debere se tale edictum ab imperatoribus accepisse, jussum esse, ut istud affigeret. Locus hic certe mihi observandus esse videtur, quia nos docet impera- torum edicta in provinciis non fuisse proposita, nisi simul testarentur præsidem ejusmodi edicta ab im- peratoribus ad sese missa esse; idque factum neces- sarium fuit, ut arcerentur supposititia edicta quibus provinciales ad res novas incitari a turbulentis homi- nibus potuissent.

CAPUT XLIX.

Sequenti autem Licinio... Putaveram scribendum esse sequente: sed nunc arbitror Maximinum con- cessisse sequenti Licinio, id est, eum non expectasse, sed fugisse, simul ac Licinium venire et appropin- quare cum exercitu cognovit. Cicero, idè Orat.: *Qui- bus ego, ut de his omnibus rebus disseram, cum con- cessero, illud tamen oratori tribuam et dabo*; qui locus, si loquendi formam spectes, plane similis huic La- ctantii.

Dextrorsum perrumpentibus omnia victoribus. Maxi- minus, post cæsas inter Heracleam et Hadrianopolim copias, aufugit primo Nicomediam, inde in Cappa- dociam, teste Lactantio, c. 47. Quo cum eum seque-

retur Licinius, Tauri montis angustias occupat; et quia montes ejusmodi ubique non sunt pervii, crediderim facile certum locum designari, et quidem per quem adiri poterat Cilicia, cum Tarsum Maximinus fugisse dicatur. Apud liv. xxxv, 15, Antiochum legimus Antiochiam se recepisse per Ciliciam Tauri monte superato. Alexander, apud Justin., xi, 8, timens angustias magna celeritate Taurum transcendit, et Tarsum pervenit; easque angustias optime describit Curtius, iii, 4, ex quo insuper discimus Alexandrum etiam ex Cappadocia Ciliciam petiisse, et illas pylas sive portas (id quod et aliis exemplis firmari posset) fuisse appellatas. Licinius autem aliud iter tenuit, et versus Pamphyliam Taurum superavit: unde metuens Maximinus, ne fuga excluderetur, Tarsum se contulit, Orienti scilicet et Ægypto propior futurus.

Ut solent hi, qui hoc ultimo se facere arbitrantur. Ita certe in prælium ruere voluerunt Nuraantini; cumque id facere non possent, sese ipsi occiderunt, Flor. ii, 18. Juba magnificè epulatus, super mensas et pocula Petreio se interficiendum dedit, iv, 2, et Cantabrorum nonnulli, postquam extrema vident, certatim igne, ferro, inter epulas, venenoque præcepere mortem, iv, 11. Quin et hominibus sententia judicis damnatis, quo forte respicit Lactantius, et gladiatoribus, dabatur ultima cœna miscellanea, ut varietate ciborum sese replerent, beneque poti formidinem mortis abjicerent. Juven., sat. xi:

Sic veniunt ad miscellanea ludi,

Ubi commentator: *Miscellanea, sibi gladiatorum, id est, ultima cœna*; additque rationem: *Ideo miscellanea, quia omnia, quæ apponuntur eis, miscent, sic manducant*; quam poetæ interpretationem licet alii, nec forte immerito, improbent, et licet non verosimile sit omnes gladiatorum cibos in cœna, quam ultimam esse putabant, mixtos fuisse, potiusque varietate ciborum repleti sint, tamen Scholiastes morem illum videtur nobis conservare. Apud Athenienses damnatis, vel qui ἐπι θάνατον, ad mortem, ducebantur, licebat se cibo vinoque replere, σίτων καὶ οἴνου πληρωθῆναι, teste Suida, in v. εἰποῖς τὰ τρία, et Append. Vatic. Cent. 1; Prov. 75. Et bestiariis, vel ad bestias damnatis, datam fuisse cœnam liberam, eosque pridie antequam pugnarent, lautissime cœnare consuevisse, patet ex passione SS. Perpetuæ et Felicitatis, necnon ex iis, quæ in præfatione monet Henr. Valesius, vir celeberrimus. Quin et huc videtur pertinere *militare prandium, dictum ab eo, quod milites ad bellum, id est, prælium, parat*, teste Polione in Gallienis.

Candidatis ministris.... Lego, cum candidatis. In aliis alioquin loquendi formalis, illius ætatis Scrip- toribus omnittur hæc particula. Ammianus Marcell., xv, 4, *congrédi barbaris* dixit, uti doceo ad cap. 18. Sed quia Ammiani mentio, nonne apud eundem, 15, 7, *ad damnandum*, pro *ad amandum* scribendum est? *In disceptando justissimus, natura benevolus, licet auctoritatis causa servandæ acer quibusdam videbatur et inclinatus ad amandum.* Mihi certe illud videtur, quia *acer* et *amor* non bene hic conveniunt; et ex eodem capite constat Leontium absque moris homines damnas; hancque emendationem necessariam et veram judicabat clarissimus Columbus.

Candidatis ministris.... Ita scilicet fideles in Apocalypsi, alibique, idque optimo merito vestiuntur, ad indicandam vitæ puritatem atque integritatem. Prudent., Hym. 1. περί Στεφ. v. 67.

Christus illic candidatis præsidet cohortibus,
Et throoo regnans ad alto damnat infames deos.

Christum subinde deprecans.... Idem tradit Euseb. ix, 10, extremo. Insigne autem hoc exemplum nos docet conscientiam sævissimorum etiam persecutorum tantum valere, ut ipsos illa reos faciat. Huc pertinet Maximinum, postquam victus esset a Licinio, libertatem Christianis concessisse edicto, quod

A ex Latina lingua in Græcam translatum conse- Eusebius loco laudato, cujusque etiam me Haymo, lib. viii, c. 3 Hist. Eccl. Sed mirum rei memoriam nullam Lactantium conservasse.

Detestabili genere mortis efflavit.... Eum αὐτὸ θανάτῳ obiisse scribit Eusebius, ix, 9, et Epitomes Victoris, *simplici morte*: quod plani Lactantio et Eusebio pugnat. *Simplex mors* in- buit, qui absque tormentis gravibusque cri- bus neci dantur, uti patet ex Suet. Cæs. c. 74. Prudent. Hym. 10. περί Στεφ. v. 877:

Temptemus igitur ante partem quamplam
Truncare ferro corporis superstitiis,
Ne morte simpla criminosus multiplex
Cadat, vel una perfidus cæde obpetat,
Quot membra gestat, tot modis pereat volo

Sed Maximinus gravissimos dolores, licet ab non illatos, perpressus est; potuque auctorem *mortem simplicem* opponere illi, qua quis ab ali- litur, et idem hoc esse, ac si dixisset, non i- gularis, non capite truncatus est, verum sua i- obiit, utcumque illa fuerit cruciatibus plena. rem sequitur P. Diaconus, imo tam fideliter facit, ut etiam ipsius exemplo sævissimum huius- minem laudet, eumque scribat fuisse, *ortu q- atque instituto pastorali, verum sapientissimi cuj- ac litterarum cultorem, ingenio quieto, avidiorem quo ebrius quædam corrupta mente aspera ju- quod cum pigeret factum, differri quæ præcepit tempus sobrium ac matutinum statuisset.* Sed alia nos Lactantius docet; et pati possum reli- gentilis hominem laudare illius religionis p- gnatorem fortissimum: sed talia nequaquam t- tiano condonanda sunt; et forte Victor eum *cul- sapientissimi cujusque ac litterarum* vocat, quia i- cis philosophis et sacerdotibus, quos Chris- longe sapientiores esse judicabat, favebat, e- colebat.

Efflavit.... sepultus ait in Cilicia, et prope casu conditum fuisse infensissimum Christi h- Julianum memoriæ mandat Philostratus viii, 1

CAPUT L.

Valerium.... Quis hic fuerit, ne divinando qu- assequi possum, cum nemo alius ejus faciat- tionem: id quod etiam recte observavit Bah- Nicito puto huc quicquam pertinere, quod post- tam Maximini mortem scribit P. Diaconus, lib- *Valens interea in Oriente ab exercitu Imperator- latus, ab eodem Licinio morte multatur.* L- Alexander, qui apud Carthaginem imperator est f- a Constantini exercitu jugulatur. Nam licet V- posset simul appellatus fuisse *Valerius*, tamen huic tempori non convenit; et plusquam semel- tor iste in his narrandis humani aliquid patitur. Valens eodem tempore neci non fuit datus: i- Licinio, post cladem ad Cibalim per Constant- acceptam, Cæsar est creatus, et occisus postea Constantino, cum pacem eidem daret, uti ex- tore et Paulo Diacono docet Tristanus, l. iii, p. qui tamen non satis caute ex iisdem auctoritib- tat, Valentem rebellasse contra Galerium Max- num. Est enim hoc a veritate alienum; et Ga- Maximianus jam diem suum obierat, cum Val- volente Maximino *Cæsar* est creatus, uti ex Ex- tis Valesianis constat, licet Victor et P. Dia- eum imperatorem appellent. Quod sequitur, *Ad- drum a Constantini exercitu jugulatum esse*, eti- dei historiæ repugnat. Nam victus ille fuit a M- tio per præfectum prætorii Volusianum et Ze- uti videre licet apud Zoz. 2, 14. adeo ut hi duo commune cum *Valerio* nostro habeant; quem quam inveniri arbitror, quemque solum cogno- possumus Metamorphoseos Ovidianæ remedi- enim ille canit Iphidem virginem in marem mutatam ope Isis, ita suspicio mihi nonnun- aborta est, *Valerium* in *Valeriam* ope Critices

esse. Mirum hoc procul dubio aliis videbitur, A
ap. sequente Lactantius Valeriæ mortem plu-
annarrat. Facit id, fateor, Lactantius : sed puto
adem illo capite, et in principio rerum quas
ictum Maximinum aggressus est Licinius, obi-
rre; nihilque tam ardentem ille desideravit,
ut posset Valeriæ in medio tollere. Nec video
us potuerit fuisse, nisi Valeriæ, quæ ipsum
rat, uti patet ex cap. 39, cuique ob injuriam
nfestus absque dubio erat. Atque hinc est ut
atus nonnunquam sim, scribendum hoc loco
in primis Valeriæ, quam Maximinus..... et
iunt admodum sequentia, quia narrat Vale-
andidianum adoptasse. Atque ut mox Candi-
mortem in specie describit, quem dixerat ne-
fuisse, ita etiam capite 51. Valeriæ matris-
is Priscæ interitum enarrat, licet illæ cum
liano interfectæ non fuerint statim post obi-
aximini. Hæc commentatus fueram, cum ani-
rti eruditos Anglos ita etiam hunc locum
asse; quos a me ante inspectos non fuisse li-
testor.

n honore haberi videbatur... Quippe qui filius
Galerii Maximiani ex concubina susceptus, et
tus ab uxore ejus legitima Valeria, filia Dio-
i : quæ omnes res certe animos ipsi addere
nt. Unde cum Nicomedicæ, quæ sedes impera-
erat, sese efferret altius et supra privatum,
Licinii occisus est; quia in suspicionem, ut
eniebat rerum novarum, et de purpura su-
cogitabat forte; id quod mox objectum fuisse
s Severiano, Severi filio.

Valeria, quæ volens Licinio in omnes Maxi-
uæ reditatas jure suo cedere, idem Maximino ne-
.... Locus admodum intricatus; nam si Va-
oluit Licinio cedere in omnes Maximiani hæ-
es, nequaquam verisimile est illam cum ma-
eum relicturam, et se credituram Maximino,
sui si non inimico, at certe non amico, uti
x cap. 39. Certe hæc non cohærent; et locum
atum esse propterea existimo. Licinium nar-
tantius omnes, quos memorat, tanquam ma-
etuisse, sequæ tutiores credidisse fore cum
ino : sed excipit Valeriæ, matremque ejus
n, quæ Licinium exemplo aliorum relinquen-
duerunt etiam esse cum Maximino, cui tamen
sese credebant. Puto igitur scripsisse Lac-
n, quæ nolens Licinio... et sic optime quadra-
uens, idem Maximino negaverat; quod certe
non foret, si illa Licinio omnia dare voluis-
luit igitur Valeria Galerii Maximiani mariti sui
tates Licinio cedere; quem persuasus sum eam
etiam Constantini sororem in uxorem petisse,
um significanter Lactantius dixit ante, eam
sese tutius moraturam apud Maximinum, quia
i habebat. Et hanc meam sententiam firmat
quantum ipse capite sequente, ubi scribit,
iam et conditionem ipsis exitio fuisse; id est,
e, quod Priscæ erat Diocletiani conjux, Vale-
um filia, et Galerii Maximiani uxor; quodque
operatoris vidua noluerit vel Licinio, vel
no nubere, et absque more, ac absque exem-
secundas nuptias transire. Laudat igitur il-
linas feminas a pudicitia Lactantius, ut licet
uas dedisse dicat, tamen videatur tam acerbum
miserari : *Ductæ igitur mulieres cum ingenti
ulo et miseratione tanti casus ad supplicium, et
tis capitibus, corpora earum in mare abjecta*
ap. 51. Nullibi certe eas carpit, vel leviter
, Diocletianum vel Galerium Maximianum ad-
tendos Christianos ab illis incitatos fuisse; id
amen non obliviscitur annotare de Romula
Maximiani matre, cap. 11, quomodo etiam
ni uxorem propter mersas Oronte castas fœ-
nicæ capite perstringit. Quin et ab impiis et
toribus eas separat; nam cum cap. 50 nar-
omnes impios vero et justo Dei judicio rece-

uisse eadem quæ fecerant, mox capite sequente Va-
leriæ, nec non matris ipsius Priscæ mortem descri-
bit. Quid igitur? Priscæ et Valeriæ vel Chris-
tianæ fuerunt, vel iis faverunt; utque illud senti-
am, facit ipse Lactantius, cap. 15, ubi ita loquitur :
*Furebat ergo imperator (Diocletianus) jam non in do-
mesticis tantum, sed in omnes; et primam omnium
filiam Valeriæ, conjugemque Priscam sacrificio pol-
lui coegit.* Neque enim Diocletianus eas coegisset sa-
crificare, nec Lactantius scripsisset easdem sacrificio
pollutas fuisse, nisi Christianæ fuissent, vel in eam
suspicionem apud Imperatorem incidissent, licet
aperte eorum placita amplecti non auderent. Gentilis
enim non cogitur ad sacrificium; nec talis proprie
sacrificio pollui potest dici, verum quidem is qui
Christo nomen dedit, et ad superstitionem ejuratam
redit. Sic eodem capite cogere usurpatur de Christi-
anis, quos in templa compulsos cogebant sacrificare :
Nec minus in cæterum populum (a quo scilicet discre-
verat presbyteros et ministros) *persecutio violenter
incubuit. Nam judices per omnia templa dispersi, uni-
versos ad sacrificia cogebant.* Et Prudentius, Hym.
*περί Στεφ. 2, v. 367, canit Judæam plebem inquinatam
fuisse aureo bove; et notius est, quam ut probari
debeat, ad amplectendam gentilem religionem nihil
aliud necesse fuisse facere, quam diis sacrificare, et
aris thus injicere. Hæc mea opinio firmatur variis
Actis et Historiis, quæ apud Baronium, Tristanum,
aliosque, uxorem Diocletiani faciunt Christianam,
licet verum ejus nomen ipsis latuerit, et multa tra-
dant quæ a veritate aliena sunt; id quod etiam obser-
vat Baluzius. Sed si Christianæ fuerunt, quid tandem
causæ est, cur illud non tradat Lactantius claris ver-
bis, cum contra Martyrologia a. d. 17, Cal. Sept.
narrent *Serenam* (id nomen dant Diocletiani uxori)
martyrem obiisse. Martyrium, ut verum fatear, mihi
videtur reliquis Martyrologiorum erroribus adscri-
bendum esse; nec verosimile est Lactantium illud
præteritum, si tam illustres fœminæ propter Chris-
tum capite fuissent punitæ. Quin et illud plane reji-
cit sacrificium idolis oblatum; quod licet coactæ fe-
cerint, postea ad bonas mentes forte redierint, cri-
menque illud lacrymis, vita pudica et vera pœnitentia
deleverint, tamen ut Christianæ occisæ non sunt,
quia Licinius libertatem Christianis edicto dederat, et
nondum animum induxerat innoxiam lacerare gen-
tem. Nam scriptus hic libellus fuit, antequam bel-
lum inter Constantinum et Licinium oriretur, cum
pace frueretur Ecclesia et tranquillitate, uti ex fine
ejus clarissime patet; nec non ex initio, ubi narrat
Deum excitasse Principes, qui tyrannorum nefaria et
cruenta imperia resciderunt; id est, Constantinum et
Licinium. Hæc ita commentatus fueram, cum postea
in mentem mihi venit verba, quibus tradit Valeriæ
et Priscam sacrificio pollutas esse, posse a Lactantio
ut Christiano dici, et cogi eo sensu usurpari, ut cap.
eodem *ad sacrificia cogebant*; quanquam, ut verum
fatear, hæc voces vim repugnantibus allatam esse
designent : *Nam judices per omnia templa dispersi,
universos ad sacrificia cogebant.**

Sed prius mater eorum in Orientem præcipitata
est.. Quæ mea hoc de loco sit sententia, vide-
sis, lector, in notis Columbi; quæ ibi relinquenda
esse censui, quia commode huc transferri non potue-
runt. Ne tamen plane sterilis sim eo in loco, ubi
celebris fluvii mentio occurrit; medecinam conabor
facere Josepho fluminis Sabbatii mentionem facienti,
lib. vii Excidii cap. 24 : *Ῥαί μὲν γὰρ μέσος Ἀρκαίας
τῆς Ἀγρίππα βασιλείας καὶ Ραφαναίας. Ἔχει δὲ θικ-
μαστὴν ἰδιότητα. πολὺς γὰρ ὢν ὅτε Ῥαί, καὶ κατὰ τὴν
γορὰν οὐ σχολαίος, ἔπειτα δὲ πᾶς ἐκ τῶν πηγῶν ἐπιλεί-
πων, ἐξ ἡμερῶν ἀρβύων, ξηρὸν παραδίδωσιν ὄραν τοῦ
τόπου, εἰθ ὡς περ οὐδεμιᾶς γενομένης μεταβολῆς, ὁμοίος
κατὰ τὴν ἐβδόμην ἐπιδώσει, καὶ ταύτην αἰὶ τὴν εὐχὴν
ἀκριβῶς τετήρηται διαφυλάττων. Ἰθεν δὲ καὶ Σαββατικὸν
αὐτὸν κελήκαται, ἀπὸ τῆς ἱερᾶς τῶν Ἰουδαίων ἐβδόμης,
οὕτως ὀνομάσαντες; id est, interprete Ruffino : *Is fluit**

medus inter Arcas et Raphanæas Agrippæ regni civitates. Habet autem quoddam peculiare miraculum. Nam cum sit, quando fluit, plurimus, neque meatu segnis, tamen interpositis sex diebus a fontibus deficiens, sic cum exhibet locum videre. Deinde quasi nulla mutatione facta septimo die similis exoritur; atque hunc ordinem eum semper observare pro certo compertum est. Unde etiam Sabbaticus appellatus est, a sacro Judæorum septimo die sic denominatus. Locus revera intricatus, et, ex sententia Casauboni, jam ante Ruffinum corruptus, quia omnes Rabbini Josepho adversantur, et Sabbaticum fluvium dici contendunt, non quod undas septimo exoneret, sed quod eo quiescat die; quod et facit Plinius xxxi, 41, Hi. l. Naturalis; In Judæa rivus Sabbatis omnibus siccatur. Spizelius, in dissertat. de Israelitis Americ. arbitratur fluvium illum nomen Sabbatici juxta Josephum non exinde accepisse, quod quavis septima die quiescat, sed quod singulis Sabbatis insigni quadam mutatione gaudeat. Manasse Ben Israel ita verborum sensum invertit, ut Plinio per omnia respondeat; Isaacus vero Casaubonus paucorum verborum traiectione, et nonnullorum omissione, corruptum restituit in Exorc. adv. Baronium. Verum ego nulla verba omissa esse persuasus sum; et ita restituebam illa: οὐ σχολαίως ἔξ ἡμερῶν ἀρεθμῶν: ἔπειτα δὲ πᾶς ἐκ τῶν πηγῶν ἐπιλείπων, ξηρὸν παραδίδωσιν ὄρῳ τὸν τόπον. εἰθ' ὡσπερ οὐδεμίᾳς γενόμενης μεταβολῆς, ὁμοίως κατὰ (l. μετά) τὴν ἐβδόμην ἐκδίδωσι; id est, feraturque impetu non leni per spatium sex dierum: inde totus ab ipsis fontibus deficiens, siccum præbet spectandum alveum; et hinc, quasi nulla facta esset mutatio, similis post septimum diem erumpit. Nam dum scribit, fluvium Sabbaticum post sextum diem siccum fuisse, et post septimum, similem, ut ante septimum diem illum, erupisse, satis clare docet eum omnibus Sabbatis quiescere et siccum fuisse. Sed eruditi judicent, qui nobis jamdiu Josephum promiserunt emendatorem longe.

CAPUT LI.

Valeria quoque per varias provincias quindecim mensibus plebeio cultu pervagata... Videndum est unde hujus vagationis epocha repetenda sit. Licinius an. Chr. 313, kal. maii, vicit Maximinum, a quo tempore, si errores Valeriæ computamus, necesse est illam occisam esse mense junio vel Julio an. 314. Quod si vero eos numerare incipimus ab eo tempore, quo in exilium missa est a Maximino, anno 312, sequitur eam haud multo post victam Maximinum neci fuisse datam; quod certe a ratione alienum non est, quia imprimis Valerianus, si conjectura mea vera, necare cupiebat Licinius; et quia etiam Lactantius, c. 59, disertè tradit, Maximinum ipsam cum matre in exilium relegasse, nec in locum certum, sed huc atque illuc præcipitem cum ludibrio exturbasse: quod infortunium dum illa subire cogitur, certe non nisi plebeium cultum induta fuit: quanquam non diffitear, τὸ pervagata videri significare eam non jussu imperatoris, sed sua sponte, et ad evitandos persecutores, modo in hanc, modo in aliam provinciam, sese transtulisse. Quod si libellus hic in lucem editus est statim post victum Maximinum, et ante bellum quod anno 314, inter Constantinum et Licinium ortum est, commode fuga hæc a Maximini decreto repeti potest. Illo bello victus fuit Licinius viii id. oct. ejusdem anni, pacemque obtinet tradito Illyrico, et anno demum 319, ad deos redit; vel potius se semper gentilem fuisse ostendit, proposito edicto ne episcopi haberent concilia, Christianosque persequitur. Quod si quis existimet, post primum quod inter Constantinum et Licinium fuit bellum, hunc librum a Lactantio editum esse, videbit ille facili opera, ejus natales adscribi debere tempori, quod inter annos 314 et 319 intercedit. Nam pace fruebatur Ecclesia, cum hæc memorix mandarentur.

A Pænas dedit... Non opinor Lactantium velle significare eas ut noxias punitas esse, sed tantum morte perisse violenta.

CAPUT LII.

Quæ omnia, etc. Hæc erunt planissima, si distinguas, Quæ omnia (secundum fidem scientium loquor) ita ut gesta sunt mandanda litteris credidi.

Clara per gentes Joviorum et Herculiorum cognomina, quæ primum a Dioclete et Maximiano insolente assumpta, ac postmodum ad successores eorum translata, viluerunt? Alii igitur post Diocletianum et Maximianum Jovii atque Herculi cognominati sunt. Sane Galerius, Maximianus et Licinius Jovii fuerunt dicti, uti docet Valesius ad Euseb. ix, 9 Histor. Eccles., et Tristanus, t. iii, p. 453, qui tamen nummum elegantissimum non satis bene explicat: id quod facit Henr. Norisius, vir doctissimus, in explicatione Nummi Liciniani, ubi simul docet Constantium et Constantinum Herculos fuisse appellatos; quod etiam memorat auctor panegyrici Maximiano et Constantino dicti, cap. 8: Hic est qui nomen, quod accepit a Deo principe generis tui, dedit vobis (Constantino) qui se progeniem esse Herculis non adulationibus fabulosis, sed æqualis virtutibus comprobavit. Atque in Epitome χρόνων pag. 277, Maximinus Jovius ἐπιφανέστατος καῖσαρ occurrit; et Galerius Maximianus intelligendus est: quomodo vice versa, Maximinus nonnunquam ab auctoribus nomina hæc confudentibus, vel librariorum vitio, Maximianus appellatur.

Delevit ea Dominus... Rectissime ita Deus noster vocatur, quippe qui optimo jure omnium rerum Dominus est. Dederunt tamen et Gentiles tam splendendum et tam illustrem titulum diis deabusque suis. Apud Gruterum, vi, 68, occurrit ΚΥΠΡΙΟΣ ΑΣΚΑΡΗΙΟΣ; et in nummo apud Harduinum, Θεὸς μέγας Κύριος Σάραπης, uti haud absque ratione diductis litteris legendum esse suspicatur vir eruditus. Solem DOMINUM Latinis, Græcisque Δεσπότην dictum fuisse, docui in Harpoer. pag. 115, et per DOMINUM INVICTUM apud Gruter. xi, 106⁶, vel sol intelligi debet, qui sæpe Invictus vocatur, vel deus, quem Commodianus instructione 15 Invictum absolute appellat, qui Agdestis erat; cui robur invictum tribuit Arnobius, et quem cum Mithra vel sole confundi observat Rigaltius; vel denique ita appellatur Deus eo in loco cultus. Nec deæ caruerunt hoc titulo. κυρία Ἄρτεμις, Dominæ Diana; occurrit in ins. xiii, pag. 1066 Gruteri; DOMINÆ in alia pag. 90, Albæ Julix reperta, per quas forte Deæ Matres designantur; et DOMINA Honor in ins. iii, pag. 100, quod notandum, quia Honor est masculini generis, et is tamen DOMINA (si modo nullæ linæ interierunt) vocatur, quia interdum instar deæ effingebatur, uti constat ex nummo Galbæ, qui inscribitur HONOS ET VIRTUS. Virgilio lib. iii, Æn. v. 413, non aliter Cybele, vel deum mater, vocatur:

Et juncti currum dominæ subiere leones.

D Et quanquam nonnulli apud Servium arbitrentur Cybelem leonum dominam dici, notat tamen idem eam proprie dominam fuisse appellatam. Dominas, ait, deas dicunt; ut alibi:

Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.

Sane dominam proprie matrem deum dici Varro et ceteri affirmant; nam et ibi Proserpinam ideo a Virgilio dominam appellatam, quod ipsa terra esse dicatur, sicut et mater deum: mox addit, Hanc eandem (nempe Cybelem) Eram appellari, hoc est Dominam. Non aliter canit Germanicus in Arateis:

Dictæ exercent dominæ famuli Corybantes,

id est, famuli matris deum; idemque epitheton Junoni atque Dianæ dat Valerius Flaccus, lib. iv, v. 555, et lib. vii, v. 181, Argonaut. Quin et Arcades deam

veneratione coluerunt simpliciter *δέσπονας* A
 , uti ex Pausaniæ l. viii patet. Interpres, p. 499,
 citat *Proserpinam*; procul dubio quia Cereri
 gitor, et quia, pag. 516, ejus filia esse dicitur:
 nen ibi simul clare a Proserpina distinguitur,
 ique et Cereris filia dicitur; et scribit insuper
 ias se non audere *ἐς τοὺς ἀτελεστέρους γράφειν*
 hujus deæ: quæ certe docent satis superque
 roserpinam non fuisse. Verum licet Gentilium
 cognominati sint, noster tamen Deus optimo
 minus est; qui ut eos dejecit et calcavit, ita
 eundem tandem respecturum populi fidelis
 simas calamitates, et pacem redditurum Ecce-
 vera per totum orbem terrarum. Imperatores
 Romani domini appellati sunt, uti est notissimè
 nec illud monerem, nisi viderem Gasp. Gevar-
 tii lib. i Sylvarum Statii extremum non satis
 interpretatum esse Claudianum. Nam cum do-
 mitianum, Trajanum, aliosque *Dominos*
 fuisse, addit se mirari Claudianum, lib. iii
 l. Stiliconis, signate scribere Romanos primo
 a *Domini* appellationem Stiliconi tribuisse his

publica sed nunquam tanta se gratia fudit
 asseus, quis enim princeps hoc omnibus egit
 obsequiis, sese dominum patremque vocari,
 quod tibi continuis resonant convexa diebus?
 facte novis consul titulis, Mavortia plebes
 te dominum Bruto non indignante fatetur,
 it quod adhuc nullo potuit terrore coacta
 libertas romana pati, Stiliconis amori
 tetulit.

me Claudiani mentem fuisse vix puto: quin
 arbitror eum canere populum coactum quasi
 tum ita principes appellasse; id quod certe
 r, si probabilem admodum Heinsii conjectu-
 mittimus, *Princeps non omnibus emit obsequiis*;
 idem populum sua sponte atque ex affectu
 em *dominum* vocasse: vel Stiliconem pri-
 nsulum fuisse, qui *dominus* a populo nomi-
 it; quod certe firmant sequentia, quibus docet
 restitutorem libertatis Brutum id non ægre la-
 quia scilicet Stilico, licet *dominus* appellare-
 rentem tamen populi agebat.

timo viro PAULO VOET VAN WINNSEN, *Celsis ac*
otentibus Trajectinæ diocæseos Ordinibus a Se-
, S. D. GISB. CUPERUS.

va Lactantii de Mortibus Persecutorum editio
 a foret, hasce a me haud ferres forte litteras,
 plissime; nam cum varii præstantis eruditio-
 præter Baluzium et me (id quod vehemen-
 modum gaudeo), libellum hunc illustrare ani-
 duxerint, vix dubito quin eorum alicui in-
 venerit, quod præcipuum earum caput erit.
 verba sunt, et in quibus prima fronte vix ali-
 servatione dignum sese offert: unde et factum
 cum Notulas meas digererem, non animad-
 quod nunc ad te cognoscendi causa mitto. D
 tat igitur Gentiles coegisse Christianos ut
 arent diis, nihilque ab iis exegisse aliud,
 eos veræ religioni nuntium remittere cogelurima
 historiae ecclesiasticæ, passionum, Pa-
 e loca hoc testantur satis superque. Notum
 ad Eulaliæ dictum esse canit Prudentius,
περὶ Στεφ. 5.

hec (tormenta) rogo, quis labor est fugere?
 i modicum salis eminulis,
 hauris et exiguum, digitis
 tangere. Virgo benigna velis,
 bona gravis procul abfuerit.

ianus apud Lact., cap. 10: *Ira furens, sacrifici-*
is eos tantum qui sacris ministrabant, sed uni-
qui erant in palatio jussit, et in eos, si detrec-

tissent, animadverti; datisque ad præpositos litteris,
 etiam milites cogi ad nefanda sacrificia, præcepit ut qui
 non paruissent militia solverentur. Cap. 15: *Furebat*
ergo imperator jam non in domesticos tantum, sed in
omnes; et primam omnium filiam Valeriam conjugem-
que Priscam sacrificio pollui coegit. Et mox: *Nam ju-*
dices per omnia templa dispersi universos ad sacrificia
cogebant. Ultima hæc verba explicare obiter conatus
 fui ad cap. 4; sed ut illa non damno plane, ita aliquid
 majus et annotatione dignius in iis videtur recondi-
 tum esse. Nam existimo Christianos tam acerba per-
 secutione pressos una cum Gentilibus deorum tem-
 pla frequentasse, non ut eos adorarent, iis sacrificar-
 rent, vel aliqua re honorem ementitis numinibus
 haberent, sed ad evitanda tormenta et pœnas, quæ
 parata continuo erant iis qui Christiani habebantur,
 Christoque ejurato, diis sacrificare volebant. Diocle-
 tianus certior factus quid rerum gereretur, jubet
 omnes qui in templis reperiebantur sacrificare, id
 quod nequaquam necesse erat statuere, si nulli alii
 quam Gentiles templa adibant; atque ea via factum
 est ut Christiani qui cruciatus effugere conabantur
 detegerentur: unde et mox sequitur: *Pleni carceres*
erant, tormentorum genera inaudita excogitabantur. Et
 procul dubio Christiani persuasum habuerunt sibi
 illud licuisse facere ad evitandam persecutionem, et
 tamen fidem Christo datam se posse servare; quia
 nequaquam consilium illis erat templa intrantibus
 idola colendi. Non jam dicam, *Nicolaitas multa do-*
cuisse absque discretionem facere, et immolata idolis
vesci, et in templis esse, et publice omnia communiter
agere, quemadmodum loquitur auctor Indiculi de Hære-
sibus Judæorum, qui vulgo Hieronymo tribuitur: sed
 videor animadvertisse Veteres distinxisse eos qui
 templa idolorum colendorum causa adibant, ab iis
 qui eo animo eadem non frequentabant. Can. 4 concil.
 eliberitani ita se habet: *Placuit inter eos, qui*
post fidem baptismi salutaris, adulta ætate, ad tem-
plum idololatræ accesserit et fecerit, quod est cri-
men principale, quia est summum scelus, placuit nec in
fine eum communionem accipere. Distinguunt enim
 Christiani, qui templa adeunt animo idola adorandi,
 et qui illud faciebant et sacrificabant; quod utrum-
 que cum Christiani qui sese a persecutionibus libe-
 rare conabantur non fecerint, videor haud immerito
 affirmare, eos nihil cum aliis commune habuisse,
 nec de illis loqui canonem concilii. Sic canone iii
 distinguuntur Flamines, qui munera quæ in hono-
 rem deorum celebrabantur dederint tantum, et qui sa-
 crificaverint simul: *Item Flamines, qui non immola-*
verint, sed munus tantum dederint, eo quod se a fune-
stis abstinuerint sacrificiis, placuit in fine eis præstari
communionem; et Can. LV, sacerdotes, qui tantum
coronam portant, nec sacrificant, nec de suis sumpti-
bus aliquid ad idola præstant, placuit post biennium ac-
cipere communionem. Et exemplum elegans est apud
 Cyprianum ep. xxi, ubi *Candidam Æcusam, ut Cestrien-*
sis rescribit, vocat, quia pro se dona numeravit, ne sacrifi-
caret. Sed tantum ascendisse videtur usque ad tria fata, vel
dryphacta (uti recte rescribendum censet J. F. Grono-
 vius, præclara vir eruditionis, cap. 14 Obs. in scriptu-
 res eccles.), et inde descendisse ad *dryphacta*, scilicet,
 ubi coram præside sacrificare cogebantur Christiani,
 quoque licet ascenderit Candida, excusatur tamen a
 Cypriano, quia sacrificio sese non polluit. Et quan-
 quam a peccato, mea ex sententia, nequaquam immu-
 nes sint qui eam ob causam Gentilium templa in-
 trant, aliquo tamen modo excusari posse videntur,
 quia id non faciebant animo idola colendi. Sic Canon
 41 concilii laudati permittit ut fideles idola in domibus
 suis habere possint. *Admoneri placuit fideles ut in*
quantum possunt prohibeant ne idola in domibus suis
habeant: si vero vim metuunt servorum, vel se ipsos
puros conservent; si non fecerint, alieni ab Ecclesia
habeantur. Nec absque ratione est quod notat Al-
 baspinianus, verba ista haud dubitanter astruere, con-
 cilium illud difficillimis persecutionum temporibus,

atque adeo ante Constantinum convocatum; nam nominis delationem per servos suos fieri non exhorruissent, si impunitate potuissent ad arbitrium religionem quamlibet amplecti et tueri. Quemadmodum igitur domi suæ fideles persecutionis tempore idola habere potuerunt, et permittere ut servi ea adorarent, ne scilicet ab iis accusarentur, ita videntur persuasum habuisse sese Gentilium templa frequentare potuisse ad evitandam persecutionem; nec poterant in iis facile distingui, quia loca erant amplissima, porticibus exornata, aliisque operibus, in quibus ambulare poterant, nihilque earum rerum agere, quas Gentiles facere consueverant colentes numina sua, idque eo magis, quia hi sæpe templa adibant salutari tantum deos, nec semper sacrificabant. Nolo jam disputare num recte an secus fecerint Christiani, aut quam grave peccatum hoc sit; nec etiam inquirere quo piaculo teneantur qui ex nostratibus, videndi tantum gratia, eorum Christianorum templa intrant, in quibus statuae et simulacra non ornatus tantum, sed cultus etiam gratia disposita sunt. Verum illud facere non possum, quin mox Gentiles nihil aliud excogitasse a Christianis, quam ut sacrificarent, nulla tacti cura, quo animo homines deos suos colerent (*). Horum utinam exemplum non imitarentur pontificii, qui sacris suis initiatos esse existimant omnes, quos, vi, metu, poenis, tormentis cogunt eorum participes fieri, cum Julianus apostata contraria senserit, veteritque ne qui aliquem Christianorum aut injuria afficerent, aut contumelia, μηδὲ ἄκοντας πρὸς θυσίας ἔλθουν, neque invitos ad sacrificandum traherent, sed ut qui sua sponte ad aras accederent prius placarent deos Ἀποπροσώτους, et expiationibus, quæ ipsis usitata sunt, purgarentur. Nam meliorem partem nostri, animum et mentem, non corpus sibi poscit Deus. Sed libet hac occasione inscriptionem veterem ad partes vocare, ex qua videor affirmare posse Judæos persecutionis tempore vel nuntium remisisse religioni suæ, vel etiam ejus evitandæ causa fecisse nonnulla, unde Gentiles persuasum habere poterant illos non amplius Judæos esse. Inter marmora Oxoniensia, num. xxviii, et apud Reinesium iii, num. lxxviii, exstat inscriptio quæ comprehendit eorum nomina, qui pecunias contulerunt ad exornandum, ut videtur, gymnasium Smyrnæ; et inter illos recensentur Judæi, οἱ παρὰ τῶν Ἰουδαίων, M. A., id est, ex sententia virorum eruditiorum, qui nuper affuere Judæi, minam unam. Verum mihi videbatur nonnunquam reddi hæc verba debere, qui quondam fuerunt Judæi. Hæc acta sunt Smyrnæ tempore Adriani imperatoris, quo gravissimam Judæi excitarunt seditionem et rebellionem, duce Barchocheba, pseudo-Messia. Illos vicit Adrianus, tota Judæa vastata, et occisa est miseræ gentis multitudo sine numero; cumque persecutionem absque dubio passi sint per totum imperium Romanum, fieri potuit facili opera ut nonnulli Smyrnenis Deo nuntium remiserint, et Gentilium superstitionem fuerint amplexi, vel argentum ad ornandum Fortunæ fanum contulerint, ut putarent Gentiles; eos in ipsorum castra transivisse, atque ita sese a tormentis liberarent. Nam Judæos haud difficulter talia ex magistrorum suorum sententia facere potuisse, patet ex iis quæ observavit Jacobus Capellus in libros Mosis, pag. 619 et sequentibus. Nec sane video cur minam darent in ornatum templi Judæi, qui nuper affuere, cum non sit verosimile Judæos, qui alio habitatum concesserant, vel alio sese contulerant, collatores aliquid ad ædificandum Smyrnæ templum, vel idem præstaturos, si palam profiteri auderent sese Judæos esse; cum immunes nequaquam ab idololatria forent,

(*) Atrox calumnia. Cor imprimis exigit Ecclesia catholica, sed illud scrutari non potest. Neminem cogit. At principis, qui non sine causa gladium portant, rebelles,rum seminatores, contumaces, turbulentos, ut pietati perniciosos, meritis afficiunt poenis.

A a qua gens illa post captivitatem Babylonicam averso plane fuit animo. Hæc mea de Lactantii loco et inscriptione veteri sententia, quam si approbaveris, recte me huic scribendæ epistolæ horulam impendisse existimabo: sin secus eveniat, et me mea fallat conjectura, nihilominus lætabor me hoc egisse, quia dolor, quem ex charissimæ uxoris morte repentina cepi vix consolabilem mitigari videtur, dum tecum colloquor; atque hæc eamdem causa non patitur ut finem litteris imponam: sed jubet quasi ut unam aut alteram notam adjiciam, quæ reliquis jungi debent.

Ad caput 9, post legimus, addo: Atque huc respicit Augustinus lib. iv, pag. 29, de Civitate Dei, ubi deum Terminum ridet. Aliud est enim non cessisse, aliud unde cesseras redisse. Quamquam etiam postea in Orientalibus partibus Hadriani voluntate mutati sunt termini imperii Romani. Ille namque tres provincias nobiles, Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam Persarum concessit imperio, ut Deus ille Terminus, qui Romanos terminos secundum istos tuebatur, et per illud pulcherrimum auspicium loco non cesserat Jovi, plus Hadrianum regem hominum, quam regem deorum timuisse videatur. Receptis quoque alio tempore provinciis memoratis, nostra pene memoria, retrorsus Terminus cessit, quando Julianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu naves jussit incendi, quibus alimonia portabatur, etc.)

Ad cap. 17 noto Veteres dixisse certare alicui et similia; atque hanc loquendi formam observo etiam in Inscript. CCCXXXIX Gruteri:

CERTASTI. MULTIS. NULLUM. PAUPER. TIMUISTI.
INVIDIAM. PASSUS. SEMPER. FORTIS. TACUISTI.

Et apud Apul. l. iv, pag. 145: Cum viderem canes et modo magnos, et numero multos, et ursis ac leonibus ad pugnandum idoneos.

Ad cap. 33 annotavi: odoritatem, prioritatem, etc., inveniri, quibus adde indulgentiam. Junius Philargyr. ad ii Georgic. Nove indulgentia dixit. Veteres enim indulgentiam dicebant, ut Cælius in vii: Consuetudine uxoris indulgentia liberum.

Ad cap. 36, post ad Hist. Aug., adde: Ita Isis sacerdotum primus vocatur summus, vel primarius, vel præcipuus sacerdos, Apuleio, lib. ii, pag. 264, 266 et 267. Ed. Elm.

Ad cap. 40 Observo, quo sensu homines, vel animalia dicantur famuli et θεράποντες deorum. Psyche apud Apul. lib. v Metam. eamdem ob causam Cererem rogat per famulorum draconum pinnata curricula; et Plato sese vocare solebat τοῖς κύκνοις ἠρόδοισι, teste Olympiodoro in ejus Vita, quia cygni in tutela Apollinis, vel ipsi dicati erant, ipseque genitus putabatur eo deo. Præterea sacrati diis, vel eorum sacris initiati famuli dicebantur. Apul. lib. ii: Pro hinc me quoque peti magno etiam deo famulum sentire deberem, et servire iisdem; idem: Teque jam nunc obsequio religionis nostræ dedica, et ministerii jugum subi voluntarium: nam cum cæperis deo servire, tunc magis vnties fructum tuæ libertatis. In Inscript. xii, 328, FAMILIA BACCHI occurrit; et Augustino lib. iv, cap. 10 de Civitate Dei, vestales virgines dicuntur ancillæ Vestæ, quod mirifice Lactantio convenit. Strabo, lib. xii, 1, 557, scribit Americæ templum Μηνὸς fuisse, πολλοὺς ἱεροδούλους habens; et pag. 577, Antiochiæ ad Pisidiam ἱερῶσύνην Μηνὸς Ἀρχαίου πλῆθος ἔχουσαν ἱεροδούλων, id est, sacerdotium Lunæ, cognomine Ἀρκαί (alibi Ἀσκαίος vocatur, et Salmasio ad H. A. Ἀρχαίος) multitudinem habens Hierodulorum, sive sacrorum famulorum, quo nomine sacerdotes et sacrati venire possunt; et pag. 559, Strabo ἱεροδούλους et ἱερῶσιν distinguit. Veri autem μηνὸς Lunæ, idque etiam pag. 580, faciendum arbitror; nec puto mensæm aliquid ab iis populis cultum fuisse, sed deum Lunam, qui in nummis Antiochiæ ad Pisidiam, ne quid de aliis urbibus dicam, cernitur, quique etiam in num-

Abianorum, quorum urbs in Pamphilia fuit, A insidet. Videri possunt quæ pag. 17 Harpocrato, ubi *Diospolin* voco Armeniæ urbem quæ nunc *Diopolis* dicitur, quod monendum duxi. Atque simul constabit, utique *Mensem* in Antiochia nummo, uti existimant Eruditi, non meum, sed rescribi debere *Antiochensis*, non autem *COL. CÆS. ANTIOCH.*, id quod obiter in Harpocrato, et etiam placet Harduino in *Antirrhethico*, si fas est sacra miscere profanis, Christianisque Apostoli *δοῦλοι Χριστοῦ* vocantur, et p. in Ins. IX, 1055, *FAMULUS CHRISTI*.

caput. XXXIX et præcipe in præfatione ago de stione cadaverum, necnon de corporibus interdictis. Postea observavi, Apuleii tempore hunc etiam in usu fuisse, uti clarissime patet ex a pueri quem veneno e medio sublatum putatum contra potionem soporiferam ipsi miscuissedicus, lib. *Metam.* x. Deinde magnam Gentiles nem tenuisse, corpora integra ut sepultura rentur, vel inde patet, quod cadavera in ædificata servarent diligenter, ne magis aliqua inde auferrent. Narrat id multis Apul. lib. II, et addit: *Ehem, et quod pene præterieram, si integrum corpus mane restituerit, quidquid inde tum diminutumve fuerit; id omne de facie sua in sarcire compellitur.* Quod sive verum, sive sit, innuit tamen curam quæ tenebat Gentiles, pora integra conderentur, totique ad inferos nt. Hinc lib. III, illa Lucii tristitia, cum in juob cædem vocatus esset, et ritu Græciensi t rota, tum omne genus flagrorum, quibus sci- onscindendum foret, inferebantur. *Augetur opmo duplicatur mihi mæstitia, quod integro salhi mori non licuerit.* Hunc lib. VII, cum in asi- ansformatum castrare eum vellent, et ipse se item dare, vel inedia mori statuit: *moriturus nihilominus, sed moriturus integer; et tandem am patet ex pag. 499 libri ejusdem. Cadaver s partibus tandem totum repertum, ægreque con- m ibidem terræ dedere.*

dem caput observo nullam Augustam, mortuo tore marito, ad secundas nuptias transiisse. Et tunc in rem locus elegans in concilio Toletano celebrato anno Christi 685. Nam titulus capi- inti ita sese habet: *Ne, defuncto principe, re- ejus conjugem aut in conjugio sibi quisquam, adulterio audeat copulare,* uti constat ex notitia orum Hispaniæ, quam anno 1686 edidit Jose- aenz de Aquire; quamquam certum etiam sit reginas hanc regulam nec olim, nec nunc asse: uti vel exemplum Pythodoridis nos do- id Strabonem, lib. XII.

cap. 46. addendum est, Apul. lib. x. *Met. init. itum memorare, qui mille armorum ducatum bat, eundemque, pag. 244, vocari Tribunum.* Ivi ad caput 50, Priscam et Valeriam, uxorem filiam Diocletiani, fuisse Christianas, vel certe anorum religioni favisse: postea animadverti re eruditionis virum Henr. Dodwellum, dissert. n. XI, num. 66, affirmare eas Christianas: uti ex ejus verbis, quæ sequuntur, patet. et in ipsis Imperatorum palatiis liberi versati ipsæ eorum uxores, et liberi, et servi erant ani. (Tales fuisse constat Diocletiani uxorem m et filiam ejusdem *Valeriam*. Maximiani au- aliteri uxorem.) His ea, quæ religionis suæ tam verbis quam factis libere exequendi semetipsis potestatem dederunt. Binis vir rerum callentissimis auctoribus nititur; illi- aciant ut persuasum habeat Augustas eas o nomen dedisse. Eusebius alter est, lib. VIII, Hist. Eccl., alter Lactantius, cap. 15, cujus et ego veluti fundamento ad eandem rem idam usus sum ad caput 50. Sed tamen Euse- ihi non videtur verba facere de imperatorum iibus, sed de uxoribus domesticorum, vel au-

licorum, vel eorum qui in palatio versabantur, uti unde dubie patebit, si quis Græca consulere velit; unde ipse etiam iisdem verbis usus sum cap. 14, ad probandum in palatiis imperatorum gentilium sæpe Christianos fuisse, et quidem eos primos honores gessisse. Christophorus putavit olim Eusebium de imperatorum conjugibus loqui, sed errorem illum castigavit Valesius in notis. Monendum autem cen- sui Dodwellum ante me animadvertisse Augustas illas fuisse christianas, ne quis forte existimet me alterius inventa mihi vindicare. Testor enim me verba illa, cum notulas meas digererem, non obser- vasse, neque me alia omissurum fuisse virum pereruditum eo nomine laudare.

Hæc sunt quæ mihi in mentem venerunt, quæque tecum ut communicarem fecit amicitia, fecit fami- liaritas quæ mihi summa et suavissima tecum in- tercedit. Quod si typographus, vel eruditi potius, quorum, ut audio, notas expectat, longiores moras nectunt, forte alteras longioresque litteras a me fe- res. Neque enim materiam omnem penitus adeo ex- hansi, ut non de aliquibus rebus prolixiores disserta- tiones componere queam. Vale. Hagæ-Comitis, a. d. 7. id. Jul.

Vix finita hæc erat epistola, cum ecce ad me af- fertur Antonii Pagii, viri eruditissimi et diligentis temporum restauratoris, Critica historico-chronolo- gica in *Annales Eminentiss. Baronii*. Comque ille mi- rum quantum Diocletiani et imperatorum, qui cum eo regnarunt, tempora illustret, tuum erit judicare an non bene rebus suis consulturus typographus sit, si illa ex opere, quæ Lactantio elucidando inserviunt, excerpta editioni novæ adjiciat. Mihi certe istud vi- detur apprime utile, atque eruditus acceptum fore; cum quia liber ille non omnium manibus teritur, tum quia ita in unum corpusculum collecta forent omnia, quæ ad melius aureum hunc intelligendum libellum necessaria sunt.

Defatigatus jam es lectione tam longæ et verbosæ epistolæ: sed tamen te missum facere nequeo, et veniam precor, si alteram æque prolixam priori an- nectam. Virum igitur eruditionis præclaræ mecum, ad annum Christi 306, sentire summa cum voluptate perspicio, Constantinum Magnum in oppido Naisso, non autem in Britannis natum; ad annum 302, Priscam et Valeriam christianas fuisse; et de- nuque eundem ad an. 306, *NATALEM INVICTI* referre ad Solem. Nec certe ergo nunc quidquam causæ vi- deo cur non sententia Petavii, quam etiam Har- duinus in *Anthirretico* amplectitur, sequenda sit, cum dies ille natalis solis non immerito dicatur, quia sol tunc primum ad Septentrionem ab Austro cedit, uti Julianus orat. IV ipse docet; et arbitrat- ur Harduinus in hunc diem natalem Christi Romæ primum translatum esse, ut dum Gentiles profanis ritibus vacarent, sacris suis Christiani libere ope- ram darent. Sed commodius mihi videtur ut alia, quæ mihi in libro Pagii observata sunt, quæque vel sententias meas probant, vel quæ ut examinentur digna sunt, ad ordinem capitum disponam, ut ita omnia facilius invenire, atque de iis judicare possis.

De Domitiani persecutione ago ad caput Lactantii 3, inque ea sum opinione eam nec longam, nec gravem fuisse. Pagius contra existimat Domitia- num anno 13 imperii decrevisse persecutionem ad- versus Christianos, eam continuatam anno 14, et auctam occasione quinquennialium anno 15, quo occisus est in cubiculo, teste Suetonio, non autem in templo Jovis, *ἐν τῷ ἱερῷ Διὸς*, uti scribit auctor Chro- nici Alexandrini. Sententiam suam ut firmet vir eru- ditus, scribit, in *Chronico* laudato sub coss. lib. IX *Asprenate*, et M. Arretino Clemente legi: *Brutius narrat magnam Christianorum copiam ab 14 Domi- tiani anno sublatam et martyrio affectam; et deinde observat Eusebium, qui Brutii historiam legerat, in Chronico narrare inceptam esse persecutionem anno Christi 95, idemque eum in Historia confirmare,*

et cap. 17, lib. III de persecutione sub Domitiano loqui, quæque habet postea, cap. 18, ostendere tantum eam hoc anno auctam esse. Sed Chronici auctorem non esse ex accuratissimis scriptoribus utique constat, nam hosce coss. sequentes conjungit: *Domitianum XIII, et Flavium Clementem; Asprenatem et Lateranum; Domit. XIV, et Clementem*; denique *Valentem et Veterem*. Primis coss. assignat persecutionis initium, illoque tempore scribit apostolum Joannem in Patmum relegatum esse, et Domitianum statuisse Davidis genus e medio tollere; sequentibus Brutii verba supponit; et reliquis binis annis ne persecutionis quidem mentionem facit. Similia judicare debemus de Eusebii Chronico. Et quamquam, ut Brutii sequamur auctoritatem, persecutio potuerit anno 14 incæpisse, illa æque in exitum, quam in principium anni illius rejici potest: quod si verum est, non multum certe a cæterorum eruditorum sententia discrepabit. Sed quod Pagius ex cap. 17 et 18, lib. III Hist. Eccl. Eusebii probare conatur, persecutionem incæptam an. 95, et auctam an. 95, illud ego nequaquam, quo sum stupore, capere possum. Nam Eusebius capita librorum per annos non disposuit; deinde scribit, *τελευτώντα* Christianos persecutum esse Domitianum, id est, sub extremum vitæ tempus. Caput 18, ad hæc priori annectit his verbis, *ἐν τούτῳ*, nim. *διωγμῷ*, vel persecutione; et denique illa ipsa verba, quibus Pagius putat probari anno 15 persecutionem auctam esse, prioribus etiam junguntur, indicantque eo anno Christianos etiam persecutione vexatos fuisse; quod mihi firmum admodum argumentum videtur, anno 15 in innoxiam gentem grassari imperatorem cæpisse. Nam, cum dixisset Scriptores etiam ethnicos non dubitasse memoriæ tradere Christianorum martyria, addit: *ὁμοίως καὶ τὸν καιρὸν ἐπ' ἀκριβῆς ἀπεσημάνοντο, qui quidem etiam tempus ipsum persecutionis accurate notaverunt*. At quod illud tempus fuit? non certe annus 15, non 14, sed quintus decimus; scribunt enim, *anno principatus Domitiani quinto decimo, Flaviam Domitillam Flavii Clementis, ejus qui tunc temporis Romæ consul fuit, ex sorore neptem, una cum aliis plurimis ob confessionem Christi in insulam Pontiam fuisse deportatam*. Neque potero Eusebium omisurum fuisse narrare, si iidem scriptores memoriæ mandassent, persecutionem jam anno Domitiani 15 incæpisse, vel decretam esse. Neque tamen, quem admodum ante dixi, illis plane refragari animus est, qui anno 14 censent Domitianum jam in Christianos grassatum esse. Nam Dio Cassius, lib. LXXVII, postquam narrasset Fabium Clementem *ὑπατεύοντα, consulem*, et Flaviam Domitillam morte affectos esse, illato ambobus crimine *ἀσεβείας, impietatis* (ita enim de Christianis loquebantur), adjicit Domitianum *τῷ ἔξῃς ἔτει*, anno sequente, coss. Caio Valente et Caio Antistio, occisum esse. Et anno præcedente alios etiam Christianos vel relegatos, vel neci datos esse, ex verbis, quæ Flaviam Domitillæ historiæ sequuntur, patet: *ἐπινέχθη δὲ ἄμφοιν ἐγκλημα ἀσεβείας. ὅφ' ἧς καὶ ἄλλοι ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἤθη ἐξοκείλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν. καὶ οἱ μὲν ἀπέθανον, οἱ δὲ τῶν γούν αὐσίων ἐτερήθησαν*. Illatum ambobus, Clementi et Domitillæ, crimen impietatis, quo crimine plures etiam alii; Judaicos ritus amplexi, damnati sunt: quorum pars occisa est, pars spoliata facultatibus: ubi per Judaicos ritus intelligenda est Christiana religio, non modo apud Dionem, verum etiam apud auctorem Olympiadum, qui scribit illis illatum esse crimen *Ἰουδαϊσμοῦ*. Nam Judæi et Christiani interdum confunduntur; et forte ita Dio locutus est, ut is interfici iussit, qui ex Davidis nomine non sequeretur, sed in eum fuisse; mihique crudelius in alios sensu posse dici,

Ad cap. 9, observo, ante victum a Galerio Maximiano Narseum, Persas etiam superatos fuisse a Diocletiano, vel eos cum illo pacem fecisse; et Herculium videri cum iisdem bella gessisse. Et Diocletianum quidem bellasse cum Persis probat ad annum 289, Antonius Pagius, secutus Norisium, præclara itidem doctrinæ virum, qui videatur cap. 4 dissert. 1 de numismate Diocletiani, quique ibidem observat Maximianum Herculium nunquam contra Persas pugnasse; id quod etiam Pagius ad an. 297 sequitur. Contrarium quidem tradit auctor Chronici Alexandrini, isque etiam male Constantium scribit cum Persis bellum gessisse, quem in errorem incidisse quoque Casaubonum observavi ad cap. Lactantii 15. Et forte is auctorem Chronici secutus est, qui ita loquitur p. 642: *Persæ maximo bello a Constantio et Maximino Jovio Cesaribus devicti sunt*. Imo Constantius numquam cum Persis bellavit, et Nicomedia Cæsar creatus statim Occidentem petiit; alter quoque Cæsar, non Maximinus, verum Galerius Maximianus dictus fuit: quem errorem et alibi in eodem Chronico, vel *ἑπιτομῇ χρόνων*, uti Scaligero vocatur, occurrere, doceo ad cap. 52 Lactantii. Sed tamen Mamertinus, cap. 2 Panegyrici Maximiano Augusto dicti, ita loquitur: *An tuas res gestas enumerare conabor, quæ te prima signa imperatoris auspiciis inaugurarint, quæ castra dominum habitura susceperint, quæ bella deduxerint, quæ victoria auxerint? Ibo scilicet vestigiis virtutis tuæ colligendis per totum Istri limitem, perque omnem, qua tendit, Euphratem, et ripas peragro Rheni, et litus Oceani*. Hæc verba, fateor, mihi significare videbantur Herculium ad Euphratem cum Persis bellasse; nec tuto: sed id factum antequam Imperator foret, et cum in aliorum Imperatorum castris militabat; et Mamertinus his verbis breviter enarrat quomodo vitam transegerit Maximinus, antequam imperio admoventur, et quæ virtutis suæ præclara specimina dederit. Nec quidquam evincunt munera, quibus Parthus, uti cap. 5 Genethiaci legitur, blandiebatur Diocletiano et Maximiano, quia Narseus id fecit, postquam fœdus cum Diocletiano percussit, uti patet ex cap. 10 Panegyrici, quem laudavi: *Hoc eodem modo Rex ille Persarum nunquam se ante dignatus hominem confiteri, fratri tuo (Diocletiano) supplicat, totumque, si ingredi ille dignetur, regnum suum pandit, offert; interim varia miracula eximia pulchritudinis feras mittit, amicitia nomen impetrare contentus, promeretur obsequio*. Nam de iisdem proculdubio muneribus loquitur. Nec obstat Maximianum Herculium in Ins. vocari *Persicum Maximum*, quia illud cognomen ex Diocletiani victorius obtinuit, qui a victorius Herculei *Ger. Maximus* etiam dictus est, notante Norisio, cap. v Dissert. 1 de numism. Dioclet.

Ad cap. 18 disputo num Diocletianus consecratus sit. Animadverto nunc Ant. Pagium ad an. 516, ex loco Eusebii à me laudato adstruere eum a Maximino inter deos relatum esse.

Ad cap. 42, p. 494, examino quot per annos Diocletianus, abdicato imperio, privatus vixerit; quæque ibi noto ita refigenda sunt. « Significanter ait post imperium, et per totidem annos eum, abdicata purpura, si annum, quo diem suum obiit, illis annumeramus, Diocletianum superstitem vixisse in confesso est; nam anno cccv. privatum se ipse fecit, et an. cccxiii. obiit, illisque ambobus pro integris computatis, anni novem colliguntur, uti docet Pagius ad an. Christi cccxvi. Noluit autem, etc. »

Ad idem caput Maximianum Herculium a filio Maxentio consecratum esse observo. Firmat eam sententiam Anton. Pagius ex nummo apud Mediobarbum, qui inscribitur.

DIVO MAXIMIANO PATRI
MAXENTIVS AVG. P.

Et hanc ob causam, non autem quia a Constantino

erat consecratus, Divus in lapide apud Nicol. Augusti nonnunquam servarunt, uti patet ex inscript. iv. 278.

obte eodem alibi :

IMP. CÆS. FL. VAL.
CONSTANTINO. P. F.
AVG. NEPOTI. DIVI. CONS
TANT. AVG. FIL. FILIO
XXXIII.

icamus ea voce nihil aliud tunc temporis desivoluisse imperatores vivos, quam quorum mem faciebant, mortuos esse; quo sensu existim, ad cap. 19, Diocletianum et Maximianum Θεωτάτους a Galerio Maximino apud Eusebium, cap. 50, Valerium mutandum esse in Valerianum Pagium ad an. 306, n. 15, et 314, 12, Valerium em a Licinio interfectum fuisse scribit. Verum bito quin rare eruditionis sententiam suam irus sit, si incidit in ea quæ de morte Valnotavi. Quid ad nummum attinet, qui apud m Græce inscribitur ATT. Κ. ΠΟΗ (apud Pa- legitur ΠΟΥ) ΟΥΑΑΕΡ. ΟΥΑΑΕΝC CEB. L. A. n valde est, num ad Valentem a Licinio oc- curren possit, quia alius eidem Goltzio recen- summus, in quo ex ejus opinione ille vocatur, I. Γ. ΟΥΑΑΕΝC. ΚΥ. CEB. L. A. Et, ut verum optarem summopere me illos nummos inspici- t manibus tractare posse; suspecti mihi enim um sunt, certe unus ex iis, qui Valens noster m Augustus, verum Cæsar tantum fuit. Quid- t, Valentem tunc temporis a Licinio non fuis- i datum, sed post gestum cum Constantino n bellum, quod incidit in annum Christi 317, sine constat, cum quæ capite illo narrat Lac- t, adscribenda sint anno 314, ipso Pagio hæc erente. Quæ autem ad cap. 50, de Valente no- a, rogo, refugas; festinatione enim factum t non satis mentem attentam habuerim ad ea ristanu notavit. Nam Valens dux limitis apud Pagium scribitur militis) Daciæ eodem e neci datus non fuit, sed a Licinio, post- a Constantino ad Cibalim victus fuit, Cæsar atus; et cum ambo pugna, quæ in campo ose, qui inter Philippos et Adrianopolim vi- sisse, iterum succumberent, ea conditione otians pacem cum Licinio fecit, ut Valens s fieret et occideretur, quemadmodum ex tis de vita Constantini, Zozimo et P. Patricio ristan., T. 3., p. 472., qui etiam recte repre- Victorem, P. Diaconum, et Oeconem, quod t, Valentem rebellasse contra Galerium Maxi- a. Nam, quamvis illud apud priores duos eniam, verum tamen utique est Valentem non e rebellare contra Galer. Maximianum, quia m suum obierat, cum Valens a Licinio Cæsar ur. Imperatorem eum vocant Victor et P. Dia- et si eum Augustum censent esse factum, er- que: vel statuendum est illa ætate Impera- torem promiscue et Augustis, et Cæsaribus latum; quomodo, observante Pagio, Nume- appellatur Imp. C. M. Aur. Numerianus. Nob. immo veteri. Putaveram tamen nonnunquam Numerianum tunc temporis non Cæsarem, sed um, quia hic unicus foret nummus, in quo appellaretur Imperator, quem titulum in aliis s, vel inscriptionibus, non video Cæsaribus si excipias las. 7, CCLXXV.

IMP. Q. IVLIO. FILIO. GALLIENI.
AVG. ET. SALONINÆ. AVG.

antum Cæsar fuit factus. Et qui apud Trista- om. 3., p. 466. inscribitur IMP. ROMVLVS, atque dbarbo refertur ad filium Maxentii, qui revera obiit, a Tristano adscribitur Romulo Augus- to, qui a patre Orete Augustus, vel Impera- factus. Nec videtur obstare Numerianum ap- nobilissimum Cæsarem; nam eum titulum Au-

IMP. M. AVR.
CARINO
NOBILISSIMO
CAES. PIO.
FELIC. INVICTO
AVGVST.
PONT. MA
XIMO. TRIB.
POP. P. P.
COSS. PROCOS.

Patetque hoc etiam ex nummo apud Mediobarhum, in quo C. Valens Hostilianus Messius Quintus dicitur nobilissimus Cæsar et Augustus: QVINTVS. NO. CAE. VALENS. HOSTIL. AVG. Sic Volusianus, P. Licinius Valerianus, Herodianus, filius Odenati, Herennianus Maxentius et Constantinus Magnus in nummis appellantur IMPERATORES AVGVSTI, et simul PRINCIPES IV- VENTVVIS.

Ad idem caput 50, observo Valerianum et Priscam christianas fuisse, vel valde Christianis favisse. An- tonius Pagius idem censet, illudque etiam ex Eusebii firmare conatur libro viii, cap. i Historiæ Eccles., præfertque ad annum 302 Christophoroni versio- nem Valesianæ. Mihi iterum iterumque Græca Eu- sebiï verba examinanti nondum constare potest eum de imperatorum uxoribus verba facere, quia sequen- tia plane contrarium suadent, in quibus Dorothei et Gorgonii fit mentio, cum certe ne dubitandum qui- dem videatur quin Eusebius Augusta earumque li- beros, pace jam Ecclesiæ data, fuisset nominatus, si per verba hæc γαμεταῖς καὶ παισὶ eas intellexisset. Imo, ubi diligentius Eusebium inspicio, nescio qui fiat ut existimem; nec Christophoronom, nec Vale- sium horum verborum sensum percepisse, quamvis hujus versionem secutus sim ad cap. 14 Lactantii. Proponam rationes meas, a quibus tamen abire pa- ratus sum, si meliora alius doceat, vel si Eruditis videantur non satis validæ esse. Eusebius igitur narrat christianam religionem magnam gloriam et libertatem apud Græcos et Barbaros consecutam esse ante Diocletiani persecutionem: illud probari τῶν κρατούντων, id est, Imperatorum benignitate erga Christianos, quippe qui illis dabant τῶν ἐθνῶν ἡγεμονίας. Postquam ita de Imperatoribus disseruisset, ad alios transit: τί δαὶ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικούς λέγειν ὄκνουσιν καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; quæ ultima verba Christophoronus et Valesius interpretantur de ipsis Imperatoribus, Pagius, de iis qui omnibus imperant. At ego illa ita vertenda censeo: Quid opus est dicere de iis qui in Imperatoris palatio versantur? Quid de iis qui omnibus præfecti sunt? Et intelligo per hos ἀρχοντας, Præfectos Prætorii, vel potius Præpositos cubiculi, similesve, qui reliquis, qui in palatio versabantur, et in comitatu Principis erant, præerant. Hos ait Eusebius fuisse Christianos, et domesticis, uxoribus, liberis et servis permisisse libere profiteri religionem christianam: talem fuisse Dorotheum, qui erat Præpositus cubiculi, uti docet Valesius, talemque Gorgonium, alium itidem in pala- tio Præfectum, et reliquos qui cum ipsis propter τὸν τοῦ θεοῦ λόγον parem gloriam sunt consecuti; et tan- dem addit, τοὺς καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ἀρχοντας, vel Ecclesiarum antistes, magno in honore fuisse παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις καὶ ἡγεμόσιν, apud omnes tam privatos, quam provinciarum rectores, ut vertunt, cum inter- pretari hæc verba debeant, apud omnes procuratores Augustorum et præsides, vel rectores provinciarum; quomodo in inscript. u, 595, Aufidius Julianus vo- catur ὁ κρείστος ἐπίτροπος τῶν Σεβαστῶν, et 459 T. Porcius Proculus Ἐπίτροπος Πριουάτας διὰ Φλαμινίας, Διυλίας, Δεγυρίας. Et ultima hæc Eusebii verba satis mihi equidem evincere videntur eum non de Impe- ratoribus, sed de iis qui prima dignitate in eorum palatiis erant, et domesticos regebant, loqui; firma- turque idem cap. vi., ubi agit περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασι-

λακούς οίκους, de iis qui in palatio versantur, recensetque ibidem τούς ἀμφὶ τὸν Δωροθέου βασιλικούς παιδάδας, id est, cubicularios, similesve, quibus Dorotheus præerat : qui, tametsi summi honoris prerogativa ab imperatoribus ornati essent, nec minus ab iisdem diligenter quam filii, probra tamen et tormenta pro Christiana religione pati voluerunt; et mox ait Dorotheum atque Gorgonium strangulatos esse. Et accipe tandem quod mihi, dum hæc scribo, in mentem venit, quod si probas, lis plane omnis e medio sublata foret. Cap. 6., uti dixi, memorat βασιλικούς παιδάδας, cubicularios principis; et tuum erit judicare, num cap. 1. pro ἐπι πᾶσι rescribi debeat ἐπι πᾶσι ἀρχόντων; et subintelligi commodissime potest βασιλικούς, quæ vox præcessit. Et quia capite 7 eundem ordinem sequitur, narratque primo constantiam et martyria βασιλικῶν παιδῶν, inde ipsis præfectorum Dorothei et Gorgonii, et denique Anthimi episcopi, magis magisque confirmor in ea opinione, ac puto Gorgonium etiam præfectorum in palatio gessisse, et forte ejus sive filium, sive nepotem esse, qui tempore Constantii Augusti, teste Ammiano Marcell., 15, 2. Gorgonius etiam fuit vocatus, cuique thalami Cæsariani cura commissa erat. Nam duo fuerunt præpositi sacri cubiculi, Augusti scilicet et Augustæ, uti patet ex l. v Cod. de Præpositis sacri cubic., ac utraque dignitate Dorotheus et Gorgonius potuerunt esse ornati : quanquam nullus repugnaverim, si quis eos alios in palatio honores gessisse existimet; imo acquiescam etiam plane, si cui conjectura hæc, neque enim alio loco meas habeo emendationes, displiceat.

Hæc sunt, vir amplissime, quæ tecum communicare volui; tuumque nunc erit judicare num digna illa sint otio meo, atque adeo tuo. Vale plurimum.

Haga-Comitis, 15 Julii 1689.

Amplissimo VÆTIO S. D. Gisb. Cuperus.

Id quod eventurum sæpe prædixi, si Lactantius diutius inter operarum manus hæreret, nunc factum est; et ecce tibi aliam notam, quam typographus alicubi facili opera cæteris adjicere poterit, si modo tu dignam eam judices, quæ publici juris fiat, vir amplissime.

Cap. 12. Repente adhuc dubia luce ad ecclesiam profectus. Monui Christianos primo in privatorum ædibus convenisse, postea eosdem, indulgentibus et conniventibus Imperatoribus, domos extruxisse amplas, in quibus Christum D. N. publice quasi et palam colebant. Euseb. viii, 1, scribit Christianos propter innumerabilem fidelium multitudinem non contentos τοῖς παλαιῶν οἰκοδομήμασι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πᾶσας τὰς πόλεις ἐκ θημελίων, extruxisse ἐκκλησίας; additque lapsu temporis ea quotidie, nemine invidente, in majus et melius ivisse : adeo ut per παλαιὰ οἰκοδομήματα haud incommode intelligere possimus domos privatorum, vel certe Christianorum conventicula, quæ nihil a privatorum ædificiis differabant; et per ἐκκλησίας εὐρείας εἰς πλάτος, ædificia majora, quæ non tam longa quam laxa et ampla erant, et in quibus Christianos Deum suum colere unusquisque scire fere poterat. De hoc genere ædificiorum loquitur, ex mea opinione, Lamprid. in Al. Severo, c. 49 : Cum Christiani quemdam locum, qui publicus fuerat, occupassent, contra Popinari dicerent, sibi eum deberi, rescripsit melius esse, ut quomodocumque illic Deus colatur, quam popinari deditur. Nam quamvis clara ædificii mentio nulla fiat, verosimile tamen admodum est Christianos eo in loco conventiculum extruxisse, cum absque metu in unum convenire ex indulgentia imperatoris possent; et inde hinc docemur tunc Christianos loca habuisse, in quibus libere conveniebant, et quæ omnium patebant oculis. Quin et hoc sub Hadriano ipsis concessum fuisse alicui videri possit, quia idem Lampridius, cap. 45 Vitæ ejusdem imperatoris Severi ita

loquitur : Christo templum facere voluit, cumque inter deos recipere. Quod et Hadrianus cogitasse se ait, quia templum in omnibus civitatibus sine simulacris fieri, quæ hodie idcirco, quia non habent nisi simulacra, dicuntur ADRIANI, quæ ille ad hoc parasse dicitur. Nam cum Hadrianus id agitaverit, ut pluribus magni nominis vir, P. Daniel Huetius, in Præfatione Evangelica, inde a ratione alienum non esse Christianis fuisse, et concessisse ut palam Christum colere et adorare possent. Quin etiam in Asia sub Trajano principe extractas fuisse ecclesias eruditi contulsi Eusebio, lib. iii, c. 37. Eadem ætate floruit etiam Quadratus, qui cum Philippo regebus prophetica gratia illustris fuisse memoratur. Inter hos alii quoque complures eodem tempore viguerunt inter Apostolorum successores principes obtinuerunt locum : οἱ καὶ ἄτε τληκῶνδε ὄντες θεοπροπεῖς μάλιστα τοὺς κατὰ πάντα τόπον τῶν ἐκκλησιῶν παρακαταβλήσαντες ὑπὸ τῶν ἀποστόλων θεμελίους ἐποικοδομοῦν : qui ipse discipuli tantorum virorum admirabiles plane ac divini, ecclesiarum fundamenta, quæ variis in locis Apostoli prius jecerunt, additis ædificiis extruxerunt. Utuntur hoc argumento Pontificii, ut variam ecclesiarum probent antiquitatem : sed mihi tempora Trajani considerantur verisimile nequaquam est Eusebio tale quid in mentem venire potuisse. Trajanus volebat in urbibus heterias, vel sodalitia, sive corpora constitui, propter factiones quæ ab illis passim excitabantur, uti patet ex epist. 42 et 45. lib. x Epist. Plinii. Eodem loco habebantur Christianorum conventus, quia Gentiles etiam collegia sacra et numina alicui devota habebant; et inde Plinius, et sine dubio etiam alii præsidet eos coire vetabant. Nam cum Ep. 98 narrasset Christianos carnem Christo quasi Deo dicere, sacramento se obstringere, ne latrociniis ne adulteria committerent, cepisse cibum promiscuum et innoxium, addit : Quod ipsum facere desinere post edictum meum, quo secundum mandata tua heterias esse vetueram. Deinde obstant ejusmodi ædificia vel ecclesiis, Christiani soliti stato die ante lucem convenire, uti loquitur idem Secundus; et Imp. Trajan decretum, conquirendos non esse Christianos : si deferantur et arguantur, puniendos. Cum enim Gentile maximo odio prosequerentur Christianos, nullamque occasionem omitterent eos accusandi, illud utique commodissime facere potuissent, si in oculis quas civitatum convenirent; nec ego tam abjecte de præsentia et pietate veterum Christianorum sentio, ut credam, eos sese videntes volentesque gravissimi periculis objecisse. Præterea monumenta veterum nos docent, ipsaque temporum conditio affirmat convenisse Fideles in privatorum ædibus, in cœnulis, in porticibus, cryptis et cœmeteriis; quin etiam num sæculo tertio templum vel ecclesiam fuerint admodum sub judice lis est; quam in rem videri potest rara vir eruditionis Frider. Spanhemius, in Historia Ecclesiastica. Quid multis? ego persuasus sum interceptum Eusebii, quicquid cum sequuntur, viros præclaros verba Græca nequaquam intellexisse. Neque enim de ædificiis loquitur : sed commemorat eos qui ex Apostolorum successoribus vivebant, ecclesiarum fundamentis ab Apostolis jactis superstruxisse, vel Christianorum fidem confirmasse, multos Christianos fecisse, et eorum cœtum vel ἐκκλησίαν auxisse. Et petita hæc loquendi ratio est ab Apostolo Paulo, Ephes. ii, 20 : Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῶν θεμελίων τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνθίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, superædificāti super fundamenta apostolorum et prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu. Quo sensu ἐποικοδομῆσι et οἰκοδομῆσι sæpe in Novo Fœdere usurpatur; adeo ut mirer hoc ne ipsi quidem sagacissimo Valesio in mentem venisse. Et quanquam hæc ita sese habeant, censent tamen et affirmant pontificii sub Domitiano et Trajano constructas fuisse ecclesias, et similis molis opera, qualia hodie cernimus. Minucius Felix ita loquitur in Octavio : Cur etenim occultare et abscondere

Illud colunt magnopere nituntur? cum ho-
per publico gaudent, scelera secreta sint.
aras habent, templa nulla, nulla nota si-

Notat ad hæc verba vir eruditus, qui nuper
Senonum origine christiana commentatus
O: Quæ suo tempore vera fuisse, quan-
publicos conventus, cum in Christianos cæde
iis cuncta ferrent, nullus ambigo: sed
Nerone et Domitiano, sub quo figuræ æram
lonis Ecclesiæ Senonensis, Saviniani san-
risto dicatæ, et pacatis tantisper rebus,
obium, excitatis superius imp. edictis, e
ryptisve Christianis emeris, in quibus
entia sacrorum suorum, et sui tutela tegi
et ecclesiæ variæ structuræ seu basilicas
n notas suis usibus publicis erexisse.

et observanda sunt; et 1° quidem ætas, qua
licitur vixisse. Illius quidem ætas incerta
ne scripsisse sub finem Marci Antonini
reruditus Dodwellus pag. 55, dissertat.
eumdem Alex. Severo posteriorem facit
et sub illo imp. eum floruisse censet
Bellarminus: at nemo, præter virum il-
m, inventus est, qui eum Domitiani Ne-
mporibus assignet. Neque enim video, si
est ejus sententia, quo pacto ita argumen-
: suo tempore Cæcilius vel Minucius vere
istianos nulla templa habuisse, quia per-
us imperatores sæviebant in gentem in-
it mortuis illis imp. Nerone et Domitiano,
n non erat, quia ecclesiæ exstruebantur.
ecclesia Senonensis inaugurata est Domi-
tipe, sique tunc scripsit Minucius, sequi-
m errare, cum tradit, Christianos templa
as (hæc enim eodem loco sunt viro docto)
peratore non habuisse, adeo ut hæc qui-
æta sint.

e addit, quantum ad publicos conventus,
tacite nobis simulacra et imagines illo
truderet, quæ tamen certissimum Chris-
e ignorasse plane; egoque nullus dubito,
des mitius acturi fuissent cum Christianis,
ra coluissent, vel memoriæ causa habuis-
a et e re erat eorum non occultare imagi-
per eas gratiam Gentilium aucupari, qui
s admisissent, et publice imagines coli
ent, quia sibi finxissent eas similes deo-
um simulacris esse, licet alio colerentur
e thus in aras injiceretur.

lesia Senonensis non potuit inaugurata
omitiano, quia Christiani, uti modo pro-
temporis in privatis ædibus, posteaque
a privatorum ædibus, aut non, aut pa-
is conveniebant, quas a cœtu Christiano-
congregatorum vocabant ἐκκλησίας, ab his-
tima ἐκκλησιῶν οἶκος, et a precibus προ-
οἶκος. Postea cum jam liberior Christianis
basilicas exstruxerunt: et quidem id fa-
i primarii opibusque affluentibus, quando
men dabant; idque absque invidia Genti-
e poterant, quia illorum etiam primores
is basilicis exornabant, uti docet Alexan-
us, et quia in basilicis homines convenire
Nam basilicæ erant ædificia magnifica,
multis suffulta, et plano tecto, in quibus
s non modo merces suas vendebant, ve-
judicia exercebantur, et forte etiam non-
recitationes fiebant; nescio enim quam
i placet ita Juven. Sat. i explicare:

onis platani, convulsaque marmora clamant
er, et assiduo ruptæ lectore columnæ.

A Nam quamvis porticus etiam possit intelligi, tamen
non a ratione alienum esse ad basilicas privatorum
decurrere, is, uti spero, judicabit, qui perventure
velit, quam commodæ ad hanc rem illæ fuerint.
Quicquid sit, constat in basilicis publicis, et forte
etiam privatis, magnam semper hominum multitudi-
nem fuisse, sive in iis ambularent, sive sermones
cæderent, sive aliud quid agerent; et inde est, uti
reor, quod in iis etiam conveniebant Christiani. A.
Marcell. xxvii, 5: Constatque in basilica Sicinini, ubi
ritus Christiani est conventiculum, uno die centum tri-
ginta septem reperta cadavera peremptorum. Fuit pro-
culdubio hæc basilica a Sicinino quodam constructa,
et forte ædibus suis juncta; in qua Christiani ipso
persecutionis tempore, aliud veluti agendo conveni-
re potuerunt, et Christo carmen dicere, quamque
alii basilicam Liberii vocant, non tam quia Liberius
papa illic ecclesiam ædificasset, uti commentatur Va-
lesius, quam quia illam in ecclesiam convertit. Illa
enim loquendi forma novum ædificium involvit,

B altera autem nequaquam; et hoc factum fuisse patet
ex actis Serotini laudatis Hugoni Mathoud. Urbis no-
bilis viri, qui fuerunt ejus parentes et propinqui, con-
struxerunt mirifico opere basilicam super eum pulchræ
ædificationis, quam B. pontifex Potentianus postmo-
dum ecclesiam consecravit in memoriam martyris. Et
videor hinc affirmare posse, Christianos in locis,
ubi martyres sepulti erant, primo basilicas, tan-
quam ædificia publica sive privata fecisse, quia ejus-
modi operibus urbem exornare licitum erat; et eas-
dem basilicas in ecclesias fuisse conversas postea,
easque nomen habere ab ejusdem nominis operibus
aliis, non autem ita dici, quia Christo Regi celo-
rum dicatæ sunt, uti nonnulli censent. Cum autem
basilicæ Romanorum fuerint planæ, quemadmodum
patet ex nummo Lepidi, qui inscribitur, EMILIA N.
basilica, M. LEPIDUS REFECIT, et altero Trajani cum
ins. s.: P. Q. R. OPTIMO. PR. BASILICA ULPIA, additis
basilicarum illarum formis, nec non ex Vitruv. lib.
v, cap. 1, aliisque auctoribus, eadem forma procul-
dubio fuerunt etiam Christianorum basilicæ; potue-
runtque iis tecta fastigiata imponi, cum ex illis ec-
clesiis facerent, ut ita Gentilium templa eorumque
splendorem imitarentur.

C IV. Quia Christiani vel in privatis ædibus, vel
conventiculis a privatorum ædibus nequaquam diver-
sis, exteriori formam si spectes, convenerunt, et
cum templa Gentilium splendidissima forent, inde
dicit Cæcilius, eos templa nulla habere. Opponuntur
enim templa et conventicula; et ita nihil obstat, quo-
minus Christiani, cum hæc scriberentur, libere con-
venire potuerint; nec necesse est Minucium ad Ne-
ronis vel Domitiani tempora referre. Sic Galerius
apud Euseb. viii, 47, ea vocat οἶκος ἢ οἷς συνήγοντο;
et apud Lactant. cap. 48 loca ad quæ convenire con-
sueverant; idemque Lactantius v, 11, Inst. Arnobius
aliique conventicula. Atque templa et ecclesias oppo-
nunt frequenter Patres; et illa Gentilibus, has Chris-
tianiis tribuunt, uti docuerunt eruditi.

D V. Quæ laudantur imperatorum edicta, parum
argumento inserviunt, quæque Maximiani, illa longo
tempore postquam ecclesiam Senonensem conditam
opinatur vir eruditus, condita et promulgata sunt;
et quidem illo, quo Christiani extra dubium ampla
editaque ædificia, uti ex Lactantio patet, et forte
etiam basilicas habuerunt.

Hæc mihi, vir amplissime, et in mentem vene-
runt; et faciendum mihi esse putavi, ut ea tecum,
utpote elegantioribus studiis valde dedito, commu-
nicarem. Vale. Hagæ-Com. 19. Nov. 1679.